

BÉLA RÉVÉSZ

NATO and Securitate Files on the Situation of Transylvania in the 70s-80s

An important question related to the legitimacy of the Kádár regime, the issue of the ethnic Hungarians outside the borders of Hungary, was a forbidden topic the whole Kádár-era. The issue was made taboo by the web of the regime's commitments to the internationalist and „fraternal” socialist (communist) parties of the Soviet bloc. It from this comes that the interpretation of problems presented by the presence of the Hungarian minority was the regime's prerogative. Therefore, an open discussion of these issues was relegated to the politically illegal opposition. It also gave voice and an agenda to Hungarian émigrés of the west, as well as to the Hungarian-language media published and broadcasted abroad.

The meetings of editors-in-chief of the Agitation and Propaganda Department of the Hungarian Socialist Workers' Party served as additional control mechanism of the party over the press¹. Such monthly meetings sought to identify anticipated events suitable for publication, as well as an analysis of the media's output to date. Pursuant to the regime's agenda on the „nationality question,” the party leadership suspended in 1978 all „problematic writings” related to Transylvania, as well as strengthened the „effectively functioning” of „ex-post censorship”. It „provisionally” mandated that writings dealing with Hungarians abroad could only be published after consulting the Central Committee's Department of Agitation and Propaganda. However, more important than these measures were the interpretation of the set of guiding principles for the press:

„– Regardless of location in the world, only socialism – can solve the problem of nationalities; there is no other solution.

– The fundamental precondition to resolve the nationality question is that there should be good relations between peoples and countries. (Read: tensions between Hungarians and Romanians only harm the situation of Hungarians living in Romania.)

– We must treat the issue in a way that would not harm our cause (danger of isolation) and would not harm Hungarians living outside the borders.

– The ethnic issue is not a territorial issue for us.

¹ HEGEDŰS, ISTVÁN: „Press and Control in the End of the Kádár-era.” Media Research, 2001. 1.; PÓR, EDIT: „The press policy of the Kádár Regime 1963–1979.” In: Closed, Discrete, Numbered. 2. Literary, Press and Publication Policy 1962–1979. Budapest, 2004.

– *Hostile, fascist émigré groups now especially agitating on behalf of Hungarians in Romania are our enemies, as they are enemies of the Socialist Republic of Romania and the Hungarians living in Romania.*

– *In sum, we care about the fate of Hungarians abroad according to principles of internationalism.*"²

NATO internal report

In the same year the same issue came up with a similar level of secrecy, but with a radically different interpretation. At that time, the Department of Intelligence (III/I-1.) of the Ministry of the Interior was given the task of intelligence operations against the United States and international organizations. Evidence of the success in obtaining information needed for domestic consumption in Hungary was the acquisition of a NATO³ internal document. On 18th April 1978, the British delegation prepared a memorandum on the situation of the Hungarian minority in Romania for the session of the Political Committee of the NATO.⁴

About two months later, the Interior Minister sent the translation of the memorandum to János Kádár and to the five members of the party's Politburo⁵. The summary is as follows:

„ – *The Hungarian ethnic minority – that lives mainly in Transylvania – is one of the largest ethnic minorities in Europe. According to Romanian census data, there are 1,7 million Hungarians of the total population of 21,5 million. According to Hungarian émigré sources, the number of Hungarians living in Romania is estimated at 2,5 or possibly 3 million.*

– *Transylvania has historical importance for both Romania and Hungary. For the Romanians, it means the homeland of their ancestors who lived there since antiquity. Hungarians had ruled Erdély directly or indirectly since the 13th century. From 1867 to the First World War, the Romanians suffered much from Hungarian nationalism and forcible attempts to assimilate. The Romanians – considering the invasion of northern Transylvania by Hungarians in the Second World War by virtue of the Second Vienna Award of August 1940 – are probably afraid that the Hungarians once again will demand the return of Transylvania.*

² National Archives of Hungary (hereafter: NAH) M-KS 288. f. 22178/25.

³ North Atlantic Treaty Organization is an intergovernmental military alliance based on the North Atlantic Treaty which was signed on 4 April 1949. The course of the Cold War led to a rivalry with communist states of the Warsaw Pact, which was formed in 1955. See more: VASS, GYÖRGY: Intendment of the North Atlantic Treaty. (The evolution of NATO through its Official Texts) Tradecraft Review. Special issue, 2012. 2. pp. 63–70.

⁴ 21 The Situation of the Hungarian Minority in Romania: Further Vicissitudes. (A magyar kisebbség helyzete Romániában: újabb megpróbáltatások.) The report of Benkei, András on the NATO-file, 1st July 1978. Central Archives of the Ministry of the Interior (hereafter: CAMI; nowadays at Historical Archives of State Security Agency – hereafter: HASSA) Files of Interior 1978/ 96. 1-a-776.

⁵ Aczél, György; Gyenes, András; Korom, Mihály; Lázár, György; Óvári, Miklós.

– At the end of the 1950's, the old Hungarian university in Cluj Napoca was integrated into the Romanian university system as part of coercion against the Hungarian ethnic minority; and this coercion has been implemented partly or totally ever since. Probably encouraged by other anti-regime movements elsewhere in Eastern Europe, some members of the Hungarian minority initiated an open protest movement in recent years. The first manifestation of this protest – to which the west paid attention – was the so-called „Lazarus Document” allegedly written by a Hungarian person living in Transylvania under a pseudonym.⁶ This document contains a report about the past of the Hungarians in Transylvania, about their participation in the fight for Romanian socialism between the two world wars and describes their present situation. Although it is very probable that the document was written before 1976, it was published in the West only in March 1977. An intellectual group consisting of mainly Transylvanian Hungarians somehow managed to obtain this document; therefore, it also became known in Hungary before the meeting of Kádár and Ceaușescu in June 1977 near the Romanian-Hungarian border.⁷

– The Hungarians are critical the „Romanization” policies in education, because they are afraid that this phenomenon will not only decrease the number of educated Hungarian in positions requiring a high level of academic preparation to a minimal number, but it also endangers the characteristic Hungarian culture in Transylvania. The ethnic policy of President Ceaușescu is the product of Romanian nationalism that is the gist of both his external policy and internal policy aiming to create a strong nation state. Ceaușescu, in his speech addressed to the Commission of Hungarian-speaking Workers on 15th March said that ethnic problems must be examined based on class aspects, and „if discriminations occurred in Romania, then they did not occur based on national, but on class interests”.

– Kádár also spoke about the solution of ethnic problems with socialist solutions. In an interview published in the *Frankfurter Rundschau* the previous year Kádár declared: „In the 20th century, an ethnic problem cannot be solved by 19th century standards. The fate of the minority cannot be separated from the fate of the majority. The ethnic is-

⁶ In the March-April issue of the Paris Literary Journal the study entitled Report About Transylvania (Jelentés Erdélyről) is published, written by Sándor Tóth professor of Philosophy in Cluj Napoca and Budapest philosopher Tordai, Zádor under the pseudonym Lázár, György. The Western media turned attention to the report. For example, the issue of the *Le Monde* published on 5th May 1978 explained it, and then the report of Schöpflin, György was written based on this report, published by Minority Rights Group. The Witnesses to Cultural Genocide was published in 1979 in the volume entitled Romania's Minority Policies Today that was published in New York in the edition of the American Transylvanian Federation Inc. and the Committee for Human Rights in Rumania, with the foreword of Schöpflin, György. (See also: TÓTH, SÁNDOR: *Introduction*. In: Report from Transylvania. II. Paris Hungarian Pamphlets 13. 1989. pp. 5–16.)

⁷ The document was later forwarded – with current information – to Király, Károly, the former member of the Central Committee (hereafter:CC) of RCP and the Romanian Parliament. It dealt with the letters of the Vice President of The Committee of Romanian Workers of Hungarian Nationality written to leading Romanian personalities, in which Király, Károly expresses his deep anxiety about the violent assimilation attempts of the Romanian Government against Hungarians. Király was obliged to move from Targu Mures, a town populated by mainly Hungarians to Caransebes where he was assigned to be the director of a furniture factory. See the whole text: RÉVÉSZ, BÉLA: *A NATO-Document on the Situation of the Hungarian Minority in Romania*. ArchivNet 2005. 1. http://archivnet.hu/politika/nato_dokumentum_a_romaniai_magyar_kisebbsseg_helyzetrol.html

sue is one of the issues that will gain their final solution in socialism, based on the fact that socialism provides free development for the whole society, including the minorities within. In today's Europe, the fate of nations and ethnic minorities cannot be solved by recalling past glories, only by the correct application of the lessons of history." This last sentence can be interpreted as a warning to Hungarians living in Hungary, or as criticism to the Romanians, or both. Kádár, while he is probably anxious about the fate of the Hungarians in Transylvania, has to operate carefully, if he does not want to see the revival of nationalism and irredentism in Hungary.

– Kádár – according to the declaration – during – his meeting with Ceaușescu last year agreed that for both countries the right solution of minority issues lies in building socialism; at the same time, he admitted that the solution of the problem are an internal affair of each country. During the meeting an agreement was reached on opening the border for local traffic and about the establishment of a Consulate in Cluj Napoca a long time wish of local Hungarians and about the establishment of a Romanian Consulate in the Hungarian city of Debrecen. Despite this, concerns in Hungary about the fate of Hungarians living in Transylvania did not subside. Gyula Illyés, the well-known Hungarian writer published articles in the December and January issues of the Hungarian daily *Magyar Nemzet* expressing concern for the increasing oppression of the Hungarian minority in Romania. When Stefan Andrei, secretary of foreign affairs of the Party visited Hungary, the issue was obviously discussed, but judging from the brief statements issued and published on the press of both countries, no visible progress was made on the matter.

– While it is not probable that Kádár would encourage the reemergence of Hungarian territorial demands for Transylvania, the Romanian failure to improve their treatment of the Hungarian minority will most likely not satisfy Budapest's expectations, leading to continued or even increased tensions between the two countries. The assumption is that it is not in the interest of the Soviet Union for the situation to worsen but it may be tempted to apply some degree of pressure on Romania in response to the Hungarian minority concerns."

The NATO report reflects the British Intelligence's concise summary of the background of the historic ethnic conflict between Hungary and Romania, focusing on the current problems, that is, those of the 1970s forwarding the information to the NATO Council, one of the most significant deliberative bodies of the organization. A very important approach of the report is that it made a connection between the increasing protests on behalf of the Hungarian minority and the opposition movements in Eastern Europe. Using material from legal and undercover sources of intelligence, the report was able to document the tensions between the two countries, and it also offered dubious solutions to end the controversy, using official documents and unofficial or informal hearsay material. A common feature of the afore mentioned documents was the article written by noted Hungarian writer Gyula Illyés published in the Christmas 1977 issue of *Magyar Nemzet*. In fact, while the Hungarian Socialist Workers Party calls it a „problematic writing”, the NATO report makes reference to the „very strong article” by the „highly respected Hungarian writer”. There are no data about the fate of the NATO re-

port. János Kádár read the document without commenting on it. In the next decade, its most significant findings became increasingly valid.

Homogenization efforts

After the publication of the three-volume History of Transylvania⁸ in 1986, edited by a leading party ideologue, the already tense Hungarian- Romanian relationship was further burdened by ideological conflicts. The Romanian government did its best to make people and the international public opinion believe that the history book contained „Fascist, chauvinistic and racist statements” and „forgeries of history that harm the memory of the victims of the Horthyist terror”.⁹ In their campaign, „the nationwide plenary sessions of the Committee of Hungarian- speaking Workers” were also enrolled in the effort. On 27th February 1987, a new session Commission of Ethnic Affairs was organized and even non-experts criticized the History of Transylvania without reading it and made their statements on prepared texts. Ceaușescu argued for the theory of Daco-Romanian continuity, spoke about the Hungarian-Romanian cooperation against the Turks and declared that the ethnic issues had already been solved in Romania. He commented on the book that „it was a forgery of history” that was thwarting cooperation between two socialist countries.¹⁰

But the anger fuelled by the Romanian political leadership was only an element of increasingly vocal national homogenization efforts. At the 10th Congress of the Romanian Communist Party, the Secretary General highlighted the changing role of the state: „No doubt that after the elimination of the exploiting classes, in harmony with the developing homogenization of the socialist society, the role of the state and the instruments it employs also changes.”¹¹ When making reference to the nationalities of Romania and until the mid-eighties, Ceaușescu made specific references to „all of the workers – Romanians, Hungarians, Germans and other nationalities”, but this expression was re-

⁸ KÖPECZI, BÉLA (ed): *Erdély története I-III (History of Transylvania I-III)*. Budapest, 1986.

⁹ On 7th April 1987, the Times published an advertisement that with the publication of the book, „under the aegis of the Hungarian academy of Sciences, history has been forged”. Under the same title, another text was published in English written by academicians St. Pascu, M. Musat and Fl. Constantinu (A Conscientious Forgery of History of Transylvania under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences Romanian News Agency.), enumerating the opinions of Romanian historians about the Dacian- Romanian Continuity, the independent Province of Transylvania, the national effort of Duke Michael, the rightfulness of the Romanian revolution in 1848–49, the Hungarian oppression in the Austro-Hungarian Monarchy, citing Marx, Lenin, Tolstoy and Björnson. The Trianon Treaty of Peace was evaluated as the resolution of the Romanian population of Transylvania, in North Transylvania, the oppression of the Hungarians between 1940 and 1944 and the deportation of Jews were emphasized, and finally it was declared that ethnic issues were already solved in Romania. The edition was considered „revisionist, chauvinistic, reminiscent of the Hungarian history writings of the Horthy-era”. St. Pascu, M. Musat and Fl. Constantiu: The Conscious Forgery of History under the Aegis of the Hungarian Academy of Sciences, The Times (Longod), 7 April 1987 p. 8.

¹⁰ Ibid.

¹¹ CEAUȘESCU, NICOLAE: *Report of the Central Committee of the Romanian Communist Party about the Activities of RCP from the Period Between Congress 9 and 10 About the future Tasks of the Party*. 6th August 1969. In: Romania on the way of building a many-sided developed socialistic society. Bucharest, 1970. p. 297.

placed by „all of the workers without any differences, our whole people”, „all citizens of our homeland” and „nationalities living together” at the session of the Committees of Hungarian and German Workers at the end of 1984.¹²

However, the process of cultural homogenization had begun much earlier¹³. In the first quarter of 1985, broadcasting by the ethnic district stations of the Romanian Radio were discontinued in Cluj Napoca, Targu Mures and Timisoara and the editorial staff and their nearly 600 employees were dismissed. The Hungarian language TV channels had a similar fate. From 1986, the material of the museums in Transylvania was transferred to Bucharest¹⁴, and Hungarian books became unavailable for the readers in the libraries.¹⁵ Bilingual inscriptions and street names disappeared in Transylvania, and the majority of streets of Hungarian towns were renamed in Romanian. The number of books published in Hungarian decreased to 50 percent in 10 years; in 1972 265 books were published in Hungarian, but only 225 in 1980, and in less than 200. 1987. Only 2 million books of the 50 million copies published in 1981 were Hungarian, but based on the ethnic-linguistic ratios, this number should have been around 4 million. After the Second World War, there were six independent Hungarian theatres in Romania – there were more in 1956, when four companies operated only in Cluj Napoca – up to the 1980's, when only two theatres remained: one in Cluj and one in Timisoara.

¹² See: In the Light of the Resolutions of the Party Congress 13 About the Tasks of the Committee of Romanian Workers of Hungarian Nationality. Onwards (A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának feladatairól a XIII. pártkongresszusi határozatok fényében) (Előre), 29th December 1989.

¹³ LIPCSEY, ILDIKÓ: „Four Decades of Romanian ethnic policy.” Foreign Policy, 1989. 2. pp. 64–66; SÜLE, R. ANDREA: „Plans of the Rearrangement of Settlements and Territories in Romania.” Region, 1990. 1. pp. 265–269.

¹⁴ „Connected to the preparation of the party meeting, the first room of the Museum of Local History in Cernat where the most ancient monuments of local history were exhibited was evacuated and was filled with the material presenting the periods of the Dacians to present day and the Ceauşescu-era, based on the guidelines of the County Museum. However, on the county level it was considered so important that the Secretariat of Propaganda Affairs ordered the leader of the Securitate to check it in person on Saturday, 7th November.” Report of the Hungarian Embassy, Bucharest, 10 November 1989. Declassified documents of the Ministry of Foreign Affairs 1989. NAH XIX-J-1-j. 76. b.

¹⁵ „The distribution of all Hungarian press products was suspended throughout Romania for 1990. The chances of press subscriptions were very narrow even this year, but until 1989 it was allowed to subscribe for Hungarian press products not containing political and cultural references. The customs procedure well-known as for Hungarian press products makes it impossible that even a letter written in Hungarian should be allowed in Romania.” Report of the Hungarian Embassy, Bucharest, 7th December 1988. In the recent weeks, Chlef Bogdán, teacher of Romanian and French language was nominated as the director of the „closed library” of Sfântu Gheorghe, 54 years old (his wife is Hungarian) who is renowned for his hatred for Hungarians. The town propaganda secretary is Chlef's best friend. The new library director was assigned to annihilate everything in the library and in the Székely Museum that is Hungarian as soon as possible. The ambition of the director leaves no doubt about that he will accomplish his mission as soon as he can. The „cleaning” will begin in a few weeks. Report of the Hungarian Embassy, Bucharest, 7th February 1989. NAH XIX-J-1-j. 76. b. „Our cultural reporter has made an interview with A. Pezderka who takes over the library in Romania. Pezderka said: The Romanian party does not intend to give back the books of 500,000 ROL value, as defined in the earlier agreement. Strictly for our own information, he handed us a list composed by him about our orders. From the list it turns out that only a small quantity of the books ordered by them has been transported up to now, one part of them is still being printed, another was not even sent to the printery. According to Pezderka, the Romanian intention was clear: since he cannot satisfy our demands, based on the principle of reciprocity, he will decrease his orders from Hungary. Report of the Hungarian Embassy, Bucharest, 1st December 1989. NAH XIX-J-1-j. 77. b.

The two large theatres of Transylvania were integrated into Romanian theatre companies: in Targu Mures and Sfântu Gheorghe. From the end of the 1970s, the number of Hungarian primary and secondary schools decreased to 25 percent. Based on the earlier Act of Education, 15 students were sufficient to create an „ethnic class,” but until the beginning of the 1980s the students could learn in Hungarian primary school with 25 students, and in secondary schools with 36 students. While in the school year 1977–78, the number of Hungarian primary school students was 7–8 percent, in 1986–87 this ratio was only 5 percent. The practice introduced in 1956 according to which one could take an entrance exam in Hungarian at any university of the country, and in case of students a Hungarian group, could be established, was ended. In the Department of Hungarian Studies of Babes-Bolyai University, 32 instructors taught in the school year 1964–65, but only 14 in 1988. In the school year 1986–87 7 students got a degree of Hungarian studies, but since it was the state that gave jobs to graduating teachers, engineers and doctors, fewer and fewer of them got a job in the areas of Transylvania populated by Hungarian majority. In 1985, 5 of the 22 final-year students got a job in Transylvania, and since 1987, it was the norm that Hungarians having a baccalaureate or a similar degree were employed in nearly exclusively Romanian-speaking areas.¹⁶

The situation worsened with news gradually coming out of Romania at the beginning of 1988 about the urbanization project of gigantic proportions, later called „village destruction” scheme. In March Romania declared that the majority of the population of villages would be relocated to so-called „agricultural centers of urban character” within the framework of the urbanization project. According to his own admission, President Nicolae Ceaușescu was preparing for the project to run for more than 20 years.¹⁷ The details of the President and Secretary General of the Party were made known to the world in his speech delivered on 29th April 1988. The number of villages (then about 14,000) was to be cut by nearly half – declared Ceaușescu at the session of the Political Executive Committee of the Romanian Communist party. The Central Committee quickly accepted his declaration at its next session, and in May the 40 county party committees also announced their support for the project. In place of the about 7,000 villages to be eliminated, they proposed to create 350,000 hectares of field and nearly 500 large industrial and agro-biological complexes. This project affected 2,000 largely Hungarian settlements, mainly in the counties of Harghita, Alba, Bihar, Cluj, Satu Mare and Covasna.¹⁸

The initial shock was followed by sharp Hungarian, and then, international protests. Government agencies and non-governmental organizations spoke up against the project. At the end of February the United States declared that they would deny Romania most favored nation status because of its human rights record. The most favored nation status

¹⁶ See: Cabinet Directive 54/1975 on the position of graduates in the industrial production.

¹⁷ The CC of RCP passed the principles of the improvement of the administrative-territorial reorganization of the country and of the urbanization of villages in October 1967. But exactly what it means was conceptualized by Ceaușescu in his comment held at the Congress of People's Committee Presidents in 1976: „As for the urbanization of villages we do our best to decrease the number of such settlements [...] and establish strong centres, the most important social and economic activities are focused on mainly in developable communities and villages. 1989. p. 78.

¹⁸ See: VINCZE, GÁBOR: *Chronology of the Hungarian minority in Romania*. Budapest, 1994.

trade privilege had been given to Romania for its previous independent foreign policy posture within the Soviet bloc. The Government of the Federal Republic of Germany learned about the village destruction plan with „the greatest anxiety”, as it would affect the German minority living in Romania. At the Vienna follow-up meeting (1986–1989) dealing with the Helsinki Final Agreement it was reiterated in several speeches that the provision of ethnic rights was an organic part of normal interstate relationships, and the meeting in Vienna could not ignore the event connected to it.

The Hungarian Ministry of Foreign Affairs called in the ambassador of the Socialist Republic of Romania in the beginning of April and explained: the Hungarian government had been informed with deep anxiety about the fact that in Romania the names of settlements had been used only 3rd from April in Romanian. Furthermore, they told him that the elimination of smaller settlements would modify the ethnic composition of the country and this measure would discriminate against ethnic minorities. The forcible eviction of residents would violate the most basic human rights; with the elimination of thousands of the villages inhabited by ethnic minorities their sense of community and preservation of heritage would be weakened.¹⁹ In this situation, Károly Grósz made an unexpected announcement in the middle of July at the national meeting of Worker Guard commanders, when he declared that he would soon start official negotiations in the Socialist Republic of Romania.²⁰ His proposal was accepted by the session of the Hungarian Socialist Worker's Party Secretary on 28th March 1988, and the official invitation transmitted by Bucharest with the proviso that „the date of the visit should be diplomatically agreed”.²¹ According to the decision of the Political Committee made at the session on 14th June, the Secretaries of Foreign Affairs of the two parties should have a preparatory initial meeting where they would discuss the elements of the Hungarian–Romanian relationship. If these initial negotiations were successful, there would be a basis for the later negotiations with the Heads of the Governments and later a meeting of at Secretary General level.²²

The demonstration held at the Heroes's Square in Budapest on 27th June rewrote the planned scenario for both Budapest and Bucharest. At the mass demonstration organized for the first time since 1956 about 40 to 50 thousand people (according to the police 20 to 30 thousand, and according to the participants more than 150 thousand) demonstrated against the plan of village destruction program.²³ The next day the Romanian Ministry of Foreign Affairs called in the Hungarian ambassador in Bucharest and informed him that the Romanian Government decided to close immediately the Hungarian Consulate in Cluj Napoca and demanded that the staff of the Consulate should leave

¹⁹ The events were published only three months later. The spokesman of Foreign Affairs Komoróczki, István about the Romanian measures. *Népszabadság* 7 June 1988.

²⁰ Nationwide Congress of Worker Guard Commanders (*Munkásőr-parancsnokok országos találkozója*). *Népszabadság*, 13 June 1988.

²¹ NAH M-KS 288. f. 7/802.

²² NAH M-KS 288. f. 5/1028.

²³ VARGA, CSABA (ed): *Heroes' Square (Hősök tere)*. 'June 88 27. Budapest., 1998.; ARA-KOVÁCS, ATTILA: *Mirage on the Street Corner (Délibáb az utcarkon)*. Speaker (Beszélő), 1999. p. 9.

Romania within 48 hours. The decision was justified by the Hungarian demonstrations against the Romanian resettlement plan.²⁴

On the same day, the Council of Romanian Workers of Hungarian Nationality held a session. The approved statement hailed as the greatest achievement of the Ceaușescu era that is „securing consistently the total equality of all compatriots and the unity of the workers.” They resented and declared unacceptable the chauvinistic, irredentist, and revanchist manifestations of the People’s Republic of Hungary that „purposefully distort reality and treat with hostility the great achievements of the Romanian people through the new socialist social system that not only falsify the present, but also the historical past.” Next day the Central Committee of the Romanian Communist Party took up the question of the Romanian– Hungarian relations in a similar vein.²⁵ Ceaușescu declared that „certain chauvinist and nationalistic circles, in order to distract attention from problems wanting for solutions, employ methods that even Horthy would not have allowed”.²⁶

The tense situation and its background were summarized by a comprehensive report prepared in Bucharest that was forwarded to the Minister of Foreign Affairs by the Ambassador:

„Based on Nicolae Ceaușescu’s own conception, in the autumn of 1986 we obtained the first information about a comprehensive plan of resettlement according to which a demarcation of area where settlements can be built will be outlined, and the real estate and settlements outside that demarcation will be eliminated. According to the plans of that period, the affected real estate will be nationalized. The former owners will be compensated at 20% of the value of their property. These owners would be housed in rental units in the village center or elsewhere in the new settlement, generally with smaller plots of land (250 square meters). Vice Prime Minister Ion Dinca explained at the meeting with Comrade Váncsa²⁷ that with this new method, for example, with the elimination of superfluous roads they would gain back 500,000 hectares of land for agriculture. Another objective was to eliminate the differences between villages and towns.

From these conceptions evolved the program of village destruction and the bulldozer policy. The execution of the program would be just one component and symbol of the historically grandiose Ceaușescu era. In our view, the redrawing of the ethnic and geographical map of the country, is not directly linked to the broad range settlement program worked out in the 1970’s in Romania. At that time there were no plans to elimi-

²⁴ 38 On 28th June the Ministry of Foreign Affairs of Romania called in Szűcs, Pál, Hungarian ambassador in Budapest and informed him about the Romanian party and state leadership according to which the operation of the Consulate in Cluj Napoca is considered to be ceased, and the crew of the Consulate should leave Romania within 48 hours. Népszabadság 29th July 1989.

²⁵ Letter of the Central Committee to the Hungarian Socialist Workers’ Party. (hereafter: HSWP) Népszabadság, 30 June 1988.

²⁶ See more: VINCZE, GÁBOR: *Forced Orientations – Minority Policies* (Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák). Csikszerecs, 2003.

²⁷ Váncsa, Jenő was the Minister of Agricultural Affairs between 1980 and 89, himself born in Brassow, Transylvania.

nate half of the settlements. That's why it is untenable that Ceaușescu's claim that the project undertaken would be a part of a 20 year plan.

It is true that earlier resettlement plans were frequently discarded. The modification and destruction carried out in Bucharest were often done by on-site decision made by Ceaușescu himself (not only due to the building program of the new monumental government quarter) and as part of the creation of several town centres in the country. In underdeveloped regions, for example in Moldova, the new centres meant a positive change, a kind of improvement; but in other cases, for example, in Transylvania, they contributed to the uprooting of historic and ethnic characteristics. The secretary general of the Romanian Communist Party admitted that „settlements in Transylvania are more compact.”²⁸

„The plan of village destruction involving many settlements, real estate and masses of people was unique in the world, and had from the very beginning a negative bent in terms of ethnic policy, as the settlement program was designed to strengthen the Romanian character of ethnic areas and weaken the centuries-old compactness of Hungarian ethnic groups. The redrawing of the map of Romania by Ceaușescu would have extremely negative consequences for the Hungarian ethnic minority, their values and for the preservation of Hungarian and European history and culture. Because the ethnic characteristics of towns were changed in the past 70 years in favor of Romanians, the existence of the Hungarian ethnic communities remained more or less untouched in villages. The threatened disruption of this traditional network of villages posed the greatest danger. For example, the fate of churches and cemeteries was unclear; the majority of such properties were church property. We could assume that there may remain some historic buildings or monuments and others may be transferred by the church. As the churches, both Catholic and Protestant, lacked the necessary financial means, many monuments would have been lost, just as it happened in Bucharest. The ethnic character of Transylvania would diminish with the redrawing of the map, and the replacement of many villages would with uniform new settlements and towns.

Between 1986 and 1988, many villages were destroyed around Bucharest and modest small settlements were built where the whole population were forced to move in. Around Snagov, in the autumn of 1987 some villages were already destroyed. The former owners had to dismantle their own houses, or else they had to pay for the contractors to do it. In the new housing blocks they became not owners but tenants. This was not only a violation of human rights, but also illustrated the coercive character of the whole project.

It is noteworthy that the Romanian party leaders did not support the village destruction project until the beginning of 1987. The project was mentioned only in a few speeches given by Ceaușescu. The situation was the same in the time of the Congress of People's Councils in March, where Ceaușescu argued for speeding up the resettlement

²⁸ The Present Situation of the Village Destruction Project. (A falurombolási terv jelenlegi állása). Szűcs, Pál ambassador's proposal forwarded to Minister of Foreign Affairs Várkonyi, Péter. Embassy of the People's Republic of Hungary, Bucharest, 12 December 1988. 198/Szt/1988. HSWP Department of Social Policy NAH M-KS 288. f. 22/1989. 22.

plan. He declared that the number of 13,000 villages must be drastically reduced to 5 to 6,000. Upon the implementation of the plan, at most 2,000 villages would have remained, and, in accordance with the number of agricultural committees, 558 agricultural centers were to be established. Until 1990, two-three model agricultural centers were to be created, and by 1995 the building of agricultural towns would be completed, and by 2000 the whole project must be completed.

After the congress, the resettlement of villages received a greater emphasis in the propaganda effort. The media got weekly instructions to promote the execution of the plan. The party's Central Committee and representatives of the National Council of People's Committees set up a committee in charge of carrying out the project, and the prime minister shortly thereafter became its leader.

A decision, which was not made public, was made about the fact that county plans would be worked out and finalized in a few months. Although there were doubts about the feasibility of the program (at issue were financial resources and the capacity of the building industry), but the dismantling phase was fast approaching. There was some personal information from the ethnic areas of the county of Covasna, where the whole plan cycle would be completed by 1992. In fact, based on the speeches given by Nicolae Ceaușescu all preparations were made for the village destruction program. The area around Bucharest was a showcase of the consequences of the program.²⁹

„Fraternal security agencies”

When this report was made, „the top secret, highly confidential document made exclusively for the highest state and party leadership” could no be known for the Hungarian embassy, but the document was in possession of the Hungarian intelligence „from an operational venue”, and it also reached the narrow leadership of the HSWP via the ministry of the Interior's department III/I.³⁰

This department officially could not execute missions against „fraternal socialist countries” including Romania³¹. On the other hand, its actual operational fields, marked with X, belonged to a „fraternal” socialist state. It was also an open secret that many agents of the Department of Foreign Intelligence of the Securitate, the Departamentul de Informații Externe (DIE), was already active in Hungary.³² The documents evaluating

²⁹ See also: HUNYA, GÁBOR: „Urbanisation plans in the mirror of resolutions, declarations and press publications.” *Space and Society*, 1989. 2. p. 38.

³⁰ Secretary of Deputy Minister of State Security's Files HASSA 1.11.1. 27. b. 45-13/13/a/1988. Budapest, July 1988, pp. 174–183.

³¹ „Although Securitate and the Romanian military intelligence had started since 1968 to carry out extensive extended its anti-Hungarian activities in conformity with the nationalist evolution of the Ceaușescu regime, the Hungarian answer was belated and prudent. Only in 1982 a special order issued by the Hungarian Ministry of Interior listed Romania among the „non friendly socialist states”, such as Yugoslavia and China.” STEFANO BOTTONI: *Reluctant Spies. The Hungarian State Security and Romania, 1975–1989*. Historical Review, 2013. 1. p. 117.

³² Dr. Horváth, István (former Interior Minister): There was some cooperation between the organizations regulated by bilateral agreements. The Hungarians had such agreements with the German Democratic Republic, Yugoslavia and Austria, and we were preparing to sign such an agreement with the Federal Republic of

the meeting of the two parties' secretaries general on 28th August, 1998 in Arad, were drafted for the HSWP politburo by the foreign department of the CC, HSWP also called attention to this issue: „Violating the agreements concerned, Romania is doing wide-range intelligence activities in Hungary. To neutralize these activities, the competent authorities of the ministry of interior should assess the impact of these activities against our state security, including the circles connected with embassy staff and the activities of Romanian intelligence present in Hungary.”³³

The document of the Hungarian intelligence forwarded to Budapest, cited below was not on the agenda of the politburo, but all the members of this body as well as the secretaries of the Central Committee.³⁴ The introduction of the report contains the summary of the Ministry of the Interior about the escalation of tensions up until 1988 and their reasons:

„The competent authorities of the ministry of the interior – based on a high-level political decision – are continually informed about developments in the Romanian situation, Romanian moves and their outcome. According to this, Romanian authorities increased in July the discriminative actions taken against Hungarian missions and their staff in Romania. Selective control at airports was extended to our personnel, as well as to our experts on long-term missions and their family members, including their visiting relatives.

In a departure from earlier practice, an incident took place involving a Hungarian holding a diplomatic passport which was confiscated and a shipment consigned and sealed by the ministry of foreign trade, was opened and returned to him 8 hours later. There is suspicion that our diplomatic pouches are monitored electronically.

In conjunction with discriminative measures against Hungarian citizens assigned on official missions in Romania, the Romanian authorities were trying to give the impression that the Hungarian government was unable or unwilling to provide the appropriate circumstances for the unhindered operation of the Romanian embassy in Budapest. The advisor assigned to liaise with Romanian diplomats accredited in Budapest told diplomats of other countries that an expert of the Romanian ministry of foreign affairs visited Budapest at the beginning of this month (July) and his assignment was to make preparation for the evacuation of embassy staff and families.

Germany. So there were certain agreements of cooperation between certain countries. There was cooperation and [...] there was also competition. And there was a manifestation, I must say, that we did not like, let us say that it is not important to write about in the daily press, but the Yugoslavian intelligence was operating in Hungary, in the same way as the Romanian intelligence. Memorandum about the session of the Committee Examining the Intelligence Activities of the Prime Minister, 6th July 2002, Delegation Hall of the Parliament. NBB-5/2002- 2006.

³³ NAH M-KS 288. f. 5/1035.

³⁴ Sent to: Comrades Grósz, Károly; Dr. Berecz, János; Csehák, Judit; Hámosi, Csaba; Iványi, Pál; Lukács, János; Németh, Miklós; Nyers, Rezső; Pozsgai, Imre; Szabó, István; Dr. Tatai, Ilona; Fejti, György; Varga, Péter; NAH III/III-12., Archives.

It was rumored that the successor of the incumbent Romanian ambassador in Budapest would not be career diplomat, but a well-known historian or academic, or perhaps only a caretaker official.

There were signs that there was resistance against the resettlement plan. Apparently the leaders of Covasna and Harghita counties were trying to hinder the implementation of the programs by failing to prepare in a timely manner proposals for elimination of villages and were also trying to seek to obtain concessions from the central authorities. Contemporary observers surmised that given the dissatisfaction with the resettlement program in some villages populated by both Hungarians and Romanians, the emphasis of Ceaușescu's speeches had shifted. In one of his speeches he said that the measures did not have to be acted upon so urgently, and in another there was a variation in the number of settlements to be destroyed.

There were prominent personalities and their family members among the Romanian citizens migrating to Hungary from Romania and not intending to return home. These included the children of high ranking officers of the Securitate, the daughter of the former minister of the interior, an ex-body guard of Ceaușescu.

On the Romanian side of the border everything was done to prevent the migration of people. A Securitate brigade of 2,800 was dispatched to the Romanian–Hungarian border. Their main task was to prevent illegal emigration of Romanian citizens to Hungary and to strengthen border control. To reinforce border guards, newly recruited Worker Guards were also deployed. On 15th July of 1987 shots were fired at a railway car behind the international express train to Biharkeresztes, and there are also unconfirmed reports of the presence of Securitate officers, with the mission to create confusion among refugees in Hungary.

We obtained the rough Hungarian translation of a top secret document issued by the Romanian Communist party for high-level political leaders. The material – assuming that was not disinformation – gives us an insight to the thinking of the highest Romanian leadership about the relationship of the two countries and about likely „solutions”. Our agencies are monitoring events and adopting measures consistent with their sphere of authority.”

The Bucharest-originated document provided no further information on the purpose and character of the material itself or the circumstances surrounding its distribution, and there was no comment on part of Hungarian intelligence either. But the observation that the document „may have been sent to us as a provocation” suggest suspicion on the part of department III/I. In addition, the translation of the text was not done by the Hungarian state security agencies either, but „a rough and extracted translation” was obtained by Hungarian intelligence. Much of this raises the question of whether or not it was possible that a document drafted in Romanian „for the highest political leadership” could be translated into Hungarian at once in the Ceaușescu-era, or it is only a bogus disinformation document made for the Hungarian government.

However, the style and content of the document suggested that the document may be genuine and was intended for the Romanian party bureaucracy's mid-level leadership. From documents of the HSWP, it was known that proposals were deemed to complete only when the issuers of the concerned departments were identified. In the document

obtained, the issuers were the secretary, the CC and the secretariat of the Romanian Communist party. Therefore, it can be assumed that the document was confidential and was prepared by the department of agitation of propaganda of the CC with active contributions from the DIE (Romania's security agency) and was intended to provide guidelines for the party apparatus (and perhaps leading press representatives) on how to handle the tense situation leading up to the summer of 1988. The stylistic feature of the document was that it contained „apparat-speak”, such as „our beloved Homeland, dear Romania”, „the great leader of the Romanian nation, of our homeland, Comrade Ceaușescu” may also support this assumption. Language of this sort was widely used in mass propaganda but rarely appeared in documents for the highest political leadership.

The document, however, contains some really remarkable information:

– All the conditions necessary to go forward with – the resettlement project summarized in nine points were ready for the elimination of more than 7,000 villages. These conditions included the project timeline, the financial and technical requirements, including the involvement of Romanian National Army. However, in the light of subsequent events, the effect of vehement domestic and international protests could not have been an exaggeration, even though we do not have more precise information on this.

– The Romanian government imposed serious conditions to continue the Romanian–Hungarian talks with the probable aim that upon the likely refusal of those conditions the Hungarian side could be portrayed as uncompromising in resuming dialogue. Otherwise, the Romanian side would not have demanded next to the high-minded respect for Romanian national sovereignty, the absurd demand that the Hungarian Government should take the commitment to „end illiteracy”.

– During 1987, according to Romanian data – 1,262 citizens migrated to Hungary altogether, while Hungarian statistics list 10,445 people. The difference may be explained by the arriving illegal migrants and those who arrived in Hungary with a valid passport but were refused to return to Romania. The Hungarian Ministry of the Interior declared on 10th June 1988 that from the beginning of the year 4,977 Romanian citizens had declared that they did not wish to return home. By the end of the year, 12,273 people were granted temporary residence by the Hungarian authorities.

The original text of this „the top secret, highly confidential document” is:

„Recently, the humiliation of our beloved homeland, our dear Romania and the international discredit of the whole Romanian nation and the smears against our great leader of our homeland comrade Ceaușescu and the whole Romanian leadership has continued.

Certain countries interfere in the internal affairs of Romania and endanger the revolutionary socialist achievements and endanger our socialist state. Our beloved Romania has always strived that those who live in Romania should have the same rights and obligations. It must be accepted that people living in Romania are Romanian citizens regardless of their nationality.

The party and state leadership of the People's Republic in Hungary are pursuing a nationalistic policy. The political leaders want to create a distraction from the serious

economic and social problems of the country. They do their best to discredit socialism building Romania before the international public with falsehoods. The Hungarian leadership also misinforms the Hungarian people about the real conditions in Romania, on the rights and the life ethnic minorities of our country and they portray a false account of our resettlement program.

Suffice it to say that the Hungarian People's Republic's economy is burdened with high debt, some 19 billion dollars that at this moment it is unable to repay. The country sustains itself by borrowing. The economic development of Hungary is far behind Romania's achievements.

Hungarian goods cannot be sold abroad, the Hungarian technology, chemical industry and other branches of industries are completely outdated. The exchange of goods has been the characteristic of the Romanian-Hungarian commerce for a long time. It is only due to the understanding of Romania and the patience of Comrade Ceaușescu that Romania is willing to buy low-quality products from Hungary.

Henceforth the economic relationships will have to be revised. Romania cannot endlessly sacrifice its economy to help a country that permanently violates the rules of co-operation, a country that is encouraging Romanian citizens to leave their homeland, encouraging the Romanian workers to act against our beloved homeland and discredit Romanian socialist achievements abroad.

The chauvinist leaders of Hungary, instead of solving their own social problems, interfere in the affairs of neighbouring fraternal socialist country, under the leadership of the great builder of socialism, son of our beloved homeland and the people, Comrade Ceaușescu. The Hungarian leadership also denigrates the Romanian nation.

The Hungarian government calls the criminals escaping from the rightful fury and punishment of the Romanian people refugees. At the same time, the Hungarian Government keeps secret that thousands of Hungarians citizens search for asylum abroad and request political asylum in other countries, without intentions to return to Hungary.

Certainly, we cannot and do not want to solve the internal social crisis of the People's Republic of Hungary, but we expect the Hungarian government to solve these issues within their own country, and they should not be involved in the Romanian nation's revolutionary building of socialism. That is why we, at international forums, such as in Vienna, declare that all states should solve their own problems, and states should be banned from interfering in the internal affairs of other states.

Hungary makes territorial demands on our beloved homeland coupled with concern about the situation of our Romanian workers of Hungarian nationality. The chauvinist leaders of Hungary also keep it secret that there are ancient Romanian territories and what is more, also in the territory of Hungary, Romanian towns and townspeople.

If someone could have territorial demands, then it would be our dear homeland, Romania; but we do not speak about these rightful demands for the sake of friendship and the peace of neighboring peoples. But we are always ready to defend our socialist achievements against aggressors, with arms if we must. We are not afraid of threats, particularly not in the use of military force. The Hungarian attempts to conquer territory are condemned to failure. It does not only derive from the qualities of the Romanian National Army, but also from the high level preparedness, commitment and patriotism.

We have the appropriate information about the fact that based on their equipment, the Hungarian Army can be called modern, but in its thinking it, morally, is still at the level of Horthy's army, and as for its human material, it is far behind our National Army. The Hungarian military leadership is bland; alcoholism has reached critical levels.

The only military force that can be called modern is the Hungarian air force, although the airplanes are getting older, and there is no money to replace them. At the same time, the homeland air force of our beloved homeland Romania has the equipment to defend our national air space.

The Romanian national army will undertake enormous tasks in the forthcoming resettlement program. On the one hand, in conformity with regional development regulations, our units will participate in the creation of newly designed functional districts; on the other hand, they will participate in the planned transfer of residents, assisting to convert the newly freed areas for agriculture.

The resettlement program begun on 1st June (of 1988) must be accelerated in every area. All assistance and support must be provided to the individuals and organizations that were appointed by the central administration to carry out the required tasks. The Presidential decree clearly determines the tasks.

Within the territory of the county, the following tasks are to be done apart from the already mentioned: – Early registration of the population (composition – of families, age, occupation, nationality, qualification, social status, etc.)

– Estimating the required labor force, occupational distribution and evaluation of requirements.

– Definition of the new functional districts. Estimating the requirements of skilled labor, with special attention to industrial capacity.

– To achieve the goals of the project, residents need a structured reorientation. In this task local People's Council and the emerging new People's Councils and divisions of Party organizations will have a special role. The police will be in charge of public order.

– The new building area must be secured and the dismantled area must have protective measures to avoid encroachment during the building phase.

– Each citizen has to be given a job somewhere in the country. With this step we want to guarantee each Romanian citizen the right to work. If the citizen does not want to take the assigned position, this does not exempt the citizen of the obligation to move to the designated residence. Refusal to move or placing stumbling block against moving endangers the great socialist transformation of our country, and requires appropriate measures on part of the authorities wish to accept the position granted to him or her, he or she is not exempted from the obligation to move to the previously marked region and dwelling place. Denying moving endangers the socialistic reformation of our Homeland; therefore, the authorities are obliged to make the appropriate measures against it.

– Each citizen must be granted the chance to voluntarily – undertake to move and accept a position, for a certain period of time, in the resettlement areas.

– Proper provision must be made citizens moving, including food supply and other social services (health care, school, kindergarten, etc.).

– Moving requests for multiple families is only possible within the framework of voluntary moving. In case of non-voluntary moving, we must insist on strictly adhering to

the requirements of the economy and the regional experts. The proximity of relatives is not reason enough to ignore the strict principles of moving to the designated residence.

As for ownership matters, our guiding principle is that all land within the territory of our beloved Homeland Romania are state property; therefore, they are exclusively managed by the state.

As for the ownership and breeding of animals, a separate amendment of the decree will be drafted, considering the resettlement project and the formation economic areas. The areas have to strive to become self-supporting.

We have an enormous set of tasks before us – the creation of nearly 500 industrial agro-biological complexes – but this is endangered by the neighbouring People's Republic of Hungary by attempting to thwart the development our socialist society.

The chauvinistic Hungarian Government does not consider the reality of socialism, the fact that our dear Homeland Romania lead by its great and faithful son Comrade Ceaușescu is working on the realization of a developed society. Nothing proves the anti-socialist nature of the chauvinistic Hungarian Government more than the fact that the heroic son of our Nation Comrade Ceaușescu, on occasion of his 70th birthday was awarded, on behalf of the Soviet party and state leaders, with the Order of Lenin. If the accusations about our beloved Homeland and its great leader Comrade Ceaușescu disseminated by the chauvinistic Hungarian political leaders were true, then he would not have been awarded with this order for building socialism. The award itself is the best example that the Romanian Government represents the socialist advancement, while the Hungarian leadership denies its greatness.

This is why the dialogue between the Central Committee of the Romanian Communist Party and the Central Committee of Hungarian Socialist Worker's Party will take place only if in the future the Hungarian leadership: – Desists in a policy of humiliation the Romanian – Nation and its leaders.

- Desists in the shameful forgeries of history
- Ceases the interference in Romanian national internal affairs
- Commits to stop disinformation about Romania in the Hungarian press and literature, banning all writings and articles humiliating Romania
- Accepting the fact that that Romania has jurisdiction over any Romanian citizens, regardless of nationality
- Repatriates Romanian citizens illegally migrating to Hungary without preconditions
- Repatriates Romanian citizens who travelled to Hungary with official travel documents, and after the expiration of such documents did not return to Romania
- Strictly abides by the Treaty of Friendship and other important international conventions related to Romania
- Withdraws declarations that are against general principles of peace and international relations
- Initiates legal proceedings against those that express hostility against Romania and the development of socialism by the Romanian people.
- Makes a commitment to strictly abide human rights and enforces them. Guarantees housing and jobs to all residents of Hungary until de Millennium.
- Solves the issue of alcoholism and drugs, and ends illiteracy

- Commits not to violate Romanian territorial sovereignty
- Commits to best practices in economic relationships and takes notice that Romania cannot henceforth support the troubled Hungarian economy.
- Desists interfering in the affairs workers of Hungarian nationality living in the territory of Romania, and takes note of the protest of the Committee of Ethnic Workers.

The nationality has been solved in the socialist Romania, since laws guarantee rights and the ethnic minorities can have their own journals, schools, cultural institutions and book publishing houses.

Under the leadership of Comrade Ceaușescu, the heroic son of our beloved Romania, exemplary cooperation developed with the workers of German nationality in Romania. Those who wanted to leave our beloved Homeland Romania could leave it on condition that the German State taking them will permanently contribute to their livelihood and that the state receiving emigrants pays to our homeland the social cost of services such health care and education.

We do not exclude similar mutually agreed upon solution for a determined number of Romanian workers of Hungarian nationality. Certainly, Hungary should defray with convertible currency the social expenses of each emigrant. The People's Republic of Hungary would provide proper jobs and housing for the immigrants. The Romanian contracting party should have access to the emigrants to ensure their welfare. Only under these conditions would the Highest Council consider taking away their Romanian citizenship.

The Romanian people have manifested great patience towards the Hungarian people under the direction the prominent personality of our Comrade Ceaușescu. We hope that the Hungarian leadership will finally recognize their mistaken policy and will cooperate with our people in the interest of social and economic progress and independent socialist development.

Both party and state leaders are responsible for their people, for history, and for humanity. Based on this, we cannot renounce from furthering our economic and social development and we cannot allow ourselves to leave the path of building socialism, the modification of our economic and regional landscape to allow the elevation of our people. This is why we have redouble our efforts to carry out as soon as possible the resettlement and economic plan. To achieve this we have to mobilize our people, our party so that we can stand up as one man for the sake of the flourishing of our beloved Homeland the Socialistic Romania.

*Secretary General of the RCP
Central Committee of the RCP
Secretariat of the RCP*

Classification Clause:

*The material is top secret, made exclusively for the highest state and party leadership with a determined serial number, in a number of copies indicated below; therefore secrecy guidelines must be followed in handling this material.*³⁵

³⁵ Secretariat of Deputy Minister of State Security's Files HASSSA 1.11.1. 27. b. 45-13/13/a/1988. Budapest, July 1988. pp. 174-183.

Because the above cited documents were undated, we can have assumptions about it. On the one hand, the supplement refers to the fact that „the resettlement should be accelerated from the 1st of July.” By indicating the day, the report itself also refers to a date in July. However, it is precisely known that the report was on the agenda of a meeting chaired by the Hungarian deputy Interior Minister of interior on 20th September, 1988. After discussing the report, the chairman summed up the discussions. As for the political situation, he established that the opinion of various communist parties was not completely the same about ethnic issues, and added that the socialist camp is not completely unified in evaluating these matters.

„The interest of our policy – he added – is to prove the anticipated negative consequences of the policy of the Romanian party, but at the same time, it must do its best to build legal contacts for cooperation and to develop in the direction of mutual understanding. At the moment, the manifold possibilities of strengthening contacts and the examination of communication methods are the most important factors. In this case, it is natural that national security agencies become more active, but despite this situation, we must react to the events in a moderate and sober manner. Therefore, we should be informed about different political events, not only considering the state security aspect. We can help the political leadership if we exploit our multiple opportunities of information and explore the realities based on facts, providing a clear picture for the decision-making”³⁶

By the summer of 1988, conditions were ready to begin the resettlement program, international protests also grew. The Romanian government was forced to consider this fact, even if they have not given up their plans. The protests had their results, even if ending the program was not a realistic expectation. The Romanian Government changed their tactics in several steps. At least they attempted to make the project more acceptable, but later on they only extended the deadline for the initiation of the program. By September, the press was given instructions to slow the propaganda effort. They did not have to write about the different phases of the execution anymore declared by Ceaușescu. Later, 2010 was cited as the final deadline for completing the project instead of the previously indicated 2000.³⁷

The sources cited highlight the fact the complex problems associated with the political process are truly a big challenge for both the Hungarian political system change as well as for the Romanian transition. We can see today in the resolution of these tasks that changes in regulatory systems and institutional techniques, and perhaps even more, in the political culture, are a little ahead of the changes in other areas of transformation of the constitutional state. This, of course, is related to the fact that the effective and humane management of political affairs was adapted to the prevailing legal order in

³⁶ Ibid.

³⁷ See: GYÖRFFY, GÁBOR: *Censorship and Propaganda in the Ceaușescu-era*. In: *Censorship and Propaganda in the communist Romania*. Cluj Napoca, 2010. p. 147.

harmony with the international human rights norms. At the same time we should be mindful of the fact that when the prevailing political interest demanded it, then, and depending on the situation, the application of the (international) political standards could be placed in brackets. Finally, in spite of the various mistakes and occasional failures, the newly formed political systems answered unknown before challenges with essentially operational solutions more than 20 years ago.

RÉVÉSZ BÉLA

NATO- ÉS SECURITATE-IRATOK ERDÉLY HELYZETÉRŐL
AZ 1970-ES ÉS 80-AS ÉVEKBEN

(Összefoglalás)

A legutóbbi idők fordulatokban, eseményekben bővelkedő kelet-európai történetei a lassanként feltáruló irattárak jóvoltából egyre gazdagabban dokumentálhatók, egyre jobban megismerhetők. Különösen érdekesek lehetnek az olyan dokumentumok, amelyekben tőlünk és egymástól is távoli források szinte véletlenszerűen összekapcsolódva tartalmaznak egymásra vonatkozó, kiegészítő információkat. A tanulmányban közölt egyik irat 1978. április 18-án került a NATO Politikai Bizottsága Kelet-Európával foglalkozó ülésének napirendjére. Az jelentés különlegessége, hogy eredetileg a brit hírszerzés készítette a romániai magyar kisebbség helyzetéről. Így a dokumentum arról is tanúskodik, miként látta az MI6 Magyarország és Románia hagyományos nemzetiségi konfliktusait, illetve ennek aktuális – hetvenes évek végi – problémáit és hogyan értelmezte mindezeket a NATO egyik legfontosabb tanácskozó testülete számára. Kiindulópontja szerint „Erdély mind Magyarország, mind Románia számára nagy történelmi jelentőséggel bír.” Érdekes az a megközelítése, ahogy a magyar kisebbség fokozódó és egyre nyíltabb tiltakozását Kelet-Európa más, nem feltétlenül etnikai vonatkozású rendszerellenes mozgalmával hozta összefüggésbe. A hírszerzés legális és illegális csatornáinak felhasználásával végül olyan jelentés készült, amely tényszerűen tudta bemutatni a két ország közötti feszültségeket, az azok megoldására tett felemás kísérleteket, még ha a jelentés a hiteles dokumentumok mellett nagyban támaszkodott a személyes kapcsolatokból származó szóbeli információkra is. A másik, Romániában készült irat a Securitate külföldi hírszerzési részlegének, a Departamentul de Informații Externe (DIE) munkája. A magyar hírszerzés Budapestre eljuttatott dokumentuma már a nyolcvanas évek azon feszültségeit tükrözi, amelyek veszélyeire egyebek mellett maga a NATO-jelentés is felhívta a figyelmet.

WILFRIED SCHLÜTER – SZABÓ HELGA *

A német családi jog áttekintése **

(Überblick über das deutsche Familienrecht)

Egyre inkább nemzetközivé váló környezetünkben a családi kapcsolatok sem feltétlenül korlátozódnak egy-egy országra, ezért érdemes megvizsgálni, hogy milyen megoldásokat választanak más jogrendszerek a dinamikusan változó családi jogviszonyok rendezésére. Tanulmányunk a német családi jog legfontosabb anyagi jogi szabályainak rendszerébe nyújt magyar nyelvű bepillantást. A legfontosabb kifejezések német nyelvű felüntetésével célunk, hogy az áttekintés jogi szaknyelvi útmutatóként is szolgáljon.

Tanulmányunk elején felhívjuk a figyelmet az elmúlt évtizedek jelentős jogszabályi változásaira, majd ismertetjük a német családi jog alkotmányjogi gyökereit, a házasság és család intézményének alkotmányos alapelvét. Ezt követően a családi jog két esszenciális területét, a házassági és a gyermekjogot szemlélítjük. A házassági jog körében a házasságkötés, a házasság felbontása, a házassági vagyoni jog és a tartás fő rendelkezéseire térünk ki. A vagyoni jog körében részletesen bemutatjuk a német törvényes házassági vagyoni jogi rendszert. Mivel az új Ptk. választható vagyoni jogi rendszerként nevesíti a jogintézményt, így a magyar olvasó számára különösen érdekes lehet a német szabályozás és joggyakorlat.

A szülő-gyermek viszony vonatkozásában az anyagi gyermekjog szabályai irányadóak, amelynek központi eleme a nemzetközi egyezményeknek megfelelően Németországban is a gyermek érdekének legszélesebb körű érvényre juttatása. Kitérünk a lezármazás, az apaság, az anyaság, az örökbefogadás és a szülői felügyelet intézményének fő jellemzőire, amelynek keretében felvázoljuk az apai jogok területét érintő legújabb változásokat is.

Végezetül röviden összefoglaljuk a bejegyzett élettársi kapcsolat és az élettársi kapcsolat aktuális jogpolitikai helyzetét. A német jogalkotó a bejegyzett élettársi kapcsolat alatt, a magyar felfogáshoz hasonlóan, kizárólag két azonos nemű személy kapcsolatát érti, az élettársi kapcsolat kérdéseit pedig egyáltalán nem szabályozza.

Az áttekintés során utalunk a magyar családi jog vonatkozó rendelkezéseire, különös tekintettel a 2014-ben hatályba lépő új Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvére.

* Dr. iur. Dr. h. c. (mult.) Wilfried Schlüter a Westfälische Wilhelms-Universität Münster emeritált professzora és dr. jur. Szabó Helga, LL.M. az Universität Potsdam tudományos segédmunkatársa.

** A tanulmány WILFRIED SCHLÜTER: *BGB-Familienrecht* (Münster, 2012.) könyve alapján íródott.

A. A jelenlegi törvényi szabályozás (Die derzeitige gesetzliche Regelung)

A családjog legfontosabb anyagi jogi szabályait a német Polgári Törvénykönyv (Bürgerliches Gesetzbuch, röviden BGB) 4. könyve (1297–1921. §§) tartalmazza. Ennek fő részei a polgári házasság, a rokonság, továbbá a gyámság és a gondnokság. Az ún. nyugellátási kompenzáció intézménye és a bejegyzett élettársakra¹ vonatkozó szabályok nem a BGB-ben, hanem külön törvényben találhatók. A vonatkozó eljárási szabályokról a Családjogi ügyekben való eljárásról és az önkéntes joghatósági ügyekről szóló törvény² rendelkezik. A következőkben, a jogszabályi háttér és a joggyakorlat legfontosabb elemét kiemelve kívánunk a hatályos német családjogról átfogó képet nyújtani.

B. Családjogi újdonságok (Neuere Entwicklungen im Familienrecht)

A német családjog területén az utóbbi évtizedekben – egyetlen más polgári jogterülethez sem hasonlítható – strukturális átalakulás figyelhető meg. Az átfogó reformok alapja, hogy a család, mint közösség idővel elveszítette gazdasági-termelői funkcióját, illetve gyökeresen megváltoztak a házastársak egymás közötti és gyermekeikhez fűződő kapcsolatáról alkotott társadalmi elképzelések is. A jogalkotó pedig ennek megfelelően, töretlen újítási kedvvel reagál a társadalmi változások támasztotta elvárásokra.

Az Alaptörvény (Grundgesetz, GG)³ 1949-es hatályba lépéséig uralkodó patriarchális családképet felváltotta a házastársak partnerségén és egyenjogúságán alapuló felfogás. A GG 3. cikk (2) bek. kimondja, hogy *férfiak és nők egyenlő jogokkal rendelkeznek*; az állam támogatja egyenjogúságuk gyakorlati érvényesülését, és elősegíti a hátrányos megkülönböztetés kiküszöbölését. A *házastársi egyenjogúság* alapelve fokozatosan, számos családjogi reformtörvény útján alakult ki, amelyek közül az alábbiakban csak a leglényegesebbeket mutatjuk be:

1. A férfiak és nők egyenjogúságáról szóló törvény (1957)⁴ a *közszerzeményi rendszert (Zugewinnngemeinschaft) törvényes vagyoni jogi rendszerként* vezette be, amellyel a házassági vagyoni jog területén juttatta érvényre az egyenjogúság követelményét.

¹ Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft (Lebenspartnerschaftsgesetz – LPartG) vom 16.02.2001 (BGBl. I S. 266).

² Gesetz über das Verfahren in Familiensachen und in den Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit (FamFG) vom 17.12.2008 (BGBl. I S. 2586), 111–341. §§.

Magyarázat: A német szövetségi törvényeket 1949 – az Alaptörvény (Grundgesetz, GG) hatályba lépése óta a Bundesgesetzblattban, azaz a „Szövetségi közlönyben” hirdetik ki. Ennek hivatalos rövidítése BGBl. 1951 óta két részben jelenik meg: I. részében (BGBl. I) hirdetik ki többek között a szövetségi törvényeket, II. részében pedig nemzetközi egyezmények, illetve azok kihirdetéséről szóló törvények kapnak helyet. Az eredeti törvényszövegek visszakeresésének megkönnyítése érdekében a törvények elnevezését és a közzététel forráshelyét azok eredeti formájában lábjegyzeteljük. A német Szövetségi Igazságügyi Minisztérium (Bundesministerium für Justiz) által működtetett www.gesetze-im-internet.de oldalon keresztül elektronikus formában érhetőek el a szövetségi törvények.

³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949 (GG), BGBl. 1949, S. 1.

⁴ Gesetz über die Gleichberechtigung von Mann und Frau auf dem Gebiet des bürgerlichen Rechts vom 18.06.1957 (GleichberG), BGBl. I, S. 609.

2. A házasság felbontását és az azzal kapcsolatos jogkövetkezmények szabályozását az Első házassági és családjogi reformtörvény⁵ alakította át. Az addig érvényesülő vétességi elv helyét átvette a hatályos magyar jogban is ismert *feldúltsági elv* (*Zerrüttungsprinzip*). A házastársi tartás is átlényegült, továbbá teljesen új jogintézményként került bevezetésre a *Versorgungsausgleich*, amelynek tartalmát leginkább a „nyugellátási kompenzáció” elnevezés tükrözi (lásd D. VII.). A BGB a hagyományos családmoddal alapul véve egészen 1977-ig előírta, hogy a feleség elsődlegesen a háztartásért, a férj pedig a család eltartásáért felelős. A reformtörvénynek köszönhetően ennek helyére a *házastársak partnerségén alapuló felfogás* (*Partnerschaftsprinzip*) került.

3. A házastársi névviselési jogot a Családi névjog újraszabályozásáról,⁶ illetve a Házassági és bejegyzett élettársi névviselési jog módosításáról szóló törvények⁷ korszerűsítették.

4. A GG hatására jelentősen átalakultak a *gyermek jogairól és a szülők gyermekeikkel szemben fennálló kötelességeiről* alkotott elképzelések is. Egyre nagyobb jelentőséget nyert a családjog területén az az álláspont, amely szerint a gyermeket önálló személyiségként, az őt megillető jogok alanyaként kell tisztelni, a szülők pedig kötelesek a gyermek érdekeit biztosítani és elősegíteni. A GG 6. cikk (5) bekezdésének megfelelően a házasságon kívül született gyermeket ugyanolyan testi, lelki fejlődés és társadalmi jogállás illeti meg, mint a házasságban született gyermeket.

5. A gyermeki jogok fejlődésének fontos része a Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht, BVerfG) és az Emberi Jogok Európai Bírósága (Europäisches Gerichtshof für Menschenrechte, EGMR) ítélkezési gyakorlata. Mindkét bíróság számos törvényi rendelkezést nyilvánított alkotmányellenesnek és szólította fel a törvényhozót a német Alaptörvénnyel összhangban álló szabályozás megalkotására. Kiemelkedő jelentőségű a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban 1989. november 20-án elfogadott ENSZ Egyezmény, amely Németországban 1992. április 5-én, Magyarországon pedig néhány hónappal korábban, 1991. november 22-én lépett hatályba. Az Egyezmény célja, hogy az addiginál átfogóbb védelmet biztosítson a részes államokban élő gyermekek számára. Az Egyezmény 18. cikk (1) bekezdése alapján a részes államok kötelesek minden erejükkel arra törekedni, hogy – a házasságkötés tényétől függetlenül – biztosítsák a szülők közös felelősségét a gyermek nevelése és fejlődése tekintetében. Ugyanezen bekezdés nyomatékosítja, hogy elsősorban a szülők és nem az állam feladata, hogy a *gyermek legfőbb érdekének megfelelően*⁸ gondoskodjanak a gyermekük neveléséről és fejlődéséről.

⁵ *Erstes Gesetz zur Reform des Ehe- und Familienrechts* (1. EheRG) vom 14.06.1976., BGBl. I S. 1421.

⁶ *Gesetz zur Neuordnung des Familiennamensrechts* vom 16.12.1993, BGBl. I S. 2054.

⁷ *Gesetz zur Änderung des Ehe- und Lebenspartnerschaftsrechts*, 06.02.2005, BGBl. I S. 203.

⁸ A fogalom a részes államok gyermekjogának központi eleme. Itt érdemes megjegyezni az említett ENSZ Egyezmény fordításából adódó különbségeket: az eredeti angol nyelvű szöveg „the best interests of the child” megfogalmazást használja, amit magyarra a „gyermek mindenek felett álló érdekeként”, németre pedig a „Kindeswohl” kifejezéssel ültettek át. A Kindeswohl szó szerinti fordításban egyébként a gyermek jólétét jelenti. A magyar szóhasználatához vö. SOMFAI BALÁZS: *Családjog*, Budapest–Pécs, 2012. 11.

A gyermeki jogokat érintő legfontosabb német reformok:

a) Ahogy a korábbiakban említettük, az Alaptörvény előírja a házasságon kívül és a házasságban született gyermekek közötti különbségtétel tilalmát. E követelménynek eleget téve 1969-ben elfogadták a Házasságon kívül született gyermekek jogállásáról szóló törvényt,⁹ amellyel csökkent a házasságban és a házasságon kívül született gyermekek között fennálló jogi különbségtétel, továbbá elismerésre került az apa és a házasságon kívül született gyermeke között fennálló rokoni kapcsolat is.

b) Végül az 1997-ben elfogadott Gyermekjogi reformtörvénnyel¹⁰ és a Házasságon kívül született gyermekek öröklésjogi megkülönböztetésének kiküszöböléséről szóló törvénnyel¹¹ sikerült teljesen megszüntetni a házasságban és a házasságon kívül született gyermekek közötti jogi különbségtételt. Ezekkel a törvényekkel szabályozták újra a szülői felügyelet, a kapcsolattartás, a leszármazás, a névviselés és az örökbefogadás területeit is.

c) A legfrissebb változások az *apa házasságon kívül született gyermekével kapcsolatos jogositványainak* körét érintik. Az egymással házasságot nem kötött szülők esetén az apai elismerő nyilatkozatot tett férfi is csak az anya beleegyezésével gyakorolhat közös felügyeletet a gyermek felett.¹² Ezt a szabályozást mind az Emberi Jogok Európai Bírósága, mind a német Szövetségi Alkotmánybíróság kifogásolta. Az Emberi Jogok Európai Bírósága 2009-ben¹³ kimondta, hogy a rendelkezés csorbitja az apa családi élet tiszteletben tartásához való jogát, ezért nem egyeztethető össze az Emberi Jogok Európai Egyezményének 8. cikkével. Ezt követően a Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította¹⁴, hogy az előírás a GG 6. cikkének (2) bekezdésébe ütközik és ezért alkotmányellenesnek minősül. A döntés indokolása szerint a szülői jogba való aránytalan beavatkozást valósít meg, ha a gyermek anyjával házasságot nem kötött apa általános jelleggel ki van zárva a szülői felügyelet gyakorlásából. A gyermek legfőbb érdekének szem előtt tartásával bírósági felülvizsgálati lehetőséget kellene biztosítani arra az esetre, ha az anya nem egyezik bele a felügyelet közös gyakorlásába vagy az apa által önállóan gyakorolt szülői felügyeletbe. Ennek megvalósítására irányul a 2013. május 19-én hatályba lépett, a Házasságon kívül élő szülők felügyeleti jogának reformjáról szóló törvény.¹⁵

d) Jelenleg tárgyalja a parlament az Apai jogállást be nem töltő, vérszerinti apák jogainak erősítéséről szóló törvény tervezetét¹⁶, amelynek elfogadásával *kapcsolattartási és felvilágosítási joga lesz a biológiai apának* anélkül, hogy apaságának jogi deklarálására szükség lenne.

⁹ Gesetz über die rechtliche Stellung des nichtehelichen Kinder vom 19.08.1969 (BGBl. I S. 1243).

¹⁰ Gesetz zur Reform des Kindschaftsrechts (KindRG) vom 16.12.1997 (BGBl. I S. 2942).

¹¹ Gesetz zur erbrechtlichen Gleichstellung nicht ehelicher Kinder (ErbGleichG) vom 16.12.1997 (BGBl. I S. 2968).

¹² BGB 1626a. §.

¹³ FamRZ (Zeitschrift für das Gesamte Familienrecht), 2010, 103.

¹⁴ FamRZ 2010, 1403.

¹⁵ Gesetz zur Reform der elterlichen Sorge nicht miteinander verheirateten Eltern (NEheSorgeRG) vom 16.04.2013 (BGBl. I S. 795).

¹⁶ Gesetz zur Stärkung der Rechte des leiblichen, nicht rechtlichen Vaters (BR-Drs 666/12).

A probléma magyar vonatkozásban sem ismeretlen: mind a Csjt., mind az új Ptk. az apasági vélelmek konkrét sorrendjét állítja fel: főszabályként a sorban előrébb álló vélelem alapján betöltött apaság kizárja az azt követő vélelmek alkalmazását. Újdonság viszont, hogy meghatározott korlátok között lehetővé válik az apaság megdöntése nemperes eljárásban a feltételezett biológiai apa javára, ha ezt a vélelmezett apa, az anya és a gyermeket magáénak valló férfi közösen kérelmezik a bíróságnál [új Ptk. 4:114. §]. Mivel ez az eljárás közös kérelemhez kötött, és az apaság megtámadására a gyermeket magáénak valló férfi önállóan nem jogosult, így előfordul a magyar gyakorlatban is, hogy a vérszerinti apának jogilag semmilyen lehetősége sincs a gyermekével kapcsolatban.

C. A házasság és a család alkotmányjogi megítélése (Die verfassungsrechtliche Stellung von Ehe und Familie)

I. A házasság és a család védelme (Der Schutz von Ehe und Familie)

A GG 6. cikke a német családjog központi alapjogi normájának tekintendő, amelynek korlátozására nincs lehetőség. A GG 1. cikk (3) bekezdésének megfelelően, a házasság és család védelmének alapjoga is közvetlenül köti a törvényhozó (Gesetzgebung), a végrehajtó (vollziehende Gewalt) és a bírói hatalmat (Rechtsprechung). A GG 6. cikk (1) bekezdése kimondja, hogy *a házasság és a család az állam különleges védelme (besonderer Schutz) alatt áll.*¹⁷ Ennek alapján tehát védelem illeti a gyermek nélküli házasságot és a gyermekáldás céljával alapított családot is, függetlenül attól, hogy a szülők házasságban élnek-e vagy sem. Ettől függetlenül a házasság és család védelmének alkotmányos alapelvét úgy kell értelmezni, hogy a házasság tekintendő az életközösség egyetlen olyan formájának, amely a gyermekek testi, szellemi és lelki fejlődéséhez a lehető legjobb feltételeket biztosítja.¹⁸

A GG 6. cikk (1) bekezdése az alábbi három szempontból kiemelkedő jelentőségű:

1. A hátrányos állami beavatkozásokkal szemben *klasszikus alapjogként védi a házasság és a család alkotta magánszférát.*¹⁹ Az alapjog ún. Abwehrrecht, amely védelmet nyújt az egyénnek a törvényhozó vagy a végrehajtó hatalomnak a házasság és a család intézménye ellen irányuló intézkedéseivel szemben. *Kirchhof* szerint az Alaptörvény „a családot az egyéni kiteljesedés és az embertársi megértés zárt színtereként oltalmazza az állami befolyással szemben, biztosítva ezzel a liberális állam alapját jelentő sokrétű

¹⁷ A hatályos magyar Alaptörvény L) cikkében található a házasság és család védelmének alapelve, amely konkrétan kimondja, hogy Magyarország védi a házasság intézményét, mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot, mint a nemzet fennmaradásának alapját. Külön kiemeli, hogy a családi kapcsolat alapjának a házasságot, illetve a szülő-gyermek viszonyt tekinti.

¹⁸ Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts (BVerfGE) 76, I, 51.

¹⁹ BVerfGE 6, 55, 76; 33, 236, 238.

személyes szabadságot.”²⁰ A jogalkotónak tehát tartózkodnia kell a családi élettér szükségtelen „eljogiasításától”, amit azonban a német törvényhozó nem mindig tart szem előtt.

2. Az alapjog egyidejűleg *intézményi garancia* (*Institutsgarantie*) is: a polgári házasságot²¹, valamint a szülők és a gyermekek alkotta (szűk) családot²² a GG mint objektív-jogi intézményt biztosítja.²³ A család fogalmába a mostoha, az örökbefogadott, a nevelt, és a házasságon kívül született gyermekek is beleértendők.²⁴

Az „örökkévalósági klauzula” (Ewigkeitsklausel) értelmében a német Alaptörvény az 1–20. cikkeiben foglalt alapjogokat saját maga is védi, azok megváltoztatásának lehetőségét kizárja. Ilyen lényegi alapjognak minősül a házasuló férfi és nő szabad elhatározáson alapuló, alapvetően élethosszig tartó, teljes életteret felölelő kapcsolatának intézménye (monogámia)²⁵ és a házastársak egymással és gyermekeikkel szembeni gondozási, támogatási és hűségre való kötelezettsége.²⁶

A házasság és a család különleges védelmének alaptörvényi deklarálása azonban nem jelent más együttélési formákkal szembeni jogi vagy erkölcsi értékítéletet. Nem lehet azt a következtetést levonni, hogy például az élettársi kapcsolatot vagy az azonos nemű személyek bejegyzett élettársi kapcsolatát a GG tilalmazná, vagy azok nem állnának összhangban a jogrenddel.²⁷

3. Az alapjog olyan értékeket követi, amelyeket a házasság és a család intézményét érintő köz- és magánjogi²⁸ szabályozásokkal érvényre kell juttatni, vagyis az alapjogból levezethető a házasság és a család támogatására irányuló állami kötelezettség²⁹. Így a GG 6. cikke, mint *alkotmányos alapértéket magában foglaló elv* (*wertentscheidende Grundsatznorm*), az általános családjogi jogelvek és jogi fogalmak értelmezése során gyakran kerül alkalmazásra.³⁰ Az elv negatív szempontból általános megkülönböztetési tilalomként, pozitív értelemben pedig támogatási kötelezettségként értelmezhető.

II. A szülő gondozási és nevelési jogának alkotmányos védelme (*Der Schutz des elterlichen Erziehungsrechts*)

A gyermekekről való gondoskodás és nevelés a szülők természetes joga és mindenekelőtt kötelessége: az Alaptörvény szerint elsősorban a szülők felelősek gyermekeik neveléséért. A GG 6. cikk (2) bek. értelmében nemcsak a házasságban született gyerme-

²⁰ KIRCHHOF, PAUL: *Die Grundrechte des Kindes und das natürliche Elternrecht*, in: Praxis des neuen Familienrechts, Berlin, 1978. 171.

²¹ BVerfGE 31, 58, 82.; 36, 146, 163.

²² BVerfG, NJW (Neue Juristische Wochenschrift) 1978, 2289.

²³ GG 79. § (3) bek.

²⁴ BVerfGE 24, 119, 135.

²⁵ BVerfGE 10, 59, 66. BVerfGE 31, 58, 82.

²⁶ BETTERMANN, KARL AUGUST–NIPPERDEY, HANS CARL–SCHEUNER, ULRICH: *Die Grundrechte: Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte*, Berlin, 1972. 250.

²⁷ BVerfG, FamRZ 2001, 1057.

²⁸ BVerfG 6, 55, 72.; 40, 80, 92.

²⁹ BVerfG, FamRZ 2002, 601. p; 2011, 1133.

³⁰ BVerfGE 22, 93, 98.

kek szülei tekintendők jogi értelemben véve is szülőnek, hanem a házasságon kívül született³¹ és az örökbefogadott gyermekek szülei is annak minősülnek.

A szülő gondozási és nevelési joga nem az államtól vagy a társadalomtól eredeztethető, hanem az a szülőt megillető természetes jogként nyer állami elismerést.³² A gyermek szülei mindenkivel szemben elsőbbséget élveznek, joguk van gyermekük gondozását és nevelését a saját elképzeléseik szerint szabadon és saját felelősségükre kialakítani.³³ Az állam feladata, hogy örként helytálljon, ha nevelési jogát a szülő nem a gyermek legfőbb érdekének megfelelően gyakorolná. A szülői felügyeleti joggal nem rendelkező szülő és – a Szövetségi Alkotmánybíróság felfogása szerint – a vérszerinti apa kapcsolattartási joga is a GG 6. cikk (2) bek. védelme alatt áll.³⁴

A szülői jog (Elternrecht) alkotmányjogi garanciája elsősorban a gyermek védelmét szolgálja.³⁵ A gyermekekről való gondoskodási és nevelési kötelezettség a szülői jog elválaszthatatlan részének minősül, amely nem a szülői jog korlátjaként, hanem annak lényegi elemeként értelmezendő.³⁶ Ha a szülők nem a gyermekkel szemben fennálló kötelezettségüknek megfelelően járnak el, akkor ör-pozíciójából adódóan az állam a GG 6. cikk 3. bek. alapján intézkedéseket hozhat a szülőkkel szemben, adott esetben a gyermeket el is választhatja családjától (BGB 1666.–1666a. §).

Az alkotmányjogi alapok ismertetése után a következőkben megvizsgáljuk a német házassági jog és a német gyermekjog sajátosságait. A könnyebb áttekinthetőség érdekében táblázatba foglaltuk az új Ptk. és a német BGB családjogi könyvének szerkezeti felépítését.

1. ábra

Az új Ptk. és a BGB családjogi könyvének felépítése

Új Ptk. 4. könyv: Családjog	BGB 4. Buch: Familienrecht
Alapelvek	–
A házasság <ul style="list-style-type: none"> • A házasságkötés • A házasság érvénytelensége • A házasság megszűnése • A házastársak személyi viszonyai • A házastársi tartás • A házassági vagyoni jog 	Bürgerliche Ehe (Polgári házasság) <ul style="list-style-type: none"> • Verlöbnis (Eljegyzés) • Eingehung der Ehe (Házasságkötés) • Aufhebung der Ehe (A házasság érvénytelenítése) • Wiederverheiratung nach Todeserklärung (Házasságkötés a volt házastárs holtá nyilvánítását követően) • Wirkungen der Ehe im Allgemeinen (A házasság általános joghatásai) • Eheliches Güterrecht (Házassági vagyoni jog) • Scheidung der Ehe (A házasság felbontása) • Kirchliche Verpflichtungen (Egyházi kötelezettségek)
Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai	–

³¹ BVerfGE 24, 119, 136.

³² BVerfGE 59, 360. BVerfG, NJW 2003, 2151.

³³ BVerfGE 31, 194, 204.

³⁴ BVerfG, FamRZ 2002, 809.

³⁵ BVerfGE 61, 357, 371.; BVerfG, FamRZ 2000, 1489.

³⁶ BVerfGE 24, 119, 143.; NJW 1988, 125, 126.; 2002, 2151, 2153.

<p>A rokonság</p> <ul style="list-style-type: none"> • A rokoni kapcsolat • A leszármazáson alapuló rokoni kapcsolat • Az örökbefogadás • A szülői felügyelet • A rokontartás 	<p>Verwandschaft (Rokonság)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Allgemeine Vorschriften (Általános rendelkezések) • Abstammung (Leszármazás) • Unterhaltspflicht (Tartási kötelezettség) • Rechtsverhältnis zwischen den Eltern und dem Kind im Allgemeinen (A szülő-gyermek jogviszony általánosságban) • Elterliche Sorge (Szülői felügyelet) • Beistandschaft • Annahme als Kind (Örökbefogadás)
<p>A gyámság</p> <ul style="list-style-type: none"> • A gyámrendelés • A gyámság gyakorlása • A gyámságnak és a gyám tisztségének megszűnése 	<p>Vormundschaft, Rechtliche Betreuung, Pflegerschaft (Gyámság, gondnokság, eseti gondnokság)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vormundschaft (Gyámság) • Rechtliche Betreuung (Gondnokság) • Pflegerschaft (Eseti gondnokság)

D. A házassági anyagi jog (Das materielle Ehe recht)

I. A házasságkötés és a „hibás házasság” (Die Eheschließung und die fehlerhafte Ehe)

1. A házasságkötés feltételei (Die Eheschließungsvoraussetzungen)

Házasságot az köthet, aki *házasságkötési képességgel* rendelkezik (Ehefähigkeit), azaz a házasságkötéshez előírt életkort betöltötte (Ehemündigkeit) és cselekvőképes (Geschäftsfähigkeit).

Csakúgy, mint a Csjt. és az új Ptk., a BGB is a *nagykorúság* elérését írja elő a házasságkötéshez szükséges korhatárként [BGB 1303. § (1) bek.], ami férfiaknál és nőknél egyaránt a 18. életév betöltését jelenti.

A szabály alól a családjogi bíróság (Familiengericht) kérelemre felmentést adhat, ha a kérelmező a 16. életévét betöltötte, és a leendő házastárs legalább 18 éves [Befreiung, BGB 1303. § (2) bek.]. A mérlegelés során alapvető szempont a kiskorú gyermek érdeke, így a bíróság megtagadja az engedélyt, ha a tervezett házasságkötés az eset összes körülményére tekintettel a gyermek érdekében egyértelműen ellentétes.³⁷ Ennek hiányában engedélyezni kell a házasságkötést. A házasodni kívánó kiskorú felett felügyeleti joggal rendelkező szülő vagy más törvényes képviselő hozzájárulása alapvetően nem szükséges a házasságkötési korhatár alóli felmentéshez. Ha a szülő vagy törvényes képviselő ellentmondásának azonban nyomós oka van, akkor a bíróság nem adhat felmentést [BGB 1303. § (3) bek.].

Magyarországon nem a bíróság, hanem a gyámhatóság jogosult a szülő vagy a gyám meghallgatása után a 16. életévét betöltött, korlátozottan cselekvőképes kiskorú házasságkötését engedélyezni. A német szabályozással ellentétben, a másik fél nagykorúsága nem feltétel.

³⁷ Oberlandesgericht (OLG) Hamm, FamRZ 1965, 562.

Házasságot csak férfi és nő köthet. A magyar (új Ptk. 4:5. §), az osztrák (AGBGB 44. §) és a svájci (ZGB 56. cikk) polgári joggal szemben a német BGB nem tartalmazza szó szerint a házasulók (Eheschließenden) különmeműségének követelményét. Az uralkodó vélemény szerint azonban a házasság történelem során kialakult felfogásából eredeztethető, hogy a házasulók megfogalmazás alatt a BGB esetén is kizárólag egy férfi és egy nő értendő.³⁸ További feltétel, hogy a házasságkötésnek ne legyen akadálya.

2. Házasságkötési tilalmak (Eheverbote)

Mivel az Alaptörvény széles körben garantálja a házasságkötés szabadságát, így a jogalkotó csak szűk körben tilalmazhatja a házasságkötést. A német házassági jog két „bontó” és egy „halasztó” házasságkötési tilalmat ismer (1306.–1308. §§):

a) A kettős házasság és a rokonságon belüli házasságkötés „bontó” házasságkötési tilalomnak (trennende Eheverbot) minősülnek és a házasság érvénytelenítéséhez vezetnek. A kettős házasságot (Doppelehe) – a magyarhoz hasonlóan – a német Büntető törvénykönyv³⁹ is büntetni rendeli. A rokonságon belüli házasságkötés tilalma alapján egyenesági rokonok, testvérek és féltestvérek között nem köthető házasság. Az örökbeadó szülő és gyermeke közötti vérségi kapcsolat az örökbefogadás ellenére sem szűnik meg, ezért akkor sem köthetnek házasságot a felek, ha közöttük a – jogi értelemben vett – rokoni kapcsolat örökbefogadás útján szűnt meg (BGB 1307. §).

A rokoni kapcsolat ellenére kötött házasság tekintetében a magyar szabályozás valamivel szigorúbb: alapvetően érvénytelennek tekinti a testvérnek testvére vérszerinti leszármazójával kötött házasságát, kimondja ugyanakkor, hogy a jegyző felmentést adhat e házassági akadály alól, ha a kapcsolat a születendő gyermekek egészségét nem veszélyezteti [új Ptk. 4:12. § (1) bek. c) és (2) bek.]. A BGB az ilyen, nagybácsi és unoka-hűg vagy nagynéni és unokaöcs közötti házasságkötést nem tilalmazza.

b) Az örökbefogadás alapján létrejött rokoni kapcsolat ellenére kötött házasság „halasztó” házasságkötési tilalomnak (aufschiebendes Eheverbot) minősül, azaz az anyakönyvvezetőt akadályozza abban, hogy elfogadja a felek házasságkötési nyilatkozatát, viszont nem jogosít a már megkötött házasság érvénytelenítésére (BGB 1308. §).

3. A házasság megkötése (Die Vornahme der Eheschließung)

Házasságkötésről a felek konszenzusán alapuló elv értelmében akkor beszélhetünk, ha két különböző nemű személy anyakönyvvezető előtt kijelenti, hogy egymással házasságra kíván lépni (Konsensprinzip, BGB 1310. §). Ahogy már említettük, a BGB expressis verbis nem mondja ki a különmeműség követelményét, de házasulók alatt a német családjog is egy férfit és egy nőt ért. A házasulók nyilatkozatának csak a házassági kötelek létrehozására kell irányulnia. A házastársi életközösségre való kötelezettség a felek

³⁸ HEPTING, REINHARD: *Das Eheschließungsrecht nach der Reform*. FamRZ 1998, 719. BOSCH, FRIEDRICH WILHELM: *Die geplante Neuregelung des Eheschließungsrechts*. FamRZ 1997, 72.

³⁹ Strafgesetzbuch (StGB) 172. §.

egybehangzó nyilatkozatával létrehozott házasságának törvényi következménye (naturale negotii).⁴⁰

A házasulók nyilatkozata *nem köthető feltételhez vagy időtüzéshez, és azt személyesen, együttes jelenlétük mellett* kötelesek megtenni (BGB 1311. §). Képviselőre tehát a német házassági jogban sincs lehetőség.

A *kötelező polgári házasság* alapelvének értelmében a nyilatkozatot anyakönyvvezető előtt kell megtenni. A házasság megkötésére a német anyakönyvi hivatalok (Standesamt) rendelkeznek hatáskörrel.⁴¹ Ha a jegyesek egyike sem német állampolgár, akkor Németország területén valamelyikük államának kormánya által felhatalmazott személy előtt, az adott ország szabályai szerint köthetnek házasságot.⁴²

Míg a magyar szabályok szerint a házasság létrejöttének feltétele, hogy a házasságkötésre két tanú jelenlétében kerüljön sor, addig a német BGB úgy fogalmaz, hogy ha a házasulók szeretnék, akkor a házasság két tanú jelenlétében is megköthető (1312. § 2. mondat). A tanúk jelenléte tehát nem feltétlenül szükséges, de a gyakorlatban egyébként általános.

4. A „hibás házasság” (Die fehlerhafte Ehe)

A nemlétező házasság (Nichtehe, matrimonium non existens) és az érvényteleníthető házasság (aufhebbare Ehe) eseteit összefoglalva „hibás házasságként” definiálhatjuk.

A BGB 1310. §-ában megfogalmazott konszenzus hiányában nem jön létre házasság, azaz ebben az esetben *nemlétező házasságról* beszélhetünk.⁴³ A házasság nemlétére bárki hivatkozhat.

A BGB 1314. § taxatív felsorolja azokat az okokat, amikor a házasság létrejöttnek tekintendő, de *kérelemre bírósági úton érvényteleníthető*:

a) Ha a házasságkötéshez előírt *korhatár elérése nélkül*, bírósági engedély hiányában mégis megkötetik a házasság, akkor azt családjogi bíróság útján érvényteleníthető.

b) *Cselekvőképtelen személy*⁴⁴ nem köthet házasságot. A cselekvőképtelenség ellenére kötött házasság szintén érvényteleníthető bírósági úton, kivéve, ha a házastárs cselekvőképességének visszanyerése után megerősíti, hogy a házasságot folytatni kívánja (Bestätigung, BGB 1315. § (1) bek. 2. pont).

Hasonlóképpen előírja a Csjt. 11. § (2) bek. is, hogy a házasság érvényes, ha az a házastárs, akinek cselekvőképessége hiányzott, cselekvőképessé válása után a házasságot annak fennállása alatt helybenhagyja. A helybenhagyás kifejezett nyilatkozat vagy ráutaló magatartás útján is történhet. Ehhez képest pontosít az új Ptk. és a cselekvőképesség visszanyerésétől számított 6 hónapos jogvesztő határidőt ír elő a fennálló házasság megtámadására [4:11. § (2) bek.].

⁴⁰ HEPTING, i.m. 719.

⁴¹ *Personenstandsgesetz* (PStG) vom 19.02.2007 (BGBl. I S. 122), 11. §.

⁴² EGBGB 13. cikk (3) bek. 2. mondat.

⁴³ Az új Ptk. is egyértelmű különbséget tesz a nemlétező és az érvénytelen házasság között. A nemlétező házasságot úgy kell tekinteni, mintha azt meg sem kötötték volna [4:5. § (3) bek.].

⁴⁴ A BGB 104. § alapján cselekvőképtelen az a személy, aki a hetedik életévét még nem töltötte be, továbbá, akinek elmeműködése a szabad akaratelhatározást kizáró kóros zavarban szenved, feltéve, hogy ez az állapot nem átmeneti jellegű.

c) *Kettős házasság vagy meghatározott rokon kapcsolat fennállása* (lásd D.I.2.).

d) A házasulók *nem személyesen és együttes jelenlétük mellett* tettek házasságkötési nyilatkozatot.⁴⁵

e) A házasságot *feltételhez vagy időtűzéshez kötötték*.

f) *Tévedés, rosszhiszemű megtévesztés és jogellenes fenyegetés*, mint akarati hibák is a házasság érvénytelenítéséhez vezethetnek.

g) Ha a házasságkötéskor a házasulók egyetértettek abban, hogy nem kívánnak egymással a jogrendszer felfogásának megfelelő házastársi életközösségre lépni, azaz *színellett házasságot kötöttek (Scheinehe)*.

Az érvénytelenség a BGB 1315. §-ban meghatározott esetekben *orvosolható*.

Ha a házasságot az arra jogosult személy kérelmére a bíróság érvényteleníti, akkor a házastársaknak – a házasság felbontásának esetéhez hasonlóan – meghatározott igényei keletkezhetnek (pl. tartás). Magyar szóhasználattal maradék-joghatások fűződnek a házasság érvénytelenítéséhez.

Az új Ptk. alapvetően nem változtat a Csjt. érvénytelenségi okain, de más rendszerben szabályozza azokat: házasságkötési korhatár elérésének hiánya, házasságkötésre képtelen állapot, meghatározott rokon, hozzátartozói kapcsolat, illetve korábbi házasság vagy bejegyzett élettársi kapcsolat fennállása.⁴⁶

II. A házasságkötés általános joghatásai (*Die allgemeinen Ehewirkungen*)

A törvény a házastársaknak az együttélésük kialakítására nézve is széleskörű autonómiát biztosít, a házasság joghatásaira vonatkozó rendelkezések pedig a *házastársak egyenjogúságának alapelvein* nyugszanak.

1. A házastársak névviselése (*Der Name der Ehegatten*)

A Családi névjogi törvény 1993-as hatálybalépése óta már nem kötelező, hogy a házastársaknak közös családi nevük, ún. *házassági nevük (Ehename)* legyen. A BGB 1355. § alapján a felek közös házassági nevet határozhatnak meg, de erre – éppúgy mint a magyar házastársak – nem kötelesek. Közös családi név hiányában a házastársak a házasságkötést követően is megtartják a házasságkötés időpontjában viselt nevüket. A házastársak személyiségi jogainak és egyéniségének fokozott érvényre juttatását fejezi ki az, hogy a törvényhozó már nem követeli meg a közös családi névviselést.

A felek az anyakönyvi hivatal előtt kijelenthetik, hogy házassági névként *valamilyen születési nevét vagy a nyilatkozat megtételekor viselt nevét* kívánják felvenni [BGB 1355. § (2) bek.]. Tehát nem csak a férj vagy a feleség születési nevének viselésére ad lehetőséget a törvény, hanem valamilyik házastárs korábbi házassági neve is választható az új házasság megkötésekor családi névként.

⁴⁵ Az együttes jelenlét hiánya az új Ptk. alapján nem érvénytelenségi oknak minősül, hanem az a házasság létezési feltételeként kerül szabályozásra. Hiányában nemlétező házasságról van szó.

⁴⁶ új Ptk. 4:9. – 4:13. §.

Az a házastárs, akinek a családi neve nem része a közös házassági névnek, bármikor bejelentheti az anyakönyvi hivatalnál, hogy születési nevét vagy a házasságkötéskor viselt nevét *kísérő névként* fel kívánja venni [Begleitname, BGB 1355. § (4) bek. 1. mondat]. A kísérő név célja, hogy „a házastárs a házasságkötést követően is viselhesse azt a nevet, amellyel a munka világában már ismertté vált.”⁴⁷

A több tagból álló nevek elkerülése érdekében nem lehet kísérő nevet felvenni akkor, ha a közös házassági név már önmagában is több névből áll [BGB 1355. § (4) bek. 2. mondat].

A *megözvegyült vagy elvált házastárs* – akár férj, akár feleség – a BGB 1355. § (5) bek. alapján megtartja házassági nevét, de az anyakönyvi hivatalhoz intézett hitelesített nyilatkozattal ismét felveheti születési vagy a házasságkötés időpontjában viselt nevét. Az özvegy vagy elvált házastárs egyébként úgy is dönthet, hogy saját születési nevét kívánja hozzákapcsolni az addig viselt közös házassági névhez. Ez vonatkozik arra a házastársra is, akinek házassága nem felbontással, hanem bíróság általi érvénytelenítéssel szűnt meg.⁴⁸ A magyar rendelkezésekhez hasonlóan, a BGB is a felek szabad belátásra bízta, hogy a házasság megszűnését követően továbbra is a közös házassági nevet kívánják-e viselni vagy sem.

2. A házastársak állampolgársága (*Die Staatsangehörigkeit der Ehegatten*)

Egy német és egy külföldi állampolgár házasságkötése nem vezet automatikusan a német házastárs állampolgárságának elvesztéséhez, még akkor sem, ha a külföldi fél személyes joga szerint a házastárs a házasságkötés tényénél fogva megszerzi az ő állampolgárságát is. A német állampolgár csak akkor veszti el állampolgárságát, ha a külföldi állampolgárság megszerzésére irányuló kérelmet nyújtott be [StAG⁴⁹ 25. § (1) bek]. Igaz ez fordított esetben is: a házasságkötés alapján a külföldi házastárs sem lesz automatikusan német állampolgár és pusztán ez alapján honosításra sem tarthat igényt. Viszont német állampolgár külföldi házastársa könnyített feltételekkel honosítható,⁵⁰ függetlenül attól, hogy a feleség vagy a férj honosításáról van szó.

3. A házassági életközösségre való kötelezettség (*Die Verpflichtung zur ehelichen Lebensgemeinschaft*)

A házastársak házastársi életközösségre kötelesek és egymásért felelősséggel tartoznak [BGB 1353. § (1) bek. 2. mondata]. A jogalkotó a házasságból adódó egyes kötelezettségek részletes felsorolása helyett generálklauzulaként fogalmazza meg az egymással szemben fennálló legfőbb kötelezettségeket. A házasság, mint a felek egyéniségén

⁴⁷ BT-Drs. 7/311, S. 4. *Magyarázat*: A BT-Drs. rövidítés a Drucksachen des Bundestages, vagyis a „Bundestag irományai” kifejezést takarja. Hasonlóan a magyar parlamenti irományokhoz, ilyen formában hozzák nyilvánosságra a Német Parlament által tárgyalt törvényjavaslatokat, kérelmeket, határozati javaslatokat, stb. A <http://www.bundestag.de/dokumente/drucksachen/index.html> oldalon érhetőek el az irományok.

⁴⁸ Ugyanígy érvel BRUDERMÜLLER, GERD: *BGB § 1318 Folgen der Aufhebung* in: Palandt Bürgerliches Gesetzbuch Kommentar, München, 2013. § 1318 Rn. 15.

⁴⁹ *Staatsangehörigkeitsgesetz* (StAG) in der Fassung vom 01.06.2012 (BGBl. I S. 1224).

⁵⁰ StAG 9. § (1).

alapuló, azok teljes személyiségét átölelő életközösség egyébként sem alkalmas arra, hogy a kölcsönös jogok és kötelezettségek mindegyike szabályozásra kerüljön. Egy ilyen jellegű átfogó felsorolás a házasság Alaptörvényben garantált autonómiájával sem lenne összeegyeztethető [GG 6. cikk (1) bek.].

A BGB kimondja, hogy a házastársak kötelesek egymás iránt felelősséget vállalni. Ezen túlmenően a bírói gyakorlat és a jogirodalom számos más házastársi köteleiséget vezetett le a generálklauzulából. Ebbe a körbe tartozik:

- a) az egymás iránti kölcsönös szeretet és figyelem⁵¹
- b) a házastársak kötelesek egymásra tekintettel lenni, még akkor is, ha ezáltal saját érdekeikről kell lemondaniuk
- c) a másik segítése, különösen akkor, ha a házastárs testi épsége vagy élete forog kockán
- d) házastársi hűség⁵²
- e) hajlandóság a közös ügyek egyetértésben való szabályozására
- e) a másik fél magánszférájának, vallási és világnézeti meggyőződésének tiszteletben tartása
- f) közös háztartás vezetése.⁵³

Nemcsak erkölcsi követelmények alapulnak a generálklauzulán, hanem meghatározott vagyoni jogi kötelezettségek is. Így például a házastársak kötelesek egymást tájékoztatni a vagyoni helyzetükben beállott jelentős változásokról.⁵⁴

A magyar jogalkotó az új Ptk.-ban a házastársak személyi viszonyait érintő általános szabályokat a Csjt. rendelkezéseihez képest bővebben és konkrétabban foglalta össze. Kimondja, hogy a házastársak hűséggel tartoznak egymásnak, kötelesek közös céljaik érdekében együttműködni, egymást támogatni, családi ügyeikben közösen dönteni, valamint egymás érdekeit figyelembe venni.

Ha valamelyik házastárs nem tesz eleget a BGB 1353. § (1) bek. 2. mondata szerinti házastársi életközösségre való köteletségének, akkor a másik fél a családjogi bíróságnál kérelmezheti a *házasság helyreállítását* (*Eheherstellungsantrag*). Ez az eljárás arra is irányulhat, hogy a másik fél hagyjon fel a házassági életközösségből eredő kötelességekkel összeegyeztethetetlen magatartásával (pl. ne folytasson mással a házasság intézményének ellentmondó kapcsolatot). Alapvetően nem lehet végrehajtani sem a házasság helyreállítására irányuló kérelemnek,⁵⁵ sem a házasság intézményével ellentétes magatartás abbahagyására irányuló kérelemnek helyt adó⁵⁶ ítéletet. Ebből is következik, hogy a házasság helyreállítására irányuló kérelem önmagában csekély gyakorlati jelentőséggel bír. Ha azonban a kérelem a BGB 1353. §-ából levezetett vagyoni jogi kötelezettségekre irányul, akkor lehetőség van a végrehajtásra.

A házastárs nem köteles eleget tenni a másik házastárs házasság helyreállítására irányuló kérelmének, ha ez a kérelem joggal való visszaélést valósítana meg vagy házassá-

⁵¹ Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen (RGZ) 87, 61.

⁵² BT-Drs. 7/4361, S. 6.

⁵³ RGZ 137, 102.

⁵⁴ BGHZ 186, 21.

⁵⁵ FamFG 120. § (3) bek.

⁵⁶ OLG Celle, NJW 1953, 1789 f.

ságuk már megromlott.⁵⁷ Ilyen például, ha a kérelmező férj erkölcsileg veszélyeztette gyermeke érdekét,⁵⁸ vagy feleségét többször bántalmazta.

III. A tartási kötelezettség (*Die Verpflichtung zur Leistung von Unterhalt*)

A házassági életközösségből eredő egyik legfontosabb kötelezettség a házastárs és a család *méltányos tartása* (*angemessene Unterhalt*). Ezen belül is megkülönböztetjük a házastársak tartási kötelezettségét, valamint a szülők és gyermekeik között fennálló tartási kötelezettségeket. Néhány eltérő szabály érvényesül abban az esetben, ha a gyermek szülei nem kötöttek egymással házasságot (BGB 1615l. §-tól).

Eltérő szabályok vonatkoznak a *házasság fennállása alatt* (BGB 1360.–1361. §) és a *házasság felbontása után járó* (BGB 1569.–1586b. §) tartásra. A házasság fennállása alatt nyújtott tartás esetén a BGB tovább differenciál annak megfelelően, hogy a házastársak *közös háztartásban* (BGB 1360.–1360b. §) vagy *külön* élnek (BGB 1361. §).

1. Ha a házastársak *közös háztartásban* élnek, akkor mindkét házastárs köteles a családot munkája révén, vagyoni helyzetéhez mérten eltartani (BGB 1360. §). A *férj és a feleség tartási kötelezettsége egyenrangú*. Ha a házastársak megállapodtak abban, hogy az egyik házastárs látja el a háztartással kapcsolatos teendőket, akkor ez a házastárs rendszerint e tevékenysége révén járul hozzá a család eltartásához. A törvény azért fogalmaz úgy, hogy „rendszerint”, mert nem kívánja kizárni azt a lehetőséget, hogy a háztartást vezető házastárs jövedelemszerző tevékenységet is folytasson (például akkor, ha a házastársak bevétele nem elegendő a tartás fedezésére). A tartási kötelezettség nemcsak a házastársak, hanem az egész család méltányos tartására irányul. Ebből következik, hogy bármely házastárs saját jogán és saját nevében követelheti a másik házastársától nemcsak a saját, hanem közös gyermekeik tartását is.

A *család méltányos tartása* (*angemessene Familienunterhalt*) alatt értendő mindaz, ami a házastársak körülményeihez mérten szükséges ahhoz, hogy a háztartás költségeit, a házastársak személyes kiadásait és a tartásra jogosult közös gyermekek költségeit fedezni tudják [BGB 1360a. § (1) bek.]. Háztartási költségnek minősül például az élelmiszer, a lakás és a lakás berendezése is. A házastársak személyes kiadásai közé sorolandó a ruházkodás, a társadalmi és kulturális életben való részvétel, illetve a szükséges gyógykezelések költségei.

Közös háztartásban élő házastársak esetén a tartási kötelezettség teljesíthető tényleges tevékenység révén (pl. háztartás vezetése), természetben (pl. lakás rendelkezésre bocsátása) vagy pénzben. Ha a tartást a házastárs pénzben nyújtja, akkor az összeget köteles egy adott időszakra előre a jogosult rendelkezésére bocsátani [BGB 1360a. § (2) bek. 2. mondat]. A tartási kötelezettség arra az esetre is vonatkozik, ha a házastárs saját jogvitájának költségeit önerőből nem tudja fedezni. Ebben az esetben a méltányosság keretein belül a másik fél köteles a jogvitával kapcsolatos költségeket megelőlegezni [BGB 1360a. § (4) bek.], ha a házastárs jogérvényesítése előreláthatólag eredményes lesz.

⁵⁷ BGB 1353. § (2) bek.

⁵⁸ RGZ 155, 296.

A magyar szabályozás nem tartalmaz a házasság fennállása alatt közös háztartásban élő házastársakra vonatkozó külön előírásokat. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a házastársak ne lennének egymás tartására kötelesek: az életközösségben élő házastársak tartási kötelezettsége a felek kölcsönös támogatási kötelezettségének természetes elemeként értelmezhető.⁵⁹ Ezt támasztja alá a közös háztartás költségeinek fedezéséről szóló rendelkezés is.⁶⁰

2. A *különélő házastársak* a BGB alapján életkörülményeiknek, kereseti és vagyoni viszonyaiknak megfelelő tartásra jogosultak [1361. § (1) bek.]. Az ilyen jellegű tartási igény a házasság felbontását kimondó bírósági ítélettel szűnik meg.⁶¹

A vétkességi elv (Verschuldensprinzip) felszámolásának megfelelően a házastársi tartás esetén sem tesz különbséget a jogalkotó aszerint, hogy a külön élő házastársak közül melyikük magatartása vezetett a házasság megromlásához. A külön élő házastárs tartását csak kivételesen, súlyosan méltánytalan esetben lehet részben vagy egészben megtagadni, illetve időben korlátozni.⁶²

A különélő házastársak tartási igényének megállapítása esetén kiemelkedő jelentősége van a *házastársak életkörülményeinek*, a különválás előtt elért életszínvonaluknak. A tartásra jogosult házastársnak alapvetően meg kell tudni tartania a különválást megelőzően elért életszínvonalat.⁶³ Ez természetesen nem valósítható meg minden esetben, mivel két külön háztartás vezetése több költséggel is jár. A törvény nemcsak a házastársak életszínvonalát, hanem a házastársak jövedelemszerző tevékenysége révén elért bevételt is figyelembe veszi a tartásra való rászorultság megállapítása során. Ha mindkét fél jövedelemszerző tevékenységet folytat, akkor általában kettejük közös keresményét kell alapul venni. Ha azonban csak az egyik házastársnak van kereső tevékenysége, akkor mindkét házastárs életszínvonalát ennek alapján kell megállapítani.

Az általános jogi fogalmak alapján nehezen konkretizálható, hogy mikor beszélhetünk a *házastárs rászorultságáról* (*Bedürftigkeit*), ezért a tartományi legfelsőbb bíróságok (Oberlandesgerichte) olyan általános irányelveket és táblázatokat dolgoztak ki, amelyek révén az egységes jogalkalmazás biztosítható.⁶⁴ A családjogi bíróságokra nézve ezek az ajánlások ugyan nem kötelezőek, de a gyakorlatban „kvázi törvényként” kerülnek alkalmazásra. A táblázatok segítségével megállapítható, hogy a nettó jövedelem milyen hányadában jár a tartás: például a jövedelemszerző tevékenységet nem folytató házastárs tartása például a dolgozó házastárs jövedelmének 3/7-ed részét teszi ki (a gyermektartás összegét még ezt megelőzően le kell vonni); ha mindkét házastárs jövedelemszerző tevékenységet folytat, akkor pedig a jövedelmük különbségének meghatározott hányadában állapítandó meg a tartás mértéke.⁶⁵ A táblázatokban foglalt értékek csupán az irányadók, a konkrét eset körülményeinek vizsgálata minden egyes esetben kötelező.

⁵⁹ KÖRÖS ANDRÁS – MAKAI KATALIN – SZEIBERT ORSOLYA: *Családjog*, in: VÉKÁS LAJOS (szerk): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal, Budapest, 2013. 259.

⁶⁰ Csjt. 32. § és új Ptk. 4:44. §.

⁶¹ BGHZ 103, 66.

⁶² A szigorú feltételek a BGB 1361. § (3) bek. és 1579. § 2–8. pontjaiban találhatók.

⁶³ BGH FamRZ 1980, 876.

⁶⁴ Düsseldorf Tabelle, B. I. 1. http://www.olg-duesseldorf.nrw.de/infos/Duesseldorfer_tabelle/.

⁶⁵ SCHÜRMANN, HEINRICH: *Tabellen zum Familienrecht*, Köln, 2012.

A házastárs akkor szorul tartásra, ha létfenntartását „saját munkaerejének tőle elvárható értékesítésével” vagy saját vagyonából származó bevétele útján nem tudja fedezni. A házasság ideje alatt jövedelemszerző tevékenységet egyébként nem folytató házastárstól csak meghatározott feltételek fennállta esetén várható el, hogy munkába álljon és a tartásához szükséges jövedelmet önállóan teremtsse elő [BGB 1361. § (2) bek.].

A különélő házastárs tartása (Getrenntlebensunterhalt) esetén is alapkövetelmény, hogy a *tartásra kötelezettet képes legyen a tartás nyújtására*. Ennek konkrét feltételei azonban törvényileg nem szabályozottak, ezért a tartás nyújtására való képesség az elvált házastárs tartására vonatkozó szabályok analóg alkalmazásával állapítható meg (BGB 1581. §). Ez alapján azt kell figyelembe venni, hogy mekkora bevétel elérését célozta meg a házastárs jövedelemszerző tevékenysége, illetve vagyona révén, saját megélhetését azonban nem veszélyeztetheti a tartás nyújtása. A saját létfenntartáshoz szükséges legalacsonyabb összeg jelenleg havi 1.050 euró.⁶⁶

A tartást havonta előre, *pénzben* kell nyújtani.⁶⁷

A házasság felbontását követően járó tartást a BGB szerkezetileg külön, a házasság felbontásánál szabályozza (lásd részletesen D. VI.). A Csjt.-től eltérően az új Ptk. egyenesen, azonos feltételekkel, külön címben⁶⁸ rendezi mind a házassági életközösség megszűnése, mind a házasság felbontása esetén járó tartás kérdését.

IV. A házassági vagyonjog (*Das eheliche Güterrecht*)

1. A házassági vagyonjogi rendszerek (*Die ehelichen Güterstände*)

A házasságkötéssel egyidejűleg nem csak személyes, hanem vagyonjogi kötelék is keletkezik a házasulók között. A BGB elsősorban azt szabályozza, hogy milyen hatással van a házasságkötés a már meglévő, illetve a házasság fennállása alatt szerzett vagyonra (BGB 1363.–1563. §).

A BGB jelenleg három vagyonjogi rendszert különböztet meg: a közszerzeményi rendszert mint törvényes vagyonjogi rendszert, továbbá a vagyonekülönítő (Gütertrennung) és a vagyonegyesítő (Gütergemeinschaft) szerződéses vagyonjogi rendszereket.

A volt Német Demokratikus Köztársaság (NDK) családjogi törvénye alapján a törvényes házassági vagyonjogi rendszer az ún. Errungenschaftsgemeinschaft volt, amely a magyar szerzeményi alapú osztatlan közös tulajdonhoz, azaz a házastársi vagyonközösség törvényes vagyonjogi rendszeréhez hasonlítható. A felek házasságkötés előtti vagyona különvagyon tárgyát képezte, a házasság fennállása alatt szerzett vagyon pedig közös vagyonná vált. A volt NDK-tartományoknak a Német Szövetségi Köztársaságba való belépését követően két évig jelenthették be a házastársak, hogy házassági vagyonjogukra nézve továbbra is az Errungenschaftsgemeinschaft szabályai legyenek irány-

⁶⁶ Düsseldorf Tabelle, B. IV.

⁶⁷ BGB 1361. § (4) bek. 1. és 2. mondat.

⁶⁸ új Ptk. 4:29. § – 4:33. §.

adóak [EGBGB 234. cikk 4. § (2) bek.]. Egyéb esetben már nem alkalmazhatóak ennek a vagyoni jogi rendszernek a szabályai.

Eltérő megállapodás hiányában a házastársak vagyoni viszonyaira a közszerzeményi rendszer szabályai irányadóak (Zugewinnngemeinschaft, BGB 1363. §). Ha a felek nem a törvényes vagyoni rendszer szabályai szerint szeretnék rendezni házassági vagyoni viszonyait, akkor házassági szerződés (Ehevertrag) keretében a vagyonekülönítés vagy a vagyonegyesítés rendszerét köthetik ki (BGB 1410. §).

2. A közszerzeményi rendszer mint törvényes házassági vagyoni rendszer (*Der gesetzliche Güterstand der Zugewinnngemeinschaft*)

Maga a „Zugewinnngemeinschaft” elnevezés (tükörfordításban „vagyontöbbleti közösség”) pontatlan, mivel sem a házasság előtt, sem a házasság fennállása alatt szerzett vagyon tekintetében nem jön létre házastársi közös vagyon. A közszerzeményi rendszer a házastársak vagyonának házasság ideje alatti különválasztásán alapul [BGB 1363. § (2) bek. 1. mondat], amely során a házastársak alapvetően önállóan kezelik saját vagyonukat (BGB 1364. §). A házastárs saját vagyona feletti rendelkezési joga abban az esetben korlátozott, ha a házastárs teljes vagyonáról, vagy pedig a közös háztartáshoz tartozó vagyontárgyakról kíván rendelkezni (BGB 1365.–1369. §). Ilyen rendelkezések esetén szükség van a házastárs – adott esetben családjogi bíróság útján pótolható – hozzájárulására [BGB 1365. § (2) bek. és BGB 1369. § (2) bek.]. A közszerzeményi rendszer jelentősége a házasság alatti *vagyongyarapodás megosztásában* (*Zugewinnausgleich*) rejlik. Ezt a megosztásra kerülő vagyonszaporulatot nevezi a magyar jog közszerzeménynek.

A vagyongyarapodás megosztásának alap gondolata a férj és a feleség egyenjogúságának érvényre juttatása. Ennek alapján mindkét házastársnak részesednie kell abból a vagyonból, amelynek megszerzésére a házasság alatt törekedtek, mivel ezt a vagyontöbbletet a házastársak az *egymás közötti munkamegosztáson alapuló együttműködés eredményeként*, közösen érték el (Halbteilungsgrundsatz).

A *vagyongyarapodás megosztása iránti házastársi igény a közszerzeményi rendszer megszűnésével keletkezik*, ami alatt a házasság felbontása, illetve a vagyontöbblet megosztása, illetve a házassági szerződéssel történő megszüntetése vagy az egyik házastárs halála értendő. A BGB a két esetkört eltérően szabályozza.

a) A vagyongyarapodás megosztása élő házastársak esetén (*Der Zugewinnausgleich bei Beendigung der Zugewinnngemeinschaft zu Lebzeiten der Ehegatten*)

Ha a törvényes vagyoni rendszer – például a házasság felbontása vagy házassági vagyoni szerződés útján – a házastársak életében kerül megszüntetésre, akkor a vagyonszaporulatot az ún. „házassági vagyoni megoldás”⁶⁹ alapján kell a felek között megosztani. Ilyen vagyongyarapodás alatt a BGB 1373. § szerint az az összeg értendő, amellyel a házastárs vagyona a közszerzeményi rendszer kezdetekor meglévő vagyonához képest gyarapodott. Ha valamelyik házastárs a házasság ideje alatt nagyobb va-

⁶⁹ „Die güterrechtliche Lösung”: BGB 1372. § – 1391. §.

gyongyarápodásra tett szert, akkor a másik házastársat ennek a többletvagyonnak a fele illeti meg [BGB 1378. § (1) bek.].

Példa: A férjnek a házasság kezdetekor 10.000 euró volt a vagyona, annak megszűnésekor pedig 100.000 euró. A férj vagyongyarápodása tehát 90.000 euró. A feleség a házasság kezdetekor 20.000 euró, míg az életközösség megszűnésekor 30.000 euró vagyonnal rendelkezett. A vagyongyarápodás 10.000 euró. A férj vagyonában beállott növekedés tehát 80.000 euróval több, mint a feleség vagyonszaporulata. A közszerzeményi rendszer szabályai alapján az összeg felére, vagyis 40.000 euróra tarthat igényt a feleség.

A vagyongyarápodás kiszámítása szempontjából irányadó időpont a közszerzeményi rendszer megszűnésének napja,⁷⁰ a házasság felbontása vagy érvénytelenítése iránti kérelem benyújtása,⁷¹ vagy a házassági vagyongyarápodás előrehozott megosztására irányuló keresetindítás időpontja.⁷²

Kezdeti vagyon (Anfangsvermögen) alatt az a vagyonösszesség értendő, amellyel a házastárs a közszerzeményi rendszer kezdetén, azaz általában a házasságkötéskor rendelkezett.⁷³ Ebbe beletartozik a házastárs minden vagyontárgya és minden vagyoni értékkel bíró jogosultsága is.⁷⁴ Ez a vagyon lehet negatív is.

Példa: A házasságra lépés időpontjában a férjnek 20.000 euró tartozása volt, amit a házasság alatt kiegyenlített, a válási kérelem benyújtásakor pedig 20.000 euró bankbetéttel rendelkezett. A férj vagyongyarápodása ennek alapján tehát 40.000 euró. A feleségnek a házasságkötéskor nem volt vagyona, a házasság felbontásakor pedig 10.000 euró értékű részvénycsomaggal rendelkezett, vagyis a feleség oldalán 10.000 euró a vagyongyarápodás. A férj és a feleség vagyonszaporulatának különbsége 30.000 euró, a feleség tehát vagyongyarápodás megosztása jogcímen 15.000 euróra tarthat igényt.

Nem tekintendő azonban vagyongyarápodásnak az az összeg, amelyet az egyik házastárs a közszerzeményi rendszer fennállása alatt – halál esetén vagy későbbi öröklésre való tekintettel⁷⁵ – ajándékba kapott. Ugyanígy megtartja különvagyoni jellegét az a vagyon is, amit a házastárs házasságkötése alkalmából vagy az önálló élet megkezdésekor szüleitől kapott (Ausstattung, BGB 1624. §). Az előbbi jogcímek bármelyikén szerzett vagyont úgy kell tekinteni, mintha azt a házastárs a házasságkötés előtt szerezte volna, arra a házastárs vagyoni igénye nem terjedhet ki. Az ilyen vagyont hozzá kell számítani a házastárs házasságkötéskor meglévő kezdeti vagyonához [BGB 1374. § (2) bek.]. Ennek a fikciónak a házasság alatt szerzett vagyongyarápodás meghatározásakor van jelentősége, ugyanis ennyivel kevesebb lesz az adott házastárs házasság alatt elért vagyongyarápodása.

A közszerzeményi rendszer megszűnésekor meglévő vagyon alatt az adósságok nélküli aktív vagyon értendő [Endvermögen, BGB 1375. § (1) bek. 1. mondat]. Annak megakadályozása érdekében, hogy az egyik házastárs tisztességtelen módon csökkenteni tudja a másik házastársat megillető vagyongyarápodás összegét, alkalmazni kell a

⁷⁰ BGB 1375. § (1) bek. 1. mondat

⁷¹ BGB 1384. § és 1318. § (3) bek.

⁷² BGB 1387. §.

⁷³ BGB 1374. § (1) bek. 1. mondat.

⁷⁴ BGHZ 82, 149, 150; 64, 68 f; 157, 379.

⁷⁵ OLG Hamm FamRZ 2004, 198.

BGB 1375. § (2) bek. szerinti fiktív hozzászámítás módszerét. Ennek megfelelően a házasság megszűnésekor ténylegesen meglévő vagyonhoz hozzá kell számítani azt az összeget, amit a házastárs a házasság alatt erkölcsileg indokolatlanul, ingyenesen másnak juttatott, elpazarolt, vagy ha a vagyon kiadása során egyébként a másik házastárs megkárosítása vezérelte. Jó példa erre az az eset, amikor a házasság zátonyra futása miatti családodottságában a házastárs elégette készpénzét.⁷⁶ Az ilyen tisztességtelen tevékenységgel elért vagyonsökkentés mértékének meghatározásakor a vagyon csökkentésének időpontja irányadó [BGB 1376. § (2) bek.]. Ez alól két kivételt fogalmaz meg a BGB: ha a vagyonsökkentés több mint tíz évvel a házasság felbontását megelőzően történt, vagy ha a kiadással a másik házastárs is egyetértett. Ilyen esetben nem kell a kiadott vagyon értékét a vagyongyarapodás meghatározásakor figyelembe venni [BGB 1375. § (3) bek.].

Mivel a törvény nem határozza meg a vagyon értékelésére szolgáló alapelvek teljes körét, gyakran jelent nehézséget annak megállapítása, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni a házasság kezdetekor és végén meglévő vagyon meghatározásakor. A BGB 1376. § (4) bek. csak a vidék- és erdőgazdálkodási üzemek esetén írja elő, hogy azokat hozamértéken (Ertragswert) kell figyelembe venni. Ennek feltétele, hogy az üzem tulajdonosa köteles legyen a (volt) házastársával a házasság alatt elért vagyongyarapodást megosztani, és az üzem további működtetése vagy ismételt üzembe helyezése a tulajdonostól vagy annak leszármazóitól elvárható. Egyébként az aktívák és passzívák tényleges értékét kell alapul venni.⁷⁷ Ez normál esetben a forgalmi értéknek (Verkehrswert) felel meg, ami vagyontárgyaknál általában egybeesik az elérni kívánt árral.⁷⁸ A vagyongyarapodás kiszámításánál figyelembe kell venni a vagyontárgyaknak a házastársi életközösség ideje alatt bekövetkezett értéknövekedését is (pl. ingatlan esetén⁷⁹). Nehézséget jelent, ha egy vagyontárgynak nem a tényleges értéke, hanem a bekövetkezett árszínvonal-változás miatt a névértéke változik meg. A német bírói gyakorlat szerint az ilyen típusú látszólagos vagyongyarapodást nem kell figyelembe venni a házastársak közötti vagyonkiegyenlítés esetén.⁸⁰

A vagyongyarapodás sematikus számítása nem vezet azonban minden esetben megnyugtató eredményre. Ennek kiküszöbölésére szolgál a *teljesítés megtagadásának jogát* biztosító generálklauzula (Leistungsverweigerungsrecht, BGB 1381. §): a teljesítésre kötelezett házastárs kifogással élhet akkor, ha az eset összes körülményére tekintettel a vagyongyarapodás megosztása súlyos méltánytalanságot idézne elő. A BGB példaként említi azt az esetet, amikor a vagyongyarapodás megosztására egyébként jogosult házastárs a házassági életközösségből eredő gazdasági kötelezettségeinek hosszú ideje nem tett eleget.

A házastársakat a BGB 1379. § alapján *átfogó tájékoztatási kötelezettség* (Auskunftspflicht) terheli, amelynek alapján mindkét házastárs jogosult a másik fél vagyoni viszonyairól tájékoztatást kapni. A házastársak kötelesek a másik felet minden, a

⁷⁶ OLG Rostock, FamRZ 2000, 228.

⁷⁷ BGHZ 75, 195, 199.

⁷⁸ BGH FamRZ 1986, 37.

⁷⁹ OLG Köln FamRZ 1979, 511; SCHWAB, DIETER: *Neue Rechtsprechung zum Zugewinnausgleich*. FamRZ 1984, 434.

⁸⁰ BGHZ 61, 385; BGH FamRZ 1984, 31.

vagyongyarapodás meghatározása szempontjából jelentős változásról tájékoztatni, vagyis tájékoztatási kötelezettségük nem csak a tájékoztatás időpontjában meglévő vagyona vonatkozik.

A vagyongyarapodás megosztása iránti igény örökölhető és át is ruházható [BGB 1378. § (3) bek.]. Az igénynek rendszerint pénzben kell eleget tenni, esedékessé pedig a közszerzeményi rendszer megszűnésével válik. A fizetésre kötelezett fél helyzetének megkönnyítése érdekében a családjogi bíróság a kötelezett kérelmére elhalaszthatja az összeg azonnali megfizetését [BGB 1382. § (1) bek. 1. mondat].

b) A vagyongyarapodás megosztása az egyik házastárs halála esetén (Der Zugewinnausgleich bei der Beendigung der Zugewinnngemeinschaft durch den Tod eines Ehegatten)

Ha a házastársi életközösség az egyik fél halálával ér véget, akkor nem a fent ismertett számítási módszert kell alkalmazni, hanem a házastárs törvényes örökrészenek (BGB 1931. §) egy negyed résszel történő megemelésével kerül kiegyenlítésre a vagyongyarapodás [BGB 1371. § (1) bek.]. Ennek célja, hogy a közszerzeményi rendszer kezdetén és végén meglévő vagyon bonyolult meghatározását el lehessen kerülni. Előnye, hogy a törvényes örökrész megemelése nem függ a tényleges vagyongyarapodástól [1371. § (1) bek. 2. félmondat], és még akkor is megilleti a túlélő házastársat, ha nem az elhunyt fél, hanem az ő saját vagyona gyarapodott nagyobb mértékben a házasság ideje alatt.

Ha a túlélő házastárs visszautasítja az örökségét, akkor a BGB 1371. § (3) bek. alapján kérheti, hogy a törvényes örökrészenek megemelése helyett inkább a tényleges vagyongyarapodás megosztására kerüljön sor. Ekkor a megosztott vagyongyarapodás⁸¹ mellett az ún. „kis kötelesrésze” (kleiner Pflichtteil) is jogosult az özvegy [BGB 2303. § (1) bek.]. A „kis kötelesrész” elnevezés onnan ered, hogy mértéke a törvényes öröklési jogi szabályok alapján egyébként járó örökrész egynegyedének felel meg.

Példa: A halál esetére szóló rendelkezés nélkül elhunyt férj után felsége és két gyermeke örököl. Az örökség 160.000 euró bankbetétből áll, amelyet a férj a házasság alatt szerzett. A feleség vagyona nem gyarapodott a házasság alatt.

A feleség a BGB 1931. § (1) bek. alapján egynegyed részben törvényes örökös, a BGB 1371. § (1) bek. szerint pedig az örökség további egynegyed része illeti meg, azaz az örökség fele (80.000 euró) jár neki.

Ha visszautasítja az örökséget, akkor az örököstársak közösségével szemben 80.000 euró illeti meg vagyongyarapodás-megosztás címén, továbbá jogosult a „kis kötelesrésze”, azaz a nem megemelt törvényes örökrész felére, ami az örökség értékének egy nyolcad része. A feleségnek vagyongyarapodás-megosztás címén fizetendő 80.000 eurót passzívaként le kell vonni a 160.000 euróból. Ebben az esetben az örökség értéke 80.000 euró, ennek egy nyolcada, vagyis a feleségnek járó „kis kötelesrész” pedig 10.000 eurónak felel meg.

Ha tehát a példában szereplő feleség visszautasítja az örökséget, akkor 90.000 euró jár neki, ha viszont az örökrész megemelésével járó törvényes öröklési szabály szerint örököl, akkor 80.000 euró illeti meg.

⁸¹ BGB 1378. (1) bek.

Ha a túlélő házastársat halál esetére szóló rendelkezés útján örökössé (Erbe) vagy hagyományossá (Vermächtnisnehmer) nevezték, és visszautasítja az örökséget, akkor vagyongyarapodás megosztása jogcímen illeti meg a „kis kötelesrész” [BGB 1371. § (3) bek.]. Ugyanez a szabály érvényesül akkor is, ha a túlélő házastársat halál esetére szóló rendelkezés útján kitagadta az örökhagyó az örökségből [BGB 1371. § (2) bek.].

A közszerzeményi rendszer a magyar magánjog történetében sem ismeretlen. A Csjt. ugyan nem szabályozza, az új Ptk. viszont alternatív, vagyoni szerződéssel választható rendszerként kifejezetten nevesíti az intézményt és meghatározza annak keretszabályait.⁸²

3. A vagyonekülönítési rendszer (*Der Güterstand der Gütertrennung*)

A házastársak szerződésben eltérhetnek a közszerzeményi rendszertől és megállapíthatják vagyoni viszonyaikra a vagyonekülönítés szabályait. A megoldás sajátossága, hogy a házastársak között semmilyen vagyoni kapcsolat nem áll fenn, vagyoni jogilag úgy kell őket tekinteni, mintha nem lennének házасok. Mindkét házastárs maga kezeli vagyonát és korlátozás nélkül rendelkezhet arról. Mindketten csak a saját tartozásaikért felelnek.

A vagyon elkülönítése ellenére is érvényesülnek azonban a házastársi életközösségből eredő, a házastársak vagyonára közvetett hatást gyakorló általános kötelezettségek:

- A választott vagyoni rendszertől függetlenül kötelesek a házastársak egymás tartására (BGB 1360. §-tól).
- A család mindennapi szükségleteit fedező ügyletek tekintetében képvisleti jogkör illeti meg a BGB 1357. §-a szerint a feleket, ami alapján feljogosíthatják és kötelezhetik a másik felet (Schlüsselgewalt).
- Bírósi végrehajtás (Zwangsvollstreckung) esetén bármely házastárs hitelezője javára vélelmezni kell, hogy a házastárs vagy a házastársak birtokában lévő ingó tárgyak a kötelezett házastárs tulajdonát képezik (Eigentumsvermutung), kivéve, ha a házastársak külön élnek és az adott tárgyakat az a házastárs birtokolja, aki a hitelezőnek nem tartozik.⁸³
- A házastársak kötelesek – tulajdoni viszonyaiktól függetlenül – a házastársi közös lakás és a háztartási berendezések közös használatát biztosítani.

Ha a házastársak a vagyonekülönítési rendszer szerint szabályozzák vagyoni viszonyaikat, akkor az életközösség megszűnésekor nem támaszthatnak vagyoni igényeket a másik házastársal szemben. A jövedelemszerző tevékenységet nem folytató házastárs anyagilag hátrányosabb helyzete csak a másik fél önkéntes juttatása (pl. ajándé-

⁸² Közszerzeményi rendszer, új Ptk. 4:69. § – 4:71. §.

⁸³ BGB 1362. § (1) bek. 1-2. mondat: Zugunsten der Gläubiger des Mannes und der Gläubiger der Frau wird vermutet, dass die im Besitz eines Ehegatten oder beider Ehegatten befindlichen beweglichen Sachen dem Schuldner gehören. Diese Vermutung gilt nicht, wenn die Ehegatten getrennt leben und sich die Sachen im Besitz des Ehegatten befinden, der nicht Schuldner ist.

kozás, életbiztosítás kötése) vagy a felek között egyébként fennálló munka-, illetve társasági szerződés útján küszöbölhető ki.

Mint minden vagyoni jogi rendszer, a vagyonekülönítés is a házasság megszűnésével vagy a jövőre nézve a vagyoni közösségi rendszer kikötésével szűnik meg. Ha a felek a vagyonekülönítési rendszer megszüntetése mellett döntenek, de egyidejűleg nem határoznak meg másik vagyoni jogi rendszert, akkor vagyoni viszonyaikra a közszerzeményi rendszer, azaz a fent ismertetett törvényes vagyoni jogi rendszer szabályai lesznek irányadók.

Kevésbé célravezető a vagyonekülönítés abban az esetben, ha az egyik házastárs saját jövedelemszerző tevékenysége vagy anyagi juttatása révén jelentősen hozzájárul a másik fél vagyoni állapotának gyarapodásához. Mivel a házasság megszűnésekor a vagyoni állapot gyarapodást nem osztják meg a házastársak, és a házasság alatt egymás egymásnak nyújtott juttatások szerződésbe foglalására általában nem kerül sor, ezért a bírói gyakorlat a méltánytalan vagyoni helyzetek kiküszöbölése érdekében több olyan ítéletet is hozott, amelyek alapján vagyonekülönítés ellenére is részesülhet az egyik házastárs a másik vagyonából. A BGH döntése alapján például a házastársak között hallgatólagosan létrejött belső társaság (Innengesellschaft) megszűnésekor, a BGB kötelmi jogi könyvének a társaságokra vonatkozó 730–738. §-ai alapján érvényesíthetik az egymással szemben fennálló vagyoni igényeiket. Úgyszintén a BGH ítélkezési gyakorlata alapján lehetséges, hogy a házastársak vagyoni megosztási igényeiket egy törvényben nem szabályozott családjogi szerződés jogalapjának megszűnésére alapozzák.⁸⁴

Az új Ptk. a közszerzeményi rendszer mellett a vagyonekülönítés szerződéssel történő kikötésére is lehetőséget ad. A 4:73. § (2) bek. kógens szabályként írja elő a vagyonekülönítés határát: a közös háztartással és a közös gyermekkel kapcsolatos kiadásokat vagyoni elkülönítése ellenére is kötelesek a házastársak közösen viselni.

4. A vagyonegyesítés rendszere (*Der Güterstand der Gütergemeinschaft*)

A BGB alapján a házastársak házassági szerződéssel a vagyonegyesítés rendszerét is választhatják vagyoni viszonyaik rendezésére. Manapság azonban *egyre ritkábban* élnek a házastársak ezzel a lehetőséggel, mert a házasság előtt és a házasság alatt szerzett vagyont átölelő vagyoni összesség nehezen kezelhető, a felelősségi kérdések rendezése bonyolult, és a házasság felbontása esetén a vagyoni megosztás is jelentős nehézséggel jár. A vagyonegyesítés alap gondolata szerint a házassághoz, mint életközösséghez a házastársak vagyoni állapotának egysége is hozzátartozik: mindkét házastárs vagyoni állása közös vagyonnak minősül (Gesamtgut), amelynek kezelését a feleség vagy a férj önállóan (BGB 1422. §-tól), vagy mindkét házastárs közösen (BGB 1450. §-tól) látja el. Emellett ismeri a törvény a különvagyont (Sondergut, 1417. §) és a szabad vagyont (Vorbehaltsgut, 1418. §) intézményét is, amelyek magánvagyonként illetik meg az adott házastársat. A BGB abból indul ki, hogy az összvagyon fedezi a férj és a feleség tartozásait [vö. BGB 1437. § (1) bek.].

A felelősség kérdésének részletes szabályozása mellett rendelkezik a törvény a vagyont kezelő házastársnak a másik házastárssal szemben fennálló kötelezettségeiről, az

⁸⁴ A BGH állandó ítélkezési gyakorlata alapján: BGHZ 116, 169; 142, 147; BGH FamRZ 1997, 933.

egyes vagyontömegek egymáshoz való viszonyáról, a vagyonból származó bevételek felhasználásáról, továbbá a vagyonközösség megszűnésének és a vagyon megosztásának összetett kérdéseiről is.

A vagyonegyesítés rendszere a vagyon elkülönítés melletti másik, szerződésben köthető vagyoni jogi rendszer, amelynek szabályait a törvény meghatározza. Manapság főleg Németország vidéki területein találkozhatunk ezzel a megoldással.⁸⁵

2. ábra

Az új Ptk. és a BGB által szabályozott házassági vagyoni jogi rendszerek

	Magyar (új Ptk.)	Német (BGB)
Törvényes házassági vagyoni jogi rendszer	szerzeményi alapú osztatlan közös tulajdon (házastársi vagyonközösség)	közszerzeményi rendszer (Zugewinnngemeinschaft)
Házassági vagyoni jogi szerződéssel választható, törvényben nevesített házassági vagyoni jogi rendszerek	közszerzeményi rendszer	
	vagyon elkülönítés	vagyon elkülönítés (Gütertrennung)
		vagyonegyesítés (Gütergemeinschaft)

V. A házasság felbontása (*Die Scheidung der Ehe*)1. A feldúltsági elv (*Das Zerrüttungsprinzip*)

A feldúltsági elv bevezetése előtt a házassági bontójogot a vétkeességi elv (*Schuldprinzip*) határozta meg. Az elv felszámolásának többek között az az oka, hogy gyakran sem a házastársak, sem a bíróság nincs olyan helyzetben, hogy „a házasság megromlásának valamennyi okát számba vegye és meghatározza, hogy ahhoz melyik házastárs járult hozzá nagyobb mértékben”.⁸⁶

A hatályos házassági bontójog az 1976-os Első házassági- és családjogi reformtörvénynek köszönhető (BGB 1564–1568. §). Ez a reformtörvény vezette be Németországban a házasság felbontására irányadó *feldúltsági elvet*, amely alapján nincs jelentősége annak, hogy miért ment tönkre a házasság és ez melyik házastársnak róható fel. A BGB alapján akkor beszélhetünk a házasság megromlásáról, *ha a házastársi életközösség a felek között már nem áll fenn, és nem is várható, hogy azt a házastársak helyreállítják* [Scheitern der Ehe, BGB 1565. § (1) bek.].

Magyarországon a feldúltság elvét két évtizeddel korábban, 1953-ban mondta ki a Családjogi törvény. A kezdeti „komoly és alapos ok” követelményét 1974-ben váltotta fel a „házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlása” megfogalmazás.⁸⁷ Az eddigi kerettényállási jelleg az új Ptk.-ban is megmarad, de kiegészül azzal, hogy maga a tör-

⁸⁵ BGB I, S. 1421.

⁸⁶ BT-Drs. 7/4361, S. 8.

⁸⁷ Csjt. 18. § (1) bek., új Ptk. 4:21. § (1) bek.

vény hoz magyarázó példát arra, hogy mikor tekintendő a házasság megghiúsultnak. Ennek alapján *különösen akkor állapítható meg a házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlása, ha a házastársi életközösség a felek között megszűnt és annak helyreállítására nincs kilátás.*⁸⁸ Ezzel beemeli a jogalkotó a házasság megromlásának leggyakoribb esetét az új Ptk.-ba, amely tartalmilag megegyezik a BGB imént ismertetett definíciójával.

2. A házasság felbontásának menete (Das Scheidungsverfahren)

A családjogi bíróság a német helyi bíróság (Amtsgericht) családjogi ügyekben átfogó hatáskörrel rendelkező bíróságaként dönt a házasság felbontásáról.⁸⁹ Nemcsak a házassággal,⁹⁰ hanem a gyermeki jogállással⁹¹ (pl. a szülői gondviselési jog, a kapcsolattartási jog vagy a gyermekelhelyezés kérdése), a tartással (pl. gyermektartás, házastársi tartás), a lakáshasználattal és a házassági vagyoni jogi kérdésekkel kapcsolatos ügyekben is a családjogi bíróság jár el.⁹²

A bontási kérelmet (Scheidungsbegehren) és a bontáshoz kapcsolódó járulékos kéréseket (Scheidungsfolgen) a bíróság általában egyszerre tárgyalja és azokról egyidejűleg dönt [FamFG 137. § (1) bek.]. A bontási kérelem és a járulékos kérdések együttes tárgyalásának előírásával a törvénynek az a célja, hogy a házastársak már az eljárás során tisztában legyenek azzal, hogy milyen következményekkel jár a házasság felbontása rájuk és gyermekeikre nézve. Lehetőséget kell kapniuk arra, hogy döntésüket még egyszer átgondolják.⁹³ Egyes bontással kapcsolatos kérdésekről csak a FamFG 140. § (2) bekezdésében meghatározott esetekben lehet külön dönteni.

3. A házasság felbontásának alaptényállása és a házasság felbontásával kapcsolatos megdönthetetlen vélelmek (Der Scheidungsgrundtatbestand und die unwiderleglichen Scheidungsvermutungen)

Ahogy azt már említettük, a BGB generálklauzulája alapján akkor bontható fel a házasság, ha az megghiúsult, tehát *a házastársi életközösség a felek között már nem áll fenn és nem is várható annak helyreállítása.* A bíró köteles mindkét feltételt hivatalból vizsgálni [FamFG 127. § (1) bek.], kivéve, ha megdönthetetlen vélelem szól a házasság felbontása mellett.

A házastársak között *nem áll fenn házastársi életközösség*, ha az egyik (vagy mindkét) fél már nem akar vagy nem tud a másikkal olyan közös életet folytatni, amely ketjük elképzelésének, illetve a házassági életközösséggel szemben egyébként támasztott alapvető szeretetet, figyelem és hűség elvárásának eleget tenne. Annak ellenére, hogy a házastársak külön élnek, házasságuk csak akkor tekinthető megghiúsultnak, ha nem való-

⁸⁸ Az életközösség visszaállításának kilátástalanságára két esetkört emel ki a törvény: az életközösség megszűnéséhez vezető folyamatot és a különélés időtartamát (4:21. § (1) bek. 2. mondat).

⁸⁹ Gerichtsverfahrensgesetz (GVG) 23. § b) pont.

⁹⁰ FamFG 121. §.

⁹¹ FamFG 151. §.

⁹² FamFG 111. §.

⁹³ BT-Drs. 7/4361, S. 24.

színítható, hogy a házastársi életközösséget helyreállítják. Ahhoz, hogy ezt a bíró meg tudja ítélni, fel kell mérnie a felek békülési hajlandóságát, és azt, hogy a házastársak eltávolodtak-e egymástól annyira, hogy közös életről már nem tudnak vagy nem is akarnak megállapodni.⁹⁴

Ha a házastársak *még nem élnek legalább egy éve külön*, akkor az egyébként megromlott házasság csak akkor bontható fel, ha annak fenntartása a kérelmező házastárs számára – *a másik fél személyében rejlő okok miatt* – tőle el nem várható nehézséget jelentene [BGB 1565. § (2) bek.]. A joggyakorlat alapján például bántalmazás,⁹⁵ gyilkossággal való fenyegetés,⁹⁶ vagy a házasság intézményének súlyos megsértése⁹⁷ esetén nem várható el a házastárstól, hogy továbbra is házasságban éljen a másik féllel. A házasság felbontását a törvény egy évnél rövidebb különélés esetén – az imént említett kivételektől eltekintve – megnehezíti. Ezzel három célt kíván megvalósítani:

- Joggal való visszaélésnek minősülne, ha az a házastárs, akinek a magatartása miatt a házasság tönkrement, és aki a további együttélést meghiúsította, ki tudná kényszeríteni a házasság azonnali felbontását. Ezt akadályozza meg a törvény azzal, hogy a válás legkorábbi időpontját alapesetben is legalább egy évnyi különéléshez köti, lehetőséget biztosítva ezzel a másik félnek arra, hogy felkészüljön a válást követő új élethelyzetre.⁹⁸
- A szabályozás további célja, hogy kiküszöböljön egy elhamarkodott, megfontolatlan döntést. Így fel lehet mérni, hogy a házastársak válási szándéka valóban komoly-e.
- Ha a felek már legalább egy éve külön élnek, akkor a bontóper során a bíró is könnyebben meg tudja ítélni, hogy van-e még esély a házastársi életközösség helyreállítására.⁹⁹

A BGB 1566. §-a *két megdönthetetlen vélelmet* állít fel annak érdekében, hogy a házasság tényleges megromlását ne kelljen bizonyítani és a feleket megóvja a magán- és intimszférájuk bíróság előtti feltárásától. Mindkét vélelem alapja, hogy a házastársak meghatározott ideje külön éljenek. Különbséget az alapján tehetünk, hogy mindkét fél szeretné-e a házasság felbontását vagy csak az egyikük:

- Megdönthetetlen vélelem szól a házasság megromlása mellett, ha *a házastársak egy éve külön élnek és mindkét házastárs kérelmezi* a bontást vagy az egyik házastárs a másik bontási kérelmével egyetért [BGB 1566. § (1) bek.]. Ezen feltételek fennállása esetén a bíró kétség esetén sem vizsgálhatja felül a házasság megromlásának tényét.

⁹⁴ BGH FamRZ 1987, 671; 1979, 422.

⁹⁵ OLG Stuttgart, FamRZ 2000, 239.

⁹⁶ OLG Brandenburg, FamRZ 2001, 1458.

⁹⁷ OLG Hamm, FamRZ 1978, 28; ezt szűkíti: OLG Braunschweig, FamRZ 2000, 28.

⁹⁸ BGH FamRZ, 1981, 127; HOLZHAUER, HEINZ: *Die Scheidungsgerschwernis des § 1565 Abs. 2 BGB*. Juristen-Zeitung (JZ) 1979, 113.

⁹⁹ BGH FamRZ, 1981, 127. BRUDERMÜLLER, GERD: *BGB § Scheitern der Ehe* in: Palandt Bürgerliches Gesetzbuch Kommentar, München, 2013. BGB § 1565 Rn. 6.

- Ha csak az egyik házastárs kérelmezi a házasság felbontását, akkor alapvetően neki kell bizonyítania, hogy a házasság valóban megromlott. Ez alól a szabály alól ad felmentést a második megdönthetetlen vélelem, amely alapján a házasság megromlott, ha a házastársak már *három éve külön élnek* [BGB 1566. § (2) bek.]. A három éves határidő lejártá után akkor is feltételezni kell, hogy a házasság tönkrement, ha csak az egyik házastárs kérelmezi a válást. Ebben az esetben nincs jelentősége a másik fél azon nyilatkozatának, amely szerint a házasság a hosszú különélés ellenére sem romlott meg.

Különös méltánylást érdemlő esetben (Härteklausel) akkor sem kerül felbontásra a házasság, ha annak megromlása egyébként bizonyított vagy valamelyik megdönthetetlen vélelem fennáll. A BGB 1568. § alapján különös méltánylást érdemlő esetnek minősül, ha a házasság fenntartása a közös kiskorú gyermek érdekében kivételesen indokolt (Kinderschutzklausel), illetve ha a házasság felbontásával egyet nem értő félnek a válás olyan súlyos nehézséget jelentene, amely a házasság fenntartását – a kérelmező fél érdekeinek figyelembevételére is – kivételesen indokoltá teszi (persönliche Härteklausel). A bírósági gyakorlatban az ilyen különös méltánylást érdemlő helyzetek-re alapított kivételek csak nagyon ritkán fordulnak elő.

Alapvető különbség a hatályos magyar és a német bontójogi feltételrendszerben, hogy a BGB alapvetően meghatározott külön töltött időhöz köti a házasság felbontását. A Csjt. csak az egyező akarathivatali alapon alapuló bontás második változatánál írja elő feltételként, hogy a felek legalább 3 éve egymástól külön éljenek és rendezzék a közös gyermekkel kapcsolatos kérdéseket.¹⁰⁰ Az új Ptk. által átalakított szabályozás esetén pedig sem a bizonyításos bontás, sem a felek egybehangzó akarathivatali alapon alapuló esetben nincs kötelezően külön töltendő idő (új Ptk. 4:21. §).

VI. A házasság felbontása után járó házastársi tartás (Die Unterhaltsansprüche der Ehegatten nach der Scheidung)

1. Áttekintés (Überblick)

Ahogy említettük, a BGB külön szabályozza a házasság fennállása idején (lásd D. III.) és a házasság felbontását követően járó tartást. Az Első házassági reformtörvény nemcsak az anyagi bontójogot, hanem a házasság felbontásával összefüggő járulékos kérdések szabályozását is alapvetően átalakította (BGB 1569–1585. § b) pont). A tartást módosító törvény¹⁰¹ további jelentős változásokat hozott. A jelenleg hatályos szabályozás abból indul ki, hogy a válást követően alapvetően mindkét házastárs saját munkája vagy vagyona révén köteles magát eltartani (BGB 1569. §). Ezt német terminológiával a *saját gazdasági felelősség alapelve*nek nevezhetjük (*Grundsatz der wirtschaftlichen Eigenverantwortung*). Bármely volt házastárs csak abban az esetben jogosult a másik féltől tartásra, ha önmagát eltartani nem képes (BGB 1570–1576. §). Tehát a saját gaz-

¹⁰⁰ Csjt. 18. § (2) bek. b) pont.

¹⁰¹ Gesetz zur Änderung des Unterhaltsrechts (UÄndG) vom 21.12.2007 (BGBl. I S. 3189).

dasági felelősség alapelvét korlátozza a házasságot követően is fennálló egymás iránti felelősségvállalás (*Grundsatz der nachwirkenden Mitverantwortung*)¹⁰² és a házasság utáni szolidaritás (*nacheheliche Solidarität*)¹⁰³ alapelve.

Mint minden tartási igénynek, úgy a házasság felbontását követő házassági tartásnak is feltétele, hogy a tartásra jogosult rászoruljon a tartásra (*Bedürftigkeit*, BGB 1577. §), és a tartásra kötelezett képes legyen a tartás nyújtására (*Leistungsfähigkeit*, BGB 1581. §). A volt házastárs tartásnyújtási képességéről akkor beszélhetünk, ha vagyoni viszonyai alapján, egyéb kötelezettségeinek figyelembevételével és saját megélhetésének veszélyeztetése nélkül képes a volt házastársának tartást biztosítani.

A rokontartási kötelezettséghez képest szigorúbb feltételeket állapít meg a törvény házastársi tartás esetén. Míg a rokontartásnál elegendő, ha a tartásra jogosult nincs olyan helyzetben, hogy saját megélhetését rendelkezésre álló vagyonából vagy jövedelméből fedezni tudja, addig a házastársi tartáshoz ez a tény önmagában nem elegendő, hanem egy további tényállási elemnek is teljesülnie kell. A törvény szerint akkor jár házastársi tartás, ha a gazdaságilag gyengébb volt házastárs rendkívüli helyzetéből adódóan nem tud, vagy nem várható el tőle, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson. Hiába állapítható meg az egyik fél rászorultsága, a tartás megítéléséhez az is szükséges, hogy a másik képes legyen azt biztosítani. A BGB határozatlan fogalom-meghatározásai miatt a gyakorlatban komoly nehézséget okoz a rászorultság és a tartási képesség megállapítása. A tanulmány során többször hivatkozott, a tartományi felsőbírók által kidolgozott tartással kapcsolatos irányelvek a bíróságokra nézve kötelező erővel ugyan nem bírnak, de a joggyakorlat számára fontos támpontot jelentenek a házasság felbontását követően járó tartás esetén is.

2. A házastársi tartás alapjául szolgáló tényállások (*Die einzelnen Unterhaltstatbestände*)

A német jogalkotó a házastársi tartási igény feltételeit nem kerettényállás formájában, hanem a BGB 1570–1573. § és 1575–1575. §-aiban, több tényállás segítségével fogalmazza meg. Ezek egy része nagyon konkrét eseteket definiál, míg mások generálklauzulához hasonlóan, szélesebb esetkört fognak össze:

a) Legfontosabb és jogilag több szempontból is privilegiált a közös gyermek nevelése esetén fennálló tartási igény (*Unterhalt wegen Betreuung eines Kindes*, BGB 1570. §). A közös gyermeket gondozó vagy nevelő volt házastárs a gyermek születését követően legalább három évig jogosult az ún. alaptartásra (*Basisunterhalt*). Ezen idő alatt nem köteles munkába állni, hanem minden idejét a gyermek nevelésére fordíthatja.

A gyermek születését követő három év eltelte után is jogosult lehet a közös gyermeket nevelő fél tartásra, ha ennek oka a gyermekkel kapcsolatos és az a méltányosság követelményének megfelelő. A jogosultság fennállásának kérdése a konkrét eset körülményeit vizsgálva dönthető el. Ennek során elsősorban a gyermek érdekét kell szem előtt tartani és azt megállapítani, hogy harmadik személy általi gyermekfelügyelet (pl. hozzá-

¹⁰² BVerfG FamRZ 1981, 745; FamRZ 1981, 1163.

¹⁰³ SCHAPP, JAN: *Die Leistung der Frau in der Ehe und ihre Bedeutung für den Unterhaltsanspruch der Frau nach der Scheidung*. FamRZ 1980, 215.

tartozók, óvoda, egész napos iskola) biztosítható-e. A három évet meghaladó tartást megalapozó oknak minősül különösen, ha a gyermek fogyatékoság, fejlődési rendellenesség vagy az átlagosnál lassabb fejlődés miatt továbbra is a szülő intenzív gondozására szorul.

Nem csak a gyermek érdekében hosszabbítható meg a tartás időtartama, hanem a házasság utáni szolidaritás elve alapján a közös gyermeket gondozó szülő érdekében is [BGB 1570. § (1) bek. 2. mondat]. Ilyen jellegű hosszabbítási oknak minősül, ha a volt házastársak házasságuk fennállása során megállapodtak abban, hogy valamelyikük a háztartásbeli teendők hosszútávú ellátása és a gyermekneveléssel járó feladatok miatt lemond hivatásáról és önálló jövedelemszerző tevékenységet nem fog folytatni. Ha a család hosszabb ideig ennek a modellnek megfelelően élt, akkor védelmet érdemel a háztartást ellátó házastársnak a családon belüli munkamegosztásról szóló megállapodásba vetett hite. Természetesen ebben az esetben is csak akkor jár a tartás, ha ténylegesen a szülő gondozza a gyermeket.¹⁰⁴

Nem tarthat a volt házastárs a közös gyermek nevelésének jogcímén további tartásra igényt, ha a gyermek már nem szorul gondozásra és nevelésre. Az igény azonban bármikor ismét feléledhet, ha például egy betegség vagy baleset miatt a gyermeket ismét gondozni kell.

b) *Életkor* alapján jár tartás annak a volt házastársnak, akitől az életkora miatt nem várható el, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson (*Unterhalt wegen Alters*, BGB 1571. §). A volt házastárs életkora alapján akkor követelhet tartást, ha a házasság felbontásának időpontjában, a gyermeknevelés időszakát követően, vagy a tartási igény feltételeinek megszűnésekor betöltött életkora miatt nem várható el tőle, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson. Ezt a tartási igényt rendszerint az adott szakma szerinti általános nyugdíjkorhatár elérése alapozza meg.¹⁰⁵

c) Tartásra jogosult az a volt házastárs is, akitől a házasság felbontásának időpontjában *betegség, egyéb fogyatékoság vagy testi, illetve szellemi gyengeség miatt* nem várható el, hogy megfelelő jövedelemszerző tevékenységet folytasson (*Unterhalt wegen Krankheit oder Gebrechen*, BGB 1572. §). A jogosultság független attól, hogy a házastárs a házasság ideje alatt betegedett-e meg.¹⁰⁶

d) A törvényi szabályozás már említett alapgondolata, hogy a házasság felbontását követően mindkét félnek lehetőség szerint saját magát kell eltartania. A BGB 1574. § (1) bek. kifejezetten kiemeli, hogy az elvált házastárs kötelességeinek egyike a megfelelő jövedelemszerző tevékenységet folytatása. Amíg azonban ilyen tevékenységgel nem rendelkezik, addig érvényesítheti tartási igényét a volt házastársával szemben. Így a tartás nyújtására képes házastárs viseli azt a kockázatot, ami a másik fél munkaerőpiacra való belépésével vagy az oda való visszatérésével jár.¹⁰⁷ Ezt nevezzük *munkanélküliség esetén járó tartásnak* (*Erwerbslosigkeitsunterhalt*). A munkaerőpiacra visszatérő házastárs köteles arra törekedni, hogy megfelelő állást találjon. A BGB 1573. § szerinti igény

¹⁰⁴ BGH FamRZ 2010, 1050.

¹⁰⁵ BGHZ 188, 56; OLG Zweibrücken FamRZ 2012, 643.

¹⁰⁶ BT-Drs. 7/650, S. 124; BGH FamRZ 1981, 1163; BGH FamRZ 1988, 931; EzFamR § 1572 BGB Nr 10; OLG Hamm FamRZ 2002, 1564.

¹⁰⁷ DIEDERICHSEN, UWE: *Ehegattenunterhalt im Anschluß an die Ehescheidung nach dem 1. EheRG*. NJW 1977, 356.

esetén kiemelkedő jelentőséggel bír az, hogy mit értünk a megfelelő jövedelemszerző tevékenység fogalma alatt. A törvényi definíció szerint akkor megfelelő a jövedelemszerző tevékenység, ha az az elvált házastárs képesítésének, képességeinek, korábbi tevékenységének, életkorának, valamint egészségi állapotának megfelel, kivéve, ha a tevékenység folytatása a házasság alatti életkörülményekhez képest méltánytalan lenne. Ha az elvált házastárs ugyan talál megfelelő munkahelyet, viszont az abból származó jövedelem nem fedezi a létfenntartásához szükséges költségeket (BGB 1578. §), akkor a BGB 1573. § (2) bek. alapján *kiegészítő tartásra (Aufstockungsunterhalt)* jogosult, amelynek összegét a szükségleteinek és munkabérének különbözete adja.

e) Ha valamely házastárs a házasság reményében vagy a házasság fennállta alatt nem kezdett el egy képzést vagy azt megszakította, akkor a válást követően a másik házastársától tartást követelhet, mégpedig *képzés (Ausbildung)*, *továbbképzés (Fortbildung)* vagy *átképzés (Umschulung)* jogcímén (BGB 1575. §).

f) A házassági tartás alapulhat a *pozitív méltányosság* tényállásán is (positive Härteklausel, BGB 1576. §). Ez alapján tartást követelhet volt házastársától az, akitől az a)–e) pontokban felsoroltakon kívül egyéb jelentős ok fennállta miatt nem várható el, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson, és ha a tartás megtagadása mindkét házastárs érdekeinek figyelembevétele esetén is súlyos méltánytalansághoz vezetne.

3. A tartási igény mértéke és a tartás nyújtásának módja (*Der Umfang des Unterhaltsanspruchs und die Art der Unterhaltgewährung*)

A BGB 1578. § (1) bek. 1. mondata alapján a tartás mértékét a *házasság felbontásának időpontjában fennálló házassági életkörülmények (eheliche Lebensverhältnisse)* szerint kell meghatározni.¹⁰⁸ A törvény ugyan a házasság felbontásának időpontját tekinteti irányadónak, kivételes esetben azonban lehetőség van arra, hogy a jogerős bontást követően bekövetkezett vagyongyarapodást vagy vagyonszökkenést is figyelembe vegyék.¹⁰⁹ erre akkor kerülhet sor, ha a vagyonszállás a házasság felbontása nélkül is bekövetkezett volna és azt a felek előre láthatták.¹¹⁰ A jogalkotó célja ezzel a szabályozással egészen a 2008-as jogszabályváltozásig az volt, hogy a volt házastárs a házasság alatti életszínvonalát lehetőség szerint a válást követően is meg tudja tartani.¹¹¹

A Tartást módosító törvénnyel 2008-ban bevezetett új méltányossági szabályozás (Billigkeitsklausel, BGB 1578b. §) alapján, meghatározott feltételek szerint, valamilyen – egyébként jogosan járó – házassági tartás mértéke a méltányos életszínvonal szintjére csökkenthető, illetve időben korlátozható, ha a házasság során fennállt életszínvonal alapulvétele méltánytalan lenne.¹¹² Tehát a jogszabályváltozás óta már nem feltétlenül biztosítja a BGB azt, hogy a tartás mértéke hosszútávon a házasság alatt fennállt életszínvonalhoz igazodjon. A házasság felbontása után járó házastársi tartás célja első-

¹⁰⁸ BGH NJW 2012, 384.

¹⁰⁹ BVerfG NJW 2011, 836; BGH NJW 2012, 386.

¹¹⁰ BVerfG NJW 2011, 836; BGH NJW 2012, 384, 386.

¹¹¹ BT-Drs. 7/650, S. 136.

¹¹² BT-Drs. 16/1830, S. 29.

sorban annak a hátránynak a kompenzálása, amely az elvált házastársat a házasság fennállása alatt kialakult szerepe (pl. háztartás vezetése, gyermeknevelés) miatt érte.

A *rendszeres tartás* pénzbeli járadék formájában, havonta előre fizetendő (BGB 1585. § (1) bek. 1. és 2. mondat). Járadék helyett kérheti a jogosult, hogy a tartási igényt a kötelezett egy összegben elégítse ki. Ennek feltétele, hogy a jogosultnak jelentős érdeke fűződjön az egy összegben történő kifizetéshez (pl. ebből kíván olyan vállalkozásba kezdeni, amely a megélhetését biztosítaná), és a kifizetés ne terhelje méltánytalanul a kötelezettet. A BGB 1585a. § alapján a jogosult biztosítékot is követelhet, ha feltételezhető, hogy a tartási kötelezettség teljesítése veszélyben van.

4. *A tartás korlátozása vagy megtagadása súlyos méltánytalanság okán (Die Beschränkung oder Versagung des Unterhalts wegen grober Unbilligkeit)*

Az egyébként fennálló tartási igényt nem csak a fent ismertetett méltányossági szabály (BGB 1578b. §) alapján lehet csökkenteni vagy időben korlátozni, hanem erre a *negatív méltányossági szabály* is lehetőséget teremt (*negative Härteklausel*, BGB 1579. §). A házastársi tartási igény megtagadható, csökkenthető vagy időben korlátozható, ha a volt házastársra nézve a tartási kötelezettség *súlyosan méltánytalanul lenne*. Ilyen esetben is a tartást igénylő fél nevelése alatt álló közös gyermek érdekeinek figyelembevételével kell mérlegelni. A BGB a súlyos méltánytalanság nyolc esetszoportját különbözteti meg: ezek részben objektív okokra (BGB 1579. § 1., 2. és 8. pont), részben pedig a jogosult fél magatartására vezethetők vissza (u.a. 3–7. pont).

Objektív alapon megtagadható, csökkenthető vagy időben korlátozható a tartás, ha a házasság rövid ideig tartott. A Szövetségi Bíróság (Bundesgerichtshof, BGH) joggyakorlata alapján az a házasság tekintendő rövidnek, amely nem tartott tovább két évnél.¹¹³ Szintén objektív alapon nem lehet elvárni a teljes tartás nyújtását, ha az a volt házastárs, aki egyébként tartásra jogosult lenne, *hosszabb ideje (2-3 éve) tartós életközösségben él*, azaz mással közös háztartást vezet vagy nagyobb összeget fektetett (pl. közös családi házat vásárolt)¹¹⁴.

A tartás megtagadható illetve korlátozható a *jogosult fél által a házassággal vagy a házasság felbontását követő szolidaritási követelménnyel szemben tanúsított magatartás alapján* is (BGB 1579. § 3–7. pont). A BGB például súlyosan méltánytalanulnak tekinti a teljes mértékű tartás megítélését abban az esetben, ha a jogosult a tartásra kötelezett sérelmére büntetett (Verbrechen) vagy szándékosan súlyos vétséget (schwerer vorsätzlicher Vergehen) követett el. Szintén korlátozható a tartás, ha a jogosult a rászo-
rultságát szándékosan idézte elő, a kötelezett jelentős vagyoni érdekeit figyelmen kívül hagyta, vagy ha a válás előtt hosszabb időn keresztül nem járult hozzá a család kiadásaihoz. A felsorolás nem taxatív, így más hasonlóan súlyos ok fennállta esetén is megtagadható vagy korlátozható a tartás.

¹¹³ FamRZ 1981, 140. FamRZ 1999, 710.

¹¹⁴ BT-Drs. 16/1830, S. 38.

Alapvető különbség a negatív méltányossági szabály és a fentebb ismertetett BGB 1578b. § szerinti méltányossági klauzula között, hogy utóbbi kizárólag a törvényhozó által meghatározott, objektív, értéktételtől mentes kritériumok szerinti mérlegelést tesz lehetővé.

5. A tartási igény vége (*Das Ende des Unterhaltsanspruchs*)

A tartási igény végét jelenti az addigi jogosult újabb házasságkötése, élettársi kapcsolat létesítése vagy halála [BGB 1586. § (1) bek.].

A tartásra kötelezett halálával azonban nem szűnik meg a tartás, hanem hagyatéki kötelezettségként (*Nachlassverbindlichkeit*) száll át az örökösökre (BGB 1586b. §, 1967. §). Az örökösök viszont csak azon összeg erejéig felelnek, amely a tartásra jogosult házastársat kötelezrészként illelné meg abban az esetben, ha nem váltak volna el.

3. ábra

A német és a magyar házastársi tartás feltételrendszere

	Házasság fennállása alatt a házastársak		Házasság felbontását követően
	együtt élnek	külön élnek	
Német	a család méltányos tartása a házastársak egyenrangú kötelezettsége	<ul style="list-style-type: none"> • a jogosult rászorultsága és • a kötelezett tartási képessége és • nem állapítható meg súlyos méltánytalanság 	<ul style="list-style-type: none"> • a jogosult rászorultsága és • a kötelezett tartási képessége és • az alábbi esetek egyikének fennállása <ul style="list-style-type: none"> - közös gyermek nevelése, - meghatározott életkor betöltése, - betegség, egyéb fogyatékoság vagy testi illetve szellemi gyengeség, - munkanélküliség - képzés, továbbképzés, átképzés - egyéb, méltánylást érdemlő eset és • nem állapítható meg súlyos méltánytalanság
Magyar	konkrétan nem szabályozza	<ul style="list-style-type: none"> • a jogosult rászorultsága és • a kötelezett tartási képessége és • a jogosult nem érdemtelen 	

VII. A nyugellátási kompenzáció (Der Versorgungsausgleich)

1. A nyugellátási kompenzáció alapgondolata és céljai (Grundgedanke und Ziele des Versorgungsausgleichs)

Olyan házasságok esetén, ahol a házastársak egyike jövedelemszerző tevékenységet folytat, a másik pedig a háztartással kapcsolatos teendőket látja el, általában csak a jövedelmet szerző félnek jár időskori és rokkantsági ellátás. Gyakran jóval kevesebb időskori ellátás jár annak a házastársnak, aki jövedelemszerző tevékenységét (például a gyermekek nevelése érdekében) részben vagy egészben egy időre feladta. Így ezt a gazdaságilag gyengébb pozícióban lévő házastársat a házasság esetleges felbontása különösen hátrányosan érintené. A törvényhozó az 1977-es Első családjogi reformtörvénnyel megalkotta az ún. nyugellátási kompenzáció, a Versorgungsausgleich addig egyetlen országban sem ismert jogintézményét. A szabályozás célja a háztartást vezető fél hátrányos megkülönböztetésének kiküszöbölése és önálló szociális biztonságának megteremtése.

A nyugellátási kompenzációról szóló 2009-es strukturális reformtörvénnyel átalakított jogintézmény részletes szabályai külön törvényben kaptak helyet (Versorgungsausgleichsgesetz, VersAusglG).¹¹⁵ A BGB 1587. §-a utaló szabályként kimondja, hogy külön törvény szabályai vonatkoznak az elvált házastársak között a bel- és külföldön lévő jogosultságok, és az időskori, illetve rokkantsági ellátás kompenzálására. A VersAusglG a korábban is irányadó fele-fele arányban történő megosztás alapelvénél (Halbteilungsgrundsatz) marad, előírva azt, hogy a házasság ideje alatt megszerzett várományok esetén nem azok összegének fele, hanem minden egyes váromány fele illeti meg a házastársakat.¹¹⁶

2. A kompenzálendő igények (Die auszugleichende Anrechte)

A VersAusglG 2. §-a meghatározza, hogy mely jogosultságokat kell figyelembe venni, és ezeket elhatárolja a kompenzációhoz nem kapcsolódó vagyontárgyaktól. Így állapítható tehát meg, hogy a házasság ideje alatt szerzett jogosultságok közül melyek képezik a nyugellátási kompenzáció alapját.

Az ellátási kompenzáció meghatározásánál a házasság ideje alatt bel- vagy külföldön szerzett nyugellátási várományt és a már folyósítás alatt álló ellátási igényeket kell figyelembe venni. A törvényi megfogalmazásból egyértelműen kiderül, hogy az a jogosultság is ide tartozik, amelynek kifizetése már folyamatban van.¹¹⁷ Ilyen lehet például a törvényes nyugdíjbiztosítás vagy más biztosítási rendszerek alapján járó ellátás (pl. a köztisztviselők időskori ellátása, a meghatározott hivatásokhoz köthető időskori ellátás, üzemi időskori ellátás, továbbá a magánnyugdíj- vagy a rokkantsági ellátás).

¹¹⁵ Versorgungsausgleichsgesetz (VersAusglG) vom 3.04.2009 (BGBl. I S. 700).

¹¹⁶ VersAusglG 1. § (1) bek.

¹¹⁷ BT-Drs. 16/10144, S. 47.

3. A nyugellátási kompenzáció végrehajtása (*Der Vollzug des Versorgungsausgleichs*)

A házastársakat megillető nyugellátási váromány rendszerint *belsőleg*, azaz a kompenzációra kötelezett fél ellátási rendszerén belül kerül tényleges megosztásra a felek között (VersAusglG 10–13. §). Ilyen belső megosztásra kizárólag egy ellátási rendszeren belül kerülhet sor.

Példa: A férj a házasság ideje alatt az alábbi várományokat szerezte: 20 bérpont¹¹⁸ a törvényes nyugdíjbiztosítónál és 200 euró értékű üzemi időskori ellátási váromány. A feleségnek 10 bérpontja van a törvényes nyugdíjbiztosítónál és 250 euró értékben rendelkezik életbiztosítással.

A családjogi bíróságnak ebben az esetben át kell ruháznia a feleségre a férj 10 bérpontját és 100 eurónyi értékben az üzemi időskori ellátást. A férje pedig a feleség 5 bérpontja és 125 eurónyi életbiztosítási jogosultsága ruházandó át.

A VersAusglG 10. § (1) bek. alapján a családjogi bíróság konstitutív hatállyal ruházza át a kompenzációra jogosult félre a kompenzációs hányadot annál az ellátást nyújtó szervnél, ahol az adott jogosultság található. Ennél a bírói aktusnál fogva jogviszony keletkezik a kompenzációra jogosult fél és az ellátást nyújtó szerv között, feltéve, hogy ilyen még nem áll fenn.¹¹⁹ Ezzel egyidejűleg jogosult az ellátást nyújtó szerv a kompenzációra kötelezett félnek járó váromány megfelelő mértékű csökkentésére.

Külső megosztás alatt a váromány alapítása értendő. Ilyen például, ha kompenzációs céllal életbiztosítást kötnek egy másik ellátási szervnél. Külső megosztásra alapvetően csak akkor kerülhet sor, ha a kompenzációra kötelezett fél ellátási szerve és a kompenzációs ellátásra jogosult volt házastárs erről megállapodnak, vagy ha az ellátási szerv kisebb kompenzációs összeg esetén külső megosztást kér (VersAusglG 14–17. §).

Ha sem a belső, sem a külső megosztás nem teszi lehetővé a váromány felosztását, akkor azt a válás után ki kell egyenlíteni. A jogosultnak ilyen esetben egy tartáshoz hasonló igénye keletkezik a kötelezettel szemben, amely majd csak akkor lesz érvényesíthető, ha mindkét fél elérte a *nyugdíjjogosultsági korhatárt*.

Éppúgy, mint a tartás, az időskori kompenzáció is *megtagadható*, ha annak biztosítása súlyosan méltánytalan lenne (*Härteklause*l, negatív méltányossági szabály).¹²⁰ A törvényhozó itt eltekintett attól, hogy a súlyos méltánytalanság fogalmát tipikus esetcsoportok felsorolásával konkretizálja. A negatív méltányossági szabály alkalmazásának feltételeként mindössze annyit ír elő, hogy ha az eset össze körülménye azt indokoltá teszi, akkor el lehet térni a váromány fele-fele arányban történő megosztásától.

A felek erre irányuló kérelme nélkül is *köteles a családjogi bíróság hivatalból*, nyugellátási kompenzáció címén a várományok külső, illetve belső megosztására. A törvény ez alól mindössze két kivételt enged (18–19. §).

A nyugellátási kompenzáció intézménye német sajátosság. Ehhez hasonlót a magyar családi jog nem ismer.

¹¹⁸ *Entgeltpunkte*: a német törvényes nyugdíjbiztosító központi értékegysége, ún. bérpontok, amelyek lehetővé teszik, hogy a nyugdíj a munkabér és a munkában eltöltött évek alapján kerüljön kiszámításra.

¹¹⁹ BT-Drs. 16/10144, S. 55.

¹²⁰ VersAusglG § 27.

E. Az anyagi gyermekjog (*Das materielle Kindschaftsrecht*)

I. A gyermekjog törvényi szabályozása (*Die gesetzliche Regelung des Kindschaftsrechts*)

A BGB 4. könyvének 1589–1895. §-ai szabályozzák a gyermek és a szülő között fennálló jogviszony kérdését és a kiskorú gyermek más törvényes képviselővel való kapcsolatát. A gyermek vallásos neveltetésével összefüggő rendelkezések külön törvényben kaptak helyet.¹²¹

A tanulmányunk elején említett jelentős gyermekjogi változások¹²² alapjául az alkotmányjogi keretek megváltozása, a gyermeket a szülővel szemben megillető jogosultságok átalakulása és az egymással házasságot nem kötött személyek szülői státuszának a korábbtól eltérő felfogása szolgált.

II. A leszármazás és az apaság megtámadása (*Die Abstammung und die Anfechtung der Vaterschaft*)

1. A leszármazás (*Die Abstammung*)

A német jog abból indul ki, hogy családjogi viszony csak rokonok között állhat fenn. A magyar szabályozáshoz hasonlóan, egyenesági rokonságban állnak, akik közül az egyik a másiktól származik [BGB 1589. § 1. mondat, új Ptk. 4:96. §]. A leszármazás szempontjából a hatályos jog már nem tesz különbséget annak alapján, hogy a gyermek házasságból vagy házasságon kívül született-e. A vérszerinti leszármazás ténye azonban önmagában nem mindig elegendő ahhoz, hogy jogi értelemben is apaságról legyen szó. A házasságon kívül született gyermek vérszerinti apja akkor minősül jogilag is apának, ha apaságát elismerte vagy azt a családjogi bíróság megállapította (BGB 1592. §).

A BGB 1998-ig, a Gyermekjogi reformtörvény hatálybalépéséig nem szabályozta, hogy *jogilag kit kell anyának tekinteni*, mivel abból indult ki, hogy az anyai jogállás biztos, azaz a genetikai anya és a gyermeket világra hozó nő személye nem válik el egymástól. A modern orvostudomány azonban lehetővé teszi, hogy a gyermeket világra hozó nő és a biológiai anya esetén két különböző személyről legyen szó. Ezt a német családjogi terminológia *osztott anyaságnak* (gespaltene Mutterschaft) nevezi. Ide tartozik a petesejt-adományozás (Eispende)¹²³, az embrióadományozás (Embryonenspende)¹²⁴ és a béranyaság (Leihmutter)¹²⁵ esete is.

¹²¹ Gesetz über die religiöse Kindererziehung vom 15.07.1921, RGBI I, 939.

¹²² Ehhez lásd részletesen: SCHLÜTER, *Familienrecht*, 14. kiadás, 2012, Rn. 259.

¹²³ Petesejt-adományozás esetén egy másik nő petesejtjét testen kívül termékenyítik meg a férj hímivarsejtjével, majd ezt a petesejtet ültetik be a feleség méhében.

¹²⁴ Embrióadományozás esetén egy másik nő petesejtjét egy másik férfi hímivarsejtjeivel termékenyítik meg és ezt ültetik be a feleség méhében. Tehát sem a petesejt, sem a hímivarsejt nem a házaspártól származik, de a gyermeket a feleség hordja ki.

¹²⁵ Béranyaságnak minősül, ha az anyaságra vágyó nő, ún. Wunschmutter, méhéből kivesszük egy petesejtet, amit a férj hímivarsejtjeivel termékenyítenek meg és azt a béranya méhében ültetik be. Tehát a házaspár ge-

Németországban mind a bér- vagy pótanya közvetítése, mind a megtermékenyítetlen petesejt vagy embrió átruházása¹²⁶ törvényileg tilalmazott. A jogalkotó célja ezzel az osztott anyaság lehetőség szerinti elkerülése volt. Ha a tiltó előírások ellenére mégis ilyen módon fogant és született meg a gyermek, akkor felvetődik a kérdés, hogy kit illet az anyai jogállás.

A BGB 1591. §-a megkérdőjelezhetetlenül *a gyermeket megszülő nőt tekinti anyának*. A szülés tényén alapuló anyai jogállás genetikai leszármazás hiányában sem támadható meg. A magyar Csjt. nem foglalt állást az anya személyére vonatkozóan, de a gyakorlat jogi szempontból a szülő anyát tekintette a gyermek anyjának. Reagálva a modern orvostudományon alapuló lehetőségekre, az új Ptk. ki is mondja, hogy *a gyermek anyja az a nő, aki a gyermeket megszülte* [4:115. § (1) bek.]. Tehát a német felfogással azonosan az új magyar szabályozás amellett foglalt állást, hogy nem tekinthető jogi értelemben véve anyának az a nő, akinek biológiai gyermekét más nő (pótanya) hordta ki.¹²⁷ A pótanyaság kérdésében egyébként jelenleg hallgat a magyar jogalkotó.¹²⁸

*A saját leszármazás megismeréséhez fűződő jog (Kenntnis der eigenen Abstammung)*¹²⁹ a biológiai apa és anya ismeretét is magában foglalja. Ezt a gyermeket megillető jogot a Szövetségi Alkotmánybíróság alapvetően elismeri és a személyiség szabad kibontakoztatásához [freie Entfaltung der Persönlichkeit, GG 2. cikk (2) bek.], valamint az emberi méltósághoz [Menschenwürde, GG 1. cikk (1) bek.] való alapjogokból vezeti le.

A jogi értelemben vett *apaság ténye* alapulhat az anyával kötött házasságon, apai elismerő nyilatkozaton, vagy az apaság bírósági megállapításán:

a) *A gyermek anyjával kötött házasság tényénél fogva* az a férfi tekintendő apának, aki a gyermek születésének időpontjában a gyermek anyjával házasságban élt [BGB 1592. § (1) bek.]. E szabály az irányadó akkor is, ha a házasság a férj halálával ért véget, de a gyermek az azt követő 300 napon belül megszületett. Ha megállapítható, hogy a fogantatás időpontja korábbra tehető, mint a szüléstől visszafelé számított 300. nap, akkor ezt a hosszabb időtartamot kell figyelembe venni [BGB 1593. § (1) bek.].

b) Ha a gyermek apja az anyával nem kötött házasságot, akkor az apaságot az a) pontban ismertetettek szerint nem lehet vélelmezni. Az *apaság elismerésének konstitutív hatályú aktusával* azonban lehetőség van az apaság megállapítására (Anerkennung der Vaterschaft, BGB 1592. § 2. pont). Ha a férj apaságát vélelmezni kell, vagy ha saját apaságát egy másik férfi már elismerte, akkor viszont kizárt az apaság elismerésének lehetősége [BGB 1594. § (2) bek.]. A korábbi szabályozástól eltérően, jelenleg az apaság elismerésének *feltétele az anya hozzájárulása*, amely nem helyettesíthető [BGB 1595. § (1) bek.]. Erre az anyai hozzájárulásra még az időközben nagykorúvá vált gyermek ese-

netikai gyermekét egy másik nő hordja ki. Ettől el kell határolni a *pótanyaságot* (Ersatzmutterschaft), mivel ebben az esetben a pótanya genetikailag saját gyermekét hordja ki és szüli meg, de a gyermeket a szülést követően örökbe adja az adott házaspárnak, akik szülőkké kívánnak válni. A pótanyaság nem tartozik az osztott anyaság esetkörébe, mert a gyermek genetikai anyja és a gyermeket szülő nő személye egy és ugyanaz, jogi szempontból tehát ő minősül anyának.

¹²⁶ Gesetz zum Schutz von Embryonen vom 13.12.1990 (BGBl. I S. 2746), 1. §.

¹²⁷ KÖRÖS – MAKAI – SZEIBERT i.m. 310.

¹²⁸ vö. NAVRATYL ZOLTÁN: *Az anyaság útvesszői*. Iustum Aequum Salutare 2010/3. 209.

¹²⁹ BVerfG 79, 256; BVerfG FamRZ 1997, 869.

tén is szükség van. Ha az anya szülői felügyelettel nem rendelkezik, akkor kivételes esetben a gyermek hozzájárulására is szükség lehet. Az apa elismerő nyilatkozatát, továbbá az anya és adott esetben a gyermek hozzájáruló nyilatkozatát közokiratba kell foglalni [BGB 1597. § (1) bek.].

c) Hasonlóan a magyar szabályozáshoz az *apaság bírói úton történő megállapítását* (gerichtliche Feststellung der Vaterschaft), a BGB akkor teszi lehetővé, ha apasági vélelem nem áll fenn, és apai elismerő nyilatkozat tételére sem került sor [BGB 1600d. § (1) bek.].¹³⁰ Amennyiben a gyermek az anya fennálló házasságának ideje alatt született, vagy egy másik férfi a gyermeket apai elismerő nyilatkozattal magáénak ismerte el, akkor a bíróság más férfi apaságát csak azután állapíthatja meg, ha a fennálló apaságot sikeresen megtámadták. Az apaság megállapítására irányuló eljárást kezdeményezheti az a férfi, aki magát a gyermek apjának tekinti, maga a gyermek, a gyermek anyja¹³¹ és az illetékes hatóság is.

Az új Ptk. Családjogi Könyve nemcsak a házassági köteléket, az apai elismerő nyilatkozatot és a bírósági határozatot tekinti apai jogállást keletkeztető tényeknek, hanem kimondja a reprodukciós eljáráson alapuló apasági vélelmet is. Így házassági köteléken alapuló vélelem hiányában az anya élettársa tekintendő majd a gyermek apjának, ha reprodukciós eljárásban vettek részt és ennek révén született meg a gyermek (új Ptk. 4:100. §).

2. Az apaság megtámadása (*Die Anfechtung der Vaterschaft*)

Az apaság megtámadható, ha a biológiai és jogi értelemben vett apaság nem egy férfit illet, mert a gyermek nem a házasság alatt, illetve a házasság megszűnését követően nem az anya férjétől született, vagy ha téves apai elismerő nyilatkozatot tettek. Erre a BGB 1600. § (1) bek. alapján a következő személyek jogosultak:

- a gyermek anyjának férje,
- az a férfi, aki apai elismerő nyilatkozatot tett,
- az a férfi, aki eskü alatt nyilatkozatot tesz, hogy a fogamzás idején az anyával nemi kapcsolatot létesített,
- az anya,
- a gyermek és
- az apaság nyilatkozattal történő elismerése esetén az illetékes hatóság.

Érdemes kiemelni, hogy a BGB 2004-es módosításával megnyílt a *biológiai apa* lehetősége arra, hogy az általa nemzett gyermek esetén az apai jogállást betöltő férfi apaságát megtámadja. Ennek egyik feltétele, hogy a biológiai apa eskü alatt nyilatkozzon arról, hogy a fogantatás idején a gyermek anyjával nemileg érintkezett [BGB 1600. § (1) bek. 2. pont]. A törvényhozó a szabály beiktatásával eleget tett a Szövetségi Alkot-

¹³⁰ OLG Köln FamRZ 2002, 480.

¹³¹ A Csjt. alapján az anya nem kezdeményezhette az apaság megállapítása iránti pert. Az új Ptk. életbelépésével ez a különbség azonban megszűnik: az apaság megállapítására irányuló per megindítására az anya is lehetőséget kap [4:104. § (1) bek.].

mánybíróság azon követelményének, hogy a potenciális vérszerinti apa megindíthassa az apai jogállás megállapítására irányuló eljárást. Az eljárás azonban csak akkor vezet eredményre, ha a *vérszerinti apaság ténye* bizonyított. További jogos korlátot jelent, ha az apai jogállást egyébként betöltő férfi és a gyermek között szociális-családi kapcsolat áll vagy állt fenn, azaz, ha az apai jogállást betöltő férfi a gyermekért tényleges felelősséget vállal. Ha a bíróság szerint a gyermek és az apai jogállást betöltő férfi között ilyen jellegű kapcsolat fennáll, akkor a vérszerinti apa apasága a jövőre nézve sem állapítható meg.

A tartományi jog szerint *illetékes hatóság* 2008 óta¹³² rendelkezik korlátozott megtámadási joggal apasági ügyekben. A szabályozást azzal a céllal vezették be, hogy a jogellenesen tett apai elismerés esetén a hatóságnak lehetősége legyen beavatkozni. Az apai elismerő nyilatkozat ugyanis az anya hozzájárulásával akkor is érvényesnek minősül, ha mindketten tudják, hogy a gyermeket elismerő férfi valójában nem a biológiai apa. Így gyakran előfordult, hogy „*színeli elismerés*” (*Scheinerkennung*) útján az apai elismerés célja a német állampolgárság megszerzése vagy a gyermek és az anya németországi tartózkodásának biztosítása volt. A hatóság azonban csak akkor támadhatja meg az apaság vélelmét, ha a gyermek és az őt elismerő férfi között nem állapítható meg az említett szociális-családi kötődés. Ha az apai jogállást betöltő férfi már meghalt, akkor pedig annak van jelentősége, hogy ilyen jellegű kapcsolat a gyermek és a férfi között a férfi halálának időpontjában fennállt-e.

A BGB 1600. § (5) bek. szerint sem az anya sem az apa nem támadhatja meg az apaságot, ha a gyermek mindkettejük beleegyezésével mesterséges megtermékenyítés útján, harmadik személy által adományozott hímivarsejtek révén fogant (heterologe Insemination). Az így fogant gyermeket viszont nem akadályozza a BGB abban, hogy az apaságot megtámadja. A heterológ inszemináció útján fogant gyermek kiskorúsága esetén annak törvényes képviselője csak akkor támadhatja meg az apaságot, ha ez a gyermek érdekét szolgálja [BGB 1600a. § (4) bek.].¹³³

Az új Ptk. is kizárja az apasági vélelem megtámadását abban az esetben, ha a származás reprodukciós eljárás eredménye és ahhoz az anya férje vagy élettársa hozzájárult [4:108. § a) pont]. Mivel az anyai jogállást a BGB és az új Ptk. is egyértelműen a szülő-anyja személyéhez köti, így minden esetben kizárják az anyaság megkérdőjelezésének lehetőségét. Külön szabály beiktatására volt azonban szükség az apai jogállás védelmében, ha reprodukciós eljárás útján fogant a gyermek. Ennek megfelelően sem a német sem a magyar szabályozás nem tekinti apának a reprodukciós eljáráshoz hímivarsejtet adományozó férfit.

A gyermek származását megállapító jogerős bírósági határozat (rechtskräftiger Beschluss) mindenkire nézve kötelező [FamFG 182. § (2) bek.]. Ha a vérszerinti apa által indított eljárás sikerrel járt, akkor a gyermek és az apai jogállást addig betöltő férfi közötti rokoni kapcsolat is megszűnik, mivel a bíróság kimondja, hogy a vérszerinti apa jogilag is apának tekintendő. Ennek célja a gyermek érdekében, hogy az apai jogállás az apaság megtámadása következtében ne maradjon betöltetlenül [FamFG 182. § (1) bek.].

¹³² Gesetz zur Änderung der Vorschriften über die Anfechtung der Vaterschaft und das Umgangsrecht von Bezugspersonen des Kindes vom 13.03.2008. (BGBl. I 598).

¹³³ BT-Drs. 14/8131, S. 8.

3. A vérségi származás megismerésére irányuló eljárás (Die Abstammungsklärunsverfahren)

A BGB 1598a. §-a alapján 2008 óta a gyermek genetikai származása az apaság megtámadására irányuló eljárás nélkül is megállapítható. Ennek szükségességét a Szövetségi Alkotmánybíróság fogalmazta meg,¹³⁴ és felszólította a törvényhozót a megfelelő eljárás kidolgozására. A szabályozás alapja a gyermeket megillető, vérségi származása megismeréséhez fűződő jog, amelyet az apaság megtámadására irányuló eljárás nélkül is biztosítani kell.

Az eljárást az arra jogosultak a családjogi bíróság előtt kezdeményezhetik (FamFG 169. §). Az apa, az anya és a gyermek is követelheti a másik két családtag beleegyezését abba, hogy rajtuk genetikai vizsgálatot vagy a vizsgálathoz szükséges mintavételt hajtsanak végre. Ha valamely családtag ebbe nem egyezik bele, akkor a családjogi bíróság helyettesítheti a hozzájárulást, illetve elrendelheti a vizsgálat tűrését [BGB 1598a. § (2) bek.]. Az érintettek szabadon eldönthetik, hogy csak a vérségi származás megállapítására szolgáló eljárást vagy csak az apaság megtámadására irányuló eljárást, vagy mindkettőt kezdeményezik.

Ha az érintettek a vérségi származás megállapítására vonatkozó eljárást indítják meg először, és ennek során a származásról kiállított szakvélemény alapján kiderül, hogy az apai jogállást betöltő férfi nem a gyermek biológiai apja, akkor ez a tény önmagában a jogi státuszt nem változtatja meg. A gyermek jogilag továbbra is az apai jogállást betöltő személy leszármazójának tekintendő (BGB 1592. § 1. és 2. pont). A „nem genetikai apa” apai jogállásának megdöntéséhez változatlanul szükség van az apaság megtámadására irányuló eljárás lefolytatására.

III. A szülő és a gyermek tartási kötelezettsége (Die Unterhaltspflicht zwischen Eltern und ihren Kindern)

A Gyermekjogi reformtörvény és a Kiskorú gyermekek tartásának egységesítéséről szóló törvény¹³⁵ hatálybalépése óta a házasságban és a házasságon kívül született gyermekek tartására azonos anyagi és eljárásjogi szabályok vonatkoznak. A gyermekek és szülei egymással szembeni tartási igényeire vonatkozó szabályok a BGB rokontartásról szóló részében találhatók (BGB 1601. §-tól).

¹³⁴ NJW 2007, 753.

¹³⁵ Gesetz zur Vereinheitlichung des Unterhaltsrechts minderjähriger Kinder (KindUG) vom 06.04.1998 (BGBl. I S. 666).

1. A tartási igény feltételei (*Die Voraussetzungen des Unterhaltsanspruchs*)

a) A tartásra jogosult rászorultsága (*Die Bedürftigkeit des Unterhaltsberechtigten*)

Tartásra csak az jogosult, aki saját magát eltartani nem képes, vagyis *tartásra szorul* [BGB § 1602. § (1) bek.]. A rászorultság általános feltétele, hogy az adott személynek vagyona nincs, jövedelemmel nem rendelkezik és keresőképtelen. A kiskorú, nem házas gyermek akkor is igényt tarthat a tartásra, ha van ugyan saját vagyona, de az ebből származó jövedelme és a munkával szerzett keresménye nem elegendő ahhoz, hogy magát eltartsa [1602. § (2) bek.]. A gyermeknek fő szabály szerint tehát nem kell magát a meglévő vagyona terhére eltartania.

Ha a gyermek iskolai tanuló vagy egyetemi hallgató, akkor nem kell mellékállást vállalnia ahhoz, hogy saját tartásához hozzájáruljon. Általában nem várható el egy diáktól, hogy jövedelemszerző tevékenységet folytasson, mivel – nem utolsósorban a tartásra köteles szülő érdekében is – minden erejével, szorgalmasan és céltudatosan tanulmányaira kell koncentrálnia annak érdekében, hogy azt az általános képzési időn belül be tudja fejezni.¹³⁶ Ha a gyermek befejezte vagy félbeszakította szakmai képzését, akkor köteles akár eredeti szakmájától eltérő foglalkoztatás keretében is jövedelemszerző tevékenységet folytatni.¹³⁷

A magyar szabályozáshoz hasonlóan a BGB is úgy fogalmaz, hogy egyenesági rokonság fennállása esetén nem köteles családtagját eltartani az, aki egyéb kötelezettségeinek¹³⁸ figyelembevételére esetén *nem képes a tartás nyújtására* anélkül, hogy saját szükséges tartását veszélyeztetné [BGB 1603. § (1) bek.]. A szülők ugyan kötelesek kiskorú gyermekükkel „mindenüket megosztani”, a pénzbeli tartásra kötelezett szülő esetén azonban a szülő saját tartását fedező minimális összegnek meg kell maradnia (*Eigenbedarf*). A gyakorlatban ez az összeg jelenleg legalább 800 eurónak, ha a tartás nyújtására kötelezett személy jövedelemszerző tevékenységet folytat, akkor pedig minimum 1.000 eurónak felel meg.¹³⁹

A *tartás mértékének meghatározásakor a rászoruló életkörülményei* irányadóak [BGB 1610. § (1) bek.]. Mivel a kiskorú gyermek esetén még nem beszélhetünk saját életkörülményekről, ezért ebben az esetben a tartás mértéke a pénzbeli tartást nyújtó szülő jövedelmi és vagyoni viszonyaitól függ. A joggyakorlat a gyermek tartási igényének meghatározásakor a már többször hivatkozott, felsőbíróóságok által kidolgozott táblázatokat veszi alapul, amelyek az igény mértékét a szülők mindenkor bevétel alapján, lépcsőzetesen állapítják meg. Maga a BGB nem tartalmaz általános szabályt a gyermek-tartás összezszerülésére nézve, hanem azt írja elő, hogy hogyan kell a tartási igény minimális mértékét a kiskorú gyermek életkora alapján megállapítani [1612a. § (1) bek.]. Így kerül meghatározásra az a létminimum biztosításához elengedhetetlen tartás, amelyre – szülei életkörülményeitől függetlenül – minden kiskorú gyermeknek szüksége van.

¹³⁶ lásd részletesen: BGH FamRZ 1995, 475, BGH 2001, 757; HAMMERMANN, ECKART: *BGB § 1602 Bedürftigkeit* in: Erman Bürgerliches Gesetzbuch Kommentar, Köln, 2011. § 1602, Rn. 18.

¹³⁷ BGH FamRZ 1985, 273; OLG Düsseldorf, FamRZ 1990, 194; HAMMERMANN i.m. § 1602, Rn. 15. A kiskorú gyermek munkavégzési kötelezettségéről lásd részletesen OLG Karlsruhe, FamRZ 1988, 758.

¹³⁸ BGH FamRZ 1982, 157.

¹³⁹ vö. A. 5, Düsseldorfer Tabelle.

A gyermek tartási igénye alatt olyan szokásos kiadások értendők, amelyek az étellemezzéssel, ruházkodással, lakhatással, orvosi ellátással vagy a gyermek szellemi, zenei és sport iránti érdeklődésével kapcsolatban merülnek fel, továbbá ide tartoznak az óvodai és iskolai költségek is.¹⁴⁰ Ha a szülők a gyermekük szakmai képzését már biztosították, akkor alapvetően nem kötelesek arra, hogy a gyermek további tanulmányait is finanszírozzák. A gyermek tartási igényének megállapításakor az ún. Kindergeld¹⁴¹ összegét is figyelembe kell venni [BGB 1612b. § (1) bek.].¹⁴²

A BGB 1611. § alapján szankciós jelleggel *korlátozható vagy akár meg is szüntethető* a tartási kötelezettség, ha a tartásra jogosult súlyosan elítélendő magatartást tanúsít a tartásra kötelezettel vagy annak közeli hozzátartozójával szemben,¹⁴³ illetve ha a tartásra önhibájából szorul rá. A szabályozás célja, hogy a kötelezettnek ilyen esetben ne kelljen a tartást teljes mértékben nyújtani. Az ilyen jellegű korlátozást azonban hajadon vagy nőtlen kiskorú esetén kizárja a törvény. A magyar szabályozás is úgy fogalmaz, hogy tartásra érdemtelen csak nagykorú személy lehet [új Ptk. 4:194. § (2) bek.].

A BGB 1611. § (1) bek. 1. mondatában foglalt feltételek fennállása esetén a tartási igény a *méltányosság keretein belül* csökkenthető. Egyértelmű határokat azonban nem nevesít a törvény, hanem a konkrét magatartás súlyosságához mérten, rugalmas keretek közötti mérlegelést biztosít a bíróságnak.

A tartást fő szabály szerint *pénzben, havonként előre* kell nyújtani (BGB 1612. §). Ha a szülők a még nem házas gyermeküknek tartoznak tartással, akkor a gyermek igényeire tekintettel meghatározhatják, hogy milyen formában és mely időszakra biztosítják előre a tartást [BGB 1612. § (2) bek. 1. mondat]. A bírói gyakorlat alapján ez a jogosultság nemcsak a kiskorú, hanem a már nagykorú gyermek esetén is megilleti a szülőket.¹⁴⁴

A *szülők* azonos fokú egyenesági felmenők, ezért gyermekük tartására *egyformán kötelesek* [vö. BGB 1606. § (2) bek.], de nem egyetemleges kötelezetteként (Gesamtschuldner), hanem *jövedelmi és vagyoni viszonyaiknak megfelelő részben*. Ha a szülő maga neveli kiskorú gyermekét, akkor a nevelési és gondozási kötelezettség ellátásával rendszerint eleget tesz a gyermekével szemben fennálló tartási kötelezettségnek [BGB 1606. § (3) bek.].

Ha a tartásra kötelezett nem képes minden egyes, vele szemben fennálló tartási igényt kielégíteni, akkor adódik a kérdés, hogy hogyan állapítható meg a tartásra jogosultak sorrendje. A 2007-es Tartást módosító törvény megerősítette a kiskorú gyermekek jogállását: a kiskorú gyermek tartási igénye abszolút elsőbbséget élvez minden más jogosulttal szemben (BGB 1609. § 1. pont). Ennek megfelelően mindaddig nem elégit-

¹⁴⁰ BGH, FamRZ 2009, 203.

¹⁴¹ A *Kindergeld* (tükörfordításban „gyermekpénz”) a magyar családi pótlékhoz hasonlítható állami juttatás, részletes szabályait a Bundeskindergeldgesetz (BGBl. I S. 1167) tartalmazza.

¹⁴² Az új Ptk. is kimondja, hogy a tartás mértékének meghatározásakor figyelembe kell venni azokat az állami támogatásokat, amelyeket a gyermek vagy rá tekintettel a szülő kapott [4:218. § (1) bek. e) pont].

¹⁴³ ehhez FINGER, PETER: *Beschränkung und Ausschluss der Unterhaltspflicht nach § 1611 BGB*. FamRZ 1995, 969; KALWA, FEH: *Die Beschränkung und der Ausschluss des Unterhalts zwischen Verwandten nach § 1611 BGB*, Münster, 2002.

¹⁴⁴ BHG, FamRZ 1993, 417; 1983, 892, 894; BayObLG NJW 1977, 680; OLG Köln, NJW 1977, 202. Ha a nagykorú gyermek házasságát felbontotta és tartásra szorul, akkor viszont eltérően értékeli a helyzetet az OLG Köln, FamRZ 1983, 643.

hető ki más jogosultak tartási igénye, amíg a kiskorú gyermek teljes egészében meg nem kapta az őt illető tartást.

IV. Az általános szülő-gyermek jogviszony és a szülői felügyelet (Die allgemeinen Rechtsbeziehungen zwischen Eltern und Kindern und die elterliche Sorge)

A szülő-gyermek viszony *Dethloff* szerint változó, tartós jogviszonyként értelmezhető.¹⁴⁵ A jogviszony tartalma a gyermek életkorával és házasságkötésével együtt változik (BGB 1633. §). A gyermek kiskorúsága idején a szülői felügyelet határozza meg a felek között fennálló jogokat és kötelezettségeket [BGB 1626. § (1) bek. 1. mondat].

A szülők és gyermekeik közötti jogviszony természetesen nem csak a kiskorú gyermekek felett érvényesülő szülői felügyeletből áll, hanem ide tartozik a névjog (Namensrecht), a kölcsönös támogatás, és az egymás iránti figyelem (gegenseitiger Beistand und Rücksichtnahme) kötelezettsége is. Ezen kívül a gyermek köteles szüleit a háztartással kapcsolatos teendőkben és a szülői vállalkozásban is segíteni (Dienstleistungen in Haus und Geschäft). A szülők pedig támogatják gyermeküket az önálló élet kezdetén vagy házasságkötése esetén (Ausstattung). A szülő-gyermek jogviszony ezen túlmenően is számos magán- és közjogi norma tárgyát képezi.¹⁴⁶

1. Az általános szülő-gyermek jogviszony tartalma (Die allgemeinen Rechtsbeziehungen zwischen Eltern und Kinder)

a) 1997 óta *egységes* a házasságban és a házasságon kívül született gyermekekre vonatkozó *névjogi szabályozás*. A Gyermekjogi reformtörvény már csak annak alapján tesz különbséget, hogy a gyermek szülei közös házassági nevet viselnek-e vagy sem. Ebbe a körbe tartoznak egyrészt azok a szülők, akik nem kötöttek házasságot, tehát közös házassági nevük sem lehet, másrészt pedig azok is, akik egymással házasságot kötöttek, de megtartották a házasságkötéskor viselt saját családi nevüket.

– Ha a szülőknek *közös házassági nevük* van, akkor közös gyermekük is ezt a nevet kapja [BGB 1616. § (1) bek.].

– Ha a szülők nem kötöttek házasságot vagy házasságkötésük ellenére nem vettek fel közös családi nevet és a *szülői felügyeletet közösen gyakorolják*, akkor eldönthetik, hogy melyikük családi neve legyen a gyermek vezetékeve (BGB 1617. §). Az erre irányuló nyilatkozatukat az anyakönyvi hivatalnál tehetik meg. Ha a gyermek születését követő egy hónapon belül nem határozzák meg a gyermek családi nevét, akkor a családjogi bíróság átruházza a döntés jogát az egyik szülőre [BGB 1617. § (2) bek. 1. mondat].

¹⁴⁵ DETHLOFF, NINA: *Familienrecht*, München, 2012. 12. § A, Rn. 1.

¹⁴⁶ bővebben: V. SACHSEN GESSAPHE, KARL AUGUST: *BGB § 1618 Einbenennung* in: SÄCKER, JÜRGEN – RIXECKER, ROLAND (szerk.): *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch* (MünchKomm), 8. kötet, München, 2012. 558.

– Ha a szülőknek nincs közös családi nevük és csak az *egyikük gyakorolja a szülői felügyeletet*, akkor a gyermek automatikusan ennek a szülőnek a vezetéknevét kapja születésekor [BGB 1617a. § (1) bek.].

– Az *utónév* kérdésében a gyermek tényleges felügyeletét ellátó személyek jogosultak dönteni.¹⁴⁷

b) Ha *valamelyik szülő német állampolgár*, akkor a gyermek alapvetően születésénél fogva megszerzi a német állampolgárságot [ius sanguinis, StAG 4. § (1) bek. 1. mondat]. Ha a gyermek születésének időpontjában csak az apa német állampolgár, akkor attól függ a gyermek német állampolgársága, hogy az apai jogállást is betölti-e a német állampolgár férfi (BGB 1592. §). Ezen kívül a kiskorú gyermek *örökbefogadás útján* is német állampolgár lesz (StAG 6. §).

2000 óta *külföldi szülők Németország területén született gyermeke* is születésénél fogva szerzi meg a német állampolgárságot, ha az egyik szülő szokásos tartózkodási helye (gewöhnlicher Aufenthalt) legalább nyolc éve hivatalosan Németországban van és határozatlan időre szóló tartózkodási engedéllyel rendelkezik [StAG 4. § (3) bek.]. A rendelkezés tehát a ius soli, vagyis a születés helyének elvén alapul. A szabályozás jogpolitikai indoka az, hogy a német állampolgárság biztosításával a hosszabb ideje Németországban élő külföldi szülők gyermekének integrációs lehetőségeit kívánják javítani.

A némettől eltérő magyar társadalmi szerkezet egy ehhez hasonló rendelkezést nem indokol, így a hatályos magyar állampolgársági törvény kizárólag a gyermek hontalan-ságának kiküszöbölése esetén teszi lehetővé a ius soli elvének érvényesülését. A hontalan szülők Magyarországon született gyermeke és az ismeretlen szülőktől származó, Magyarországon talált gyermek tekintendő ellenkező bizonyításig magyarnak.¹⁴⁸

c) A BGB 1619. § alapján a *gyermek köteles* külön ellenszolgáltatás nélkül, életkorától¹⁴⁹ és családi állapotától függetlenül erejének és körülményeinek megfelelően a háztartás vezetéséhez, szülei üzleti tevékenységéhez hozzájárulni. Ha a szülők ezzel visszaélnék, akkor a családjogi bíróság közbeléphet a BGB 1666. § szabályai szerint.

2. A szülői felügyelet (Die elterliche Sorge)

A BGB abból indul ki, hogy a gyermek feletti felügyelet *a szülők közös kötelezettsége és joga* [BGB 1626. § (1) bek.], ami alapvetően akkor sem változik, ha a szülők már nem élnek együtt vagy felbontják a házasságukat. A bíróság a házasság felbontása során kizárólag kérelemre dönt a szülői felügyelet gyakorlásának kérdésében [FamFG 137. § (3) bek.]. A gyermeket ténylegesen gondozó szülőt azonban a mindennapi életvitellel összefüggő kérdésekben akkor is önálló döntési jog illeti meg (Alleinentscheidungsrecht), ha a házasság felbontása ellenére a közös szülői felügyelet megmaradt [BGB 1678. § (1) bek. 2-3. mondat].

¹⁴⁷ A névválasztási jog határait lásd részletesen DIEDERICHSEN, UWE: *Das Recht der Vornamensgebung*. NJW 1981, 705.

¹⁴⁸ 1993. évi LV. törvény az állampolgárságról, 3. § (3) bek.

¹⁴⁹ BGH FamRZ 1972, 87.

A szülői felügyelet tehát a *gyermek személyével és vagyonával kapcsolatos kötelezettségeket és jogokat* takarja, amelyekkel összefüggésben a szülőt képviselői jog illeti meg (BGB 1629. §). A Gyermejkogi reformtörvény felcserélte a BGB szövegében a „jog és kötelezettség” szavakat: a kötelezettség kifejezés előrehozásával is hangsúlyozni kívánja, hogy a szülői felügyelet elsősorban egy kötöttségekkel teli szubjektív jogosultságot jelent. A szülői felügyelet rendeltetése a gyermek érdekének védelme és fejlődésének elősegítése. A szülők a BGB 1626. § (2) bek. alapján kötelesek a gyermek fokozatosan kibontakozó, önálló, felelősségteljes cselekvési képességét és igényét figyelembe venni. Ennek megfelelően a gyermek személyével és vagyonával kapcsolatos szülői kötelezettségek nem a felügyeleti jog korlátjaként, hanem annak meghatározó tartalmi részeként értelmezendők.

A szülői felügyeleti jog gyakorlására *egyformán jogosultak* azok a *szülők*, akik házasságban élnek, a gyermek születését követően házasságot kötöttek, vagy kijelentették, hogy a szülői felügyeleti jogot közösen kívánják gyakorolni (BGB 1626.–1626a. §).

A magyar jogi megítélés alapján is kötelesek a szülők a gyermekük legfőbb érdekének megfelelően, egymással együttműködve gyakorolni szülői felügyeletüket, amelynek tartalmát pontosan meg is határozza. Ennek során a szülők jogai és kötelezettségei egyenlők (új Ptk. 4:147. §).

Újdonság a német családjogban, hogy ha a szülők nem kötöttek egymással házasságot és az anya nem nyilatkozik a felügyeleti joggal kapcsolatban, akkor 2013. május 19. óta kérelmezheti az apa a családjogi bíróságnál a felügyeleti jog közös gyakorlásának megállapítását, ha ez a gyermek érdekével nem ellentétes [BGB 1626a. § (1) bek. 2. pont]. Ebben az esetben az anyának adott határidőn belül¹⁵⁰ állást kell foglalnia a kérdésben. Ha az anya a megadott határidőn belül nem mond ellent az apa kérelmének, akkor gyorsított, írásbeli eljárás keretében az apát és az anyát közösen megillető felügyeletet állapít meg a bíróság [FamFG 155a. § (3) bek.]. Ha az anya a kérelemnek ellentmond, akkor szóbeli eljárásnak van helye: ha ennek során az anya nem ad elő a közös felügyelettel ellenkező okokat és a családjogi bíróságnak sincs ilyenről tudomása, akkor vélelmezni kell, hogy a szülők közös felügyelete nem ellentétes a gyermek érdekével. Ekkor közös felügyeleti jogot állapít meg a bíróság és további vizsgálatra hivatalból nem kerül sor (FamFG 26. §).

A fenti feltételek hiányában az *anyát egyedül* illeti meg a gyermek feletti felügyelet [BGB 1626. § (3) bek.].

A *külön élő szülők* által gyakorolt szülői felügyelet is alapvetően közös, de bármelyik szülő kérelmezheti a családjogi bíróságnál, hogy azt teljesen vagy részben (pl. a gyermek tartózkodási helyének meghatározását) egyedül gyakorolhassa. Az ilyen irányú kérelemnek akkor ad helyt a bíróság, ha a másik szülő ehhez hozzájárul és a 14. életévét betöltött gyermek nem mond ellent [BGB 1671. § (1) bek.]. A kérelemnek akkor is eleget tesz a bíróság, ha valószínűsíthető, hogy a közös felügyelet megszüntetése és a felügyelet egyik szülőre való átruházása szolgálja leginkább a gyermek javát [BGB 1671. § (1) bek. 2. pont].

¹⁵⁰ Az anya rendelkezésére álló határidő végét nem lehet a gyermek születése utáni hatodik hétnél korábbi időpontban meghatározni [FamFG 155a. § (2) bek.].

A szülő *saját felelősségére és a gyermek érdekének megfelelően* köteles a szülői felügyeletet kifejezni, a közös felügyeleti joggal rendelkező szülők pedig kötelesek *egymással kölcsönös egyetértésben* dönteni (BGB 1627. § 1. mondat). Ha a szülők a gyermek szempontjából kiemelkedő jelentőségű kérdésben nem tudnak egymással megállapodni, akkor bármelyik szülő kérheti, hogy a döntés jogát az adott kérdésben a családjogi bíróság ruházza át rá. A döntési jog átruházásának a gyermek érdekét kell szolgálnia, ezért a döntési jogot ilyen esetben a bíróság korlátozhatja vagy feltételhez kötheti (BGB § 1628).

A *szülői felügyelet négy részjogosítványát* különböztethetjük meg: tényleges személyi felügyelet, képviselő a gyermek személye feletti felügyelettel kapcsolatos kérdésekben, tényleges vagyoni felügyelet, valamint képviselő a gyermek vagyonával kapcsolatos kérdésekben. Sem a gyermek személyi felügyeletéről, sem vagyonának kezeléséről nem mondhatnak le a szülők, és ezek – mint a szülői felügyelet részjogosítványai – nem is ruházhatóak át másra.

a) A *gyermek személye feletti felügyelet* (Personensorge) alatt elsősorban a gyermek gondozásával, nevelésével és tartózkodási helyének meghatározásával kapcsolatos kötelezettség és jogosultság értendő (BGB 1631. §). A német Alaptörvény a gyermek gondozását és nevelését – mint a felügyeleti jog központi elemét – a szülők „természetes jogaként” és „mindenelőtt őket terhelő kötelezettségként” nevesíti [GG 6. cikk (2) bek.]. *Gondozás* alatt elsősorban a gyermek élelmezéséről, ruházkodásáról és egészségéről való gondoskodás értendő, a *nevelés* pedig a gyermek erkölcsi, szellemi és testi fejlődésének garantálását jelenti. Az egyes nevelési célokat a GG 6. cikkének értelmében a szülők határozzák meg, a nevelésnek azonban minden esetben arra kell irányulnia, hogy a gyermek felelősségteljes személyiséggé fejlődjön.¹⁵¹ A hatályos BGB kimondja, hogy a gyermeknek joga van az erőszakmentes neveléshez, éppen ezért tilos testi büntetést alkalmazni, lelki sérelmet okozni vagy a gyermeket egyéb módon lealacsonyítani [BGB 1631. § (2) bek.]. Az ilyen jellegű magatartás semmiképpen sem tartozik a szülői felügyeleti jog gyakorlásának körébe.

– A gyermek fejlődésének és későbbi életének szempontjából kiemelkedő jelentősége van a megfelelő iskola és szakma kiválasztásának. Ennek mérlegelése során a gyermek képességeinek és érdeklődésének kell döntő szerepet játszania (BGB 1631a. §).

– A hatályos német jog nem tartalmaz egyértelmű szabályozást arra nézve, hogy a felügyelet tényénél fogva a szülők jogosultak-e (és ha igen, akkor milyen mértékben) a gyermekükön orvosi beavatkozást végeztetni vagy ahhoz hozzájárulni.¹⁵² A BGB 1631c. §-a abszolút korlátként kizárja a kiskorú gyermek sterilizálásába való beleegyezést: erre sem a szülő, sem maga a kiskorú gyermek nem jogosult.

– A szülők jogosultak gyermekük *tartózkodási helyének* meghatározására. Eldönthetik, hogy a gyermek náluk, rokonoknál vagy például internátusban lakjon. A gyermek

¹⁵¹ BVerfG 24, 119, 144; BGH NJW 1974, 149.

¹⁵² lásd részletesen BELLING, DETLEV: *Die Entscheidungskompetenz für ärztliche Eingriffe bei Minderjährigen*. Familie und Recht (FuR) 1990, 68. REIS, HANS: *Sterilisation bei mangelnder Einwilligungsfähigkeit*. ZRP (Zeitschrift für Rechtspolitik) 1988, 319.; OLG Brandenburg FamRZ 2000, 1033.

szabadságmegvonással együtt járó elhelyezése viszont kizárólag a családjogi bíróság jóváhagyásával lehetséges (BGB 1631b. §).

b) A *szülői vagyonkezelés* magában foglalja a gyermek vagyonának megőrzésére, gyarapítására és értékesítésére irányuló tényleges és jogi rendelkezések összességét.¹⁵³ A szülők birtokba vehetik a gyermek vagyonát képező tárgyakat és ellátják a gyermek képviseletét a vagyonkezeléssel kapcsolatos ügyekben (BGB 1629. §). Kiemelendő, hogy a szülők által törvényes képviseleti jogkörükben vállalt kötelezettségekért a nagykorú gyermek kizárólag a nagykorúvá válásának időpontjában meglévő vagyonával felel. Így teszi lehetővé a BGB a gyermek felelősségének korlátozását [BGB 1629a. § (1) bek.].

– A szülők rendelkezési joga korlátozott, meghatározott jogügyleteket csak a családjogi bíróság hozzájárulásával köthetnek (pl. gyermek ingatlanának értékesítése).¹⁵⁴ A gyermek képviseletében a szülők nem ajándékozhatnak, kivéve, ha ezzel valamilyen erkölcsi köteletségnek tesznek eleget (Schenkungsverbot, BGB 1641. §).

– A szülői felügyelet gyakorlásának módjára széles mérlegelési lehetőséget biztosít a törvény, ezért a gyermek vagyonának kezelésével kapcsolatban is csak néhány alapvető rendelkezést fogalmaz meg.

c) A szülői felügyelet része a *gyermek törvényes képvisellete* is [BGB 1629. § (1) bek. 1. mondat]. Mivel a képviselet a szülői felügyeletből ered, ezért nem jelent szélesebb körű jogosítványt annál, mint amire a gyermek személye és vagyona feletti felügyeleti jog és kötelezettség kiterjed. Ha a szülői felügyeletet a bíróság a szülőtől részben vagy egészben megvonja (pl. a gyermek veszélyeztetése esetén, BGB 1666. §), akkor az ahhoz kapcsolódó képviseleti jogosultság sem illeti meg őt.

A *szülők képviseleti joga közös* (BGB 1629. §), de a gyermekkel szemben tett akaratnyilatkozat esetén mindkét szülő egyedül is képviselheti a gyermeket. *Önálló képviseletre* akkor jogosult a szülő, ha a felügyeleti jogot egyedül gyakorolja vagy az adott kérdésben a családjogi bíróság átruházta rá a döntés jogát [1629. § (1) bek.].

Közös szülői felügyelet ellenére is önálló képviseleti joggal bír a gyermeket gondozó szülő, ha a gyermeknek a másik szülővel szemben fennálló tartási igényét kívánja érvényesíteni [1629. § (2) bek. 2. mondat]. Gyermeket gondozó szülő alatt a gyermek személyes jólétéről gondoskodó szülőt kell érteni.¹⁵⁵

A szülői felügyeletből eredő képviseleti jog egyrészt *törvény által korlátozott*, másrészt pedig *bírósági rendelkezés útján is korlátozható vagy megvonható*. A BGB utaló szabállyal kimondja, hogy a szülő sem járhat el azokban az esetekben, amikor a törvény a gyám képviseleti jogát kizárja, és az 1795. § (1) bekezdésében meghatározza azokat az esetköröket, amikor a törvényhozó a gyermek és a törvényes képviselője közötti érdekellentétől tart.

d) A gyermek gondozása és nevelése tekintetében fennálló alkotmányos védelem ada-
ta keretek között a szülők szabadon alakíthatják gyermekük nevelését és gondozását, el-

¹⁵³ Jahrbuch für Entscheidungen des Kammergerichts (KGJ) 49. kötet, 39.

¹⁵⁴ Ide tartoznak a BGB 1643. § és 1821. §, 1822. § 1, 3, 5, 8–11. pontjaiban foglalt jogügyletek. Ilyen pl. a gyermek ingatlana vagy ingatlanon fennálló joga feletti rendelkezés.

¹⁵⁵ vö. OLG Bamberg NJW-RR 1986, 299.

sőbbiséget élvezve más nevelési intézményekkel szemben.¹⁵⁶ A szülői jog alkotmányos védelmére azonban csak akkor hivatkozhatnak a szülők, ha kifejtett tevékenységük vagy mulasztásuk, a szülői felelősség legtágabb értelemben vett elismerése esetén, a gondozás és nevelés körébe esik.¹⁵⁷ Ha nem ennek a jogosan elvárt szülői felelősségnek megfelelően járnak el, akkor az állam – örfunkciójából adódóan¹⁵⁸ – köteles a gyermek gondozását és nevelését biztosítani és a gyermeket érdekét akár szüleiével szemben is védelmezni. Ha a szülő magatartása folytán jelentős mértékben csorbul a gyermek érdeke, akkor az állam nemcsak jogosult, hanem egyben köteles is közbelépni.¹⁵⁹ Az autonóm szülői felügyelet és az állam ör funkciójából adódó ellentétet hivatottak a BGB vonatkozó szakaszai feloldani: a 1666. § (1) bek. feltételrendszere alapján a gyermek személyes jólétének vagy vagyonának veszélyeztetése esetén a családjogi bíróság köteles beavatkozni. A BGB 1666a. § pedig konkretizálja a bíróság eljárásának alapját jelentő *arányosság alapelvét* (*Grundsatz der Verhältnismäßigkeit*). További feltételekhez kötöttek az olyan kiemelkedő jelentőségű döntések, mint például a gyermek családból való kiemelése vagy a gyermek személye feletti felügyelet teljes megvonása.¹⁶⁰

A családjogi bíróság mérlegelése során a legfőbb szempont a *gyermek jóléte*. A bíróság köteles olyan döntést hozni, amely a konkrét eset összes körülményének, a lehetőségeknek és a felek jogos érdekeinek figyelembevételével a *gyermek legfőbb javát szolgálja* (Kindeswohlprinzip, BGB 1697. §). A BGB 1666. § (3) bek. példalózó jelleggel nevesíti a bírósági beavatkozás módját, többek között meghatározott tilalmak és előírások formájában.

– A családjogi bíróság köteles a veszély elhárításához szükséges intézkedéseket meghozni, ha a *gyermek testi, szellemi, lelki jóléte vagy vagyona veszélyeztetve van*, és a szülők nem akarják vagy nem tudják ezt a veszélyt elhárítani [BGB 1666. § (1) bek.]. A generálklauzula nemcsak a gyermek személyes, hanem vagyoni érdekeinek védelmét¹⁶¹ is előírja. Komoly nehézséget jelent a gyakorlatban a „*gyermek jóléte*”, mint *határozatlan jogi fogalom konkretizálása*.¹⁶² Tartalma főként attól függ, hogy milyen célt szolgál a szülői felügyelet, azon belül is elsősorban a nevelés. Szabad társadalmakban az állam csak körvonalazhatja a nevelési célokat és eszközöket (pl. a gyermek támogatása önálló, felelős személyiséggé válásának útján, a szociális képességeinek fejlesztése, mások javainak tisztelete¹⁶³), de minden részletre kiterjedően nem írhatja elő azokat. Nehéz racionálisan és logikusan meghatározni, hogy pontosan mikor minősül veszélyeztetettnek a gyermek szellemi vagy lelki jóléte.¹⁶⁴

¹⁵⁶ Kivéve az iskolákat, mivel azok a GG 7. cikk (1) bek. értelmében állami felügyelet alatt állnak.

¹⁵⁷ BVerfG 24, 119, 144.

¹⁵⁸ GG 6. cikk (2) bek. 2. mondat.

¹⁵⁹ BVerfG 24, 119, 144; BVerfG 60, 79, 91; BVerfG 107, 104; UHLE, ARNDT: *GG Art. 6 Ehe, Familie, nichteheliche Kinder* in: EPPING, VOLKER – HILLGRUBER, CHRISTIAN (szerk.): Beck'scher Online-Kommentar GG, 18. kiadás, München, 2013. Art. 6 Rn. 59.

¹⁶⁰ lásd részletesen BVerfG FamRZ 1982, 567 és NJW 2003, 955, 960.

¹⁶¹ BT-Drs. 13/4899, S. 97.

¹⁶² lásd részletesen COESTER, MICHAEL: *Das Kindeswohl als Rechtsbegriff*. Frankfurt, 1982. GERNHUBER, JOACHIM: *Kindeswohl und Elternwille*. FamRZ 1973, 229.

¹⁶³ SCHWAB, DIETER: *Familienrecht*, 2013. Rn 699.

¹⁶⁴ BayObLG, FamRZ 1981, 86.

– A gyermek *szellemi jólétének veszélyeztetése* körébe tartozik például, ha a szülők nem járatták iskolába gyermeküket¹⁶⁵, nem ellenőrzik megfelelően, hogy a gyermek látogatja-e az iskolát, vagy olyan szakma elsajátítására kényszerítik, amely nem felel meg a gyermek képességeinek, érdeklődésének és elképzelésének (BGB 1631. §).

– A gyermek *lelki jóléte kerül veszélybe*, ha például a szülők nem foglalkoznak vele, ok nélkül tagadják meg a kapcsolattartást a gyermekhez közel álló személyekkel, vagy a gyermeket úgy szakítják ki környezetéből, hogy ezzel egyidejűleg szinte teljesen és véglegesen választják el valamelyik szülőtől¹⁶⁶.

– A gyermek *vagyonának veszélyeztetését* jelenti, ha a vagyonkezelésre jogosult szülő a gyermekkel szemben fennálló tartási vagy egyéb vagyoni vonatkozású kötelezettségét megszegi, vagy nem tesz eleget a bíróság vagyonkezeléssel kapcsolatos rendelkezésének. A családjogi bíróság a gyermek vagyoni érdekének védelmében különböző rendelkezéseket hozhat. Előírhatja például a vagyonyegyzék és vagyonkezelési beszámoló benyújtását, vagy a gyermek pénzének meghatározott módon történő befektetését (BGB 1667. §).

3. A kapcsolattartási kötelezettség és jog (*Die Pflicht und das Recht zum Umgang mit dem Kind*)

A kapcsolattartás intézményét is a Gyermejkogi reformtörvény alakította át. Azóta fogalmaz úgy a BGB, hogy a gyermek jogosult mindkét szülővel kapcsolatot tartani, a szülők pedig nemcsak jogosultak, hanem mindenekelőtt kötelesek a kapcsolattartásra [1684. § (1) bek.]. A reformtörvényt megelőzően csak a felügyelettel nem rendelkező szülő jogaként szerepelt a kapcsolattartás a törvényben. Ezzel szemben a hatályos szabályozás nemcsak a szülőt megillető jogként, hanem *elsősorban szülői kötelezettségként* fogalmazza meg a kapcsolattartást, tehát a gyermek követelheti és adott esetben bírósági úton ki is kényszerítheti azt. A német jogalkotó így kívánt eleget tenni az ENSZ Gyermejkogi Egyezmény 9. cikk (3) bekezdésének, amely a kapcsolattartást a gyermek személyes jogaként definiálja. Azzal, hogy a BGB a kapcsolattartást szülői kötelezettségként írja elő, kizárja annak lehetőségét, hogy a szülők megállapodjanak abban, hogy egyikük nem tart kapcsolatot a gyermekkel. A gyermek egyébként egy ilyen tartalmú megállapodás ellenére is követelheti mindkét szülővel a kapcsolat fenntartását. Az ENSZ Gyermejkogi Egyezményével összhangban a magyar családjog is alapvetően a gyermek jogaként határozza meg, majd definiálja a szülő kapcsolattartási jogát és kiemeli, hogy a különélő szülő jogosult és köteles gyermekével kapcsolatot tartani (új Ptk. 4:178. §).

A kapcsolattartás *mértékét és módját* a családjogi bíróság határozza meg. Kapcsolattartási vitában a bíróság köteles mind a szülők alapvető érdekeit, mind a gyermek javát szem előtt tartani.¹⁶⁷ Ha szükséges, akkor a bíróság *korlátozhatja* vagy adott esetben *ki is zárhatja* a kapcsolattartást [BGB 1684. § (4) bek. 1. mondat].

¹⁶⁵ BGH FamRZ 2008, 45; BayObLG, MDR 1984, 233.

¹⁶⁶ BGH FamRZ 1963, 560, 563.

¹⁶⁷ BVerfG 64, 180, 188. BVerfG FamRZ 2010, 1622.

A BGB 1685. § alapján nemcsak a szülőket, hanem a nagyszülőket és a testvéreket is megilleti a kapcsolattartás joga, ha ez a gyermek érdekét szolgálja. Ugyanez vonatkozik a gyermekkel közeli viszonyban álló olyan személyekre, akik a gyermekért ténylegesen felelősséget vállalnak vagy vállaltak.

V. Az örökbefogadás (*Die Annahme als Kind*)

Az örökbefogadással szülő-gyermek kapcsolat jön létre az örökbefogadó és az örökbefogadott között. Az örökbefogadott az örökbefogadás révén az örökbefogadó gyermekével azonos jogállást szerez (BGB 1741–1772. §). Az örökbefogadással tehát mestersegesen, a vérségi leszármazástól függetlenül jön létre rokoni kapcsolat. Különbséget kell tenni a kiskorú és a nagykorú gyermek örökbefogadása között.

Az örökbefogadás célja eredetileg az volt, hogy az örökbefogadónak saját gyermek hiányában is lehessen utódja. Ez a szemlélet időközben átalakult és kiskorú gyermek örökbefogadása esetén a gyermekről való gondviselés vált elsődleges szemponttá, amely áthatotta az örökbefogadás szabályozásának reformját is.¹⁶⁸ Az örökbefogadó családja köteles olyan körülményeket teremteni, amelyek a gyermek egészséges fejlődéséhez szükségesek.¹⁶⁹

Az örökbefogadás általánosan elfogadott fő célját, azaz a gyermek családban való nevelkedését, a Csjt. és az új Ptk. is kifejezésre juttatja. Az új Ptk. úgy fogalmaz, hogy az örökbefogadott kiskorú gyermek érdekében örökbefogadással rokoni kapcsolat jön létre az örökbefogadó, annak rokonai és az örökbefogadott gyermek között (4:119. §). Fontos különbség azonban, hogy Németországban indokolt esetben nagykorú személy örökbefogadására is van lehetőség.

További feltűnő eltérés az örökbefogadó életkorával kapcsolatban fedezhető fel: a BGB két kivételtől eltekintve az örökbefogadó 25. életévének betöltéséhez köti az örökbefogadás lehetőségét (1743. §) és nem állapít meg minimális korkülönbséget az örökbefogadó és az örökbefogadott között. Az új Ptk. felemeli az örökbefogadó minimális életkorát 18-ról 25 évre és továbbra is fenntartja a Csjt. korlátozását, amely alapján az örökbefogadó az örökbefogadottnál minimum 16, maximum 45 évvel idősebb kell legyen, kivéve a rokoni vagy a házastársi örökbefogadás esetét [Csjt. 47 § (1) bek. és új Ptk. 4:121. § (1) bek.].

Az örökbefogadás hatályos német szabályozásának legfőbb jellemzői összefoglalva a következők:

– *Kiskorú* örökbefogadására csak akkor kerülhet sor, ha az a gyermek legfőbb érdekét szolgálja és előreláthatólag szülő-gyermek kapcsolat fog kialakulni az örökbefogadó és az örökbefogadott között.

¹⁶⁸ *Adoptionsgesetz* vom 02.07.1976 (BGBl. I S. 1749), *Adoptionsvermittlungsgesetz* (AdVermiG) vom 22.12.2001 (BGBl. 2002 I S. 354).

¹⁶⁹ Az örökbefogadási jog fejlődéséhez lásd részletesen BOSCH, FRIEDRICH WILHELM: *Entwicklungen und Probleme des Adoptionsrechts in der Bundesrepublik Deutschland. Ein auch rechtsvergleichender und rechtspolitischer Beitrag*. FamRZ 1984, 829.

– *Nagykorú* személy örökbefogadását annak erkölcsi indoklásától teszi függővé a BGB. Erkölcsileg akkor indokolt az örökbefogadás, ha a felek között ténylegesen kialakult szülő-gyermek kapcsolat áll fenn, illetve ha arra lehet számítani, hogy a felek között ki fog alakulni az életkoruknak megfelelő szülő-gyermek kapcsolat.¹⁷⁰

– A gyermek örökbefogadásának tényével majdnem minden olyan rokoni kapcsolat megszűnik, amely az örökbefogadottat a korábbi családjához kötötte (BGB 1755. §). Ezt követően nemcsak magával az örökbefogadóval, hanem annak családjával is rokoni kapcsolatban fog állni az örökbefogadott (teljes örökbefogadás, Volladoption, 1754. §). Nagykorú személy örökbefogadása esetén azonban rokoni kapcsolat rendszerint csak közvetlenül az örökbefogadó és az örökbefogadott között jön létre (BGB 1770. §).

– A gyermek örökbefogadásának ténye *kérelemre, bírósági határozattal* kerül megállapításra (Dekretsystem, BGB 1752. §). A gyermekről való gondoskodás elve megköveteli, hogy az örökbefogadási eljárásra a szerződési szabadság köréből kiemelve, az állam felelősségi körében kerüljön sor. Magyarországon szintén állami hatáskör, mégpedig a gyámhatóság feladata az örökbefogadás engedélyezésére irányul eljárás (új Ptk. 4:122. §).

– Az örökbefogadás *megszüntetése* a régebbi szabályozással ellentétben jelentősen korlátozott (BGB 1759. §). Az örökbefogadás felbontására a német családjogi bíróságnak csak korlátozott körben van lehetősége (BGB 1760. § és 1963. §). A magyar szabályok értelmében közös megegyezés esetén a gyámhatóság, egyoldalú kérelemre pedig a bíróság bonthatja fel az örökbefogadást.

– Ha a *kiskorú külföldi gyermek* örökbefogadója német állampolgár, akkor a gyermek az örökbefogadás tényénél fogva szerzi meg a német állampolgárságot (StAG 6. §). A magyar állampolgársági törvény pedig úgy fogalmaz, hogy magyar állampolgár által örökbefogadott kiskorú gyermek lakóhelyétől függetlenül honosítható [4. § (6) bek.], tehát honosítással és nem az örökbefogadás tényénél fogva szerez magyar állampolgárságot.

– Törvény mondja ki, hogy pótyanyát közvetíteni tilos és büntetendő.¹⁷¹

F. A bejegyzett élettársi kapcsolat (*Die eingetragene Lebenspartnerschaft*)

Bejegyzett élettársi kapcsolat kötelékében Németországban is *kizárólag azonos nemű nagykorú partnerek* élhetnek. A jogintézmény tartalmát tekintve közel azonos a külön-neműek között létesíthető házassággal. Jogszabályi háttérét a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló és az azt átdolgozó, 2005-ben hatályba lépett¹⁷² törvények teremtették meg. A német jogalkotó hosszas vitát követően ezzel a két törvénnyel tett eleget az Eu-

¹⁷⁰ BayObLG, FamRZ 1980, 504; 1158 f; 1997, 638 f; 2002, 1651; OLG Köln, FamRZ 1990, 800; OLG Frankfurt aM, FamRZ 1997, 638; OLG Hamm, FamRZ 2003, 1867.

¹⁷¹ Gesetz über die Vermittlung der Annahme als Kind und über das Verbot der Vermittlung von Ersatzmüttern vom 22.12.2001, BGBl. 2002 I. S. 354 (Az örökbefogadás közvetítéséről és a pótyanyák közvetítésének tilalmáról szóló törvény), 13a–14b. §.

¹⁷² Gesetz zur Überarbeitung des Lebenspartnerschaftsrechts (LPartGÜG) vom 15.12.2004 (BGBl. I S. 3396, Nr. 69)

rópai Parlament 1994. évi február 8-i, az azonos nemű párok hátrányos megkülönböztetésének megszüntetésére irányuló ajánlásának.

Korábbi törvényhozási ciklusokban is többször felmerült a házasságon kívüli együttélési formák alkotmányjogi védelmének lehetősége, illetve az a konkrét igény, hogy ha nem is alkotmányjogi szinten, de legalább egyszerű törvények révén kedvezőbb jogi helyzetet biztosítsanak a házasságtól eltérő együttélési formáknak. 2000. július 4-én az akkori SPD¹⁷³ és Bündnis 90 / Die Grünen koalíció előterjesztette az „Azonos nemű partnerek közötti élettársi közösség hátrányos megkülönböztetésének megszüntetésére irányuló törvénytervezet”.¹⁷⁴ A tervezet egyes részeihez a Szövetségi Tanácsnak (Bundesrat) is hozzá kellett volna járulnia. Akkoriban azonban valószínűsíthető volt, hogy ez nem fog megtörténni, így az eredetileg egységes törvénytervezetet két részre osztották: az első a bejegyzett élettársi kapcsolatról szólt, amihez nem volt szükség hozzájárulásra, míg a „Bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló kiegészítő törvény” elnevezésű rész azokat a rendelkezéseket tartalmazta, amelyekhez szükség lett volna a Szövetségi Tanács hozzájárulására. Végül csak az első részt, a Bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvényt (LPartG) fogadták el.

Egyes vélemények szerint az elfogadott LPartG alkotmányellenesnek minősül, mert a bejegyzett élettársi kapcsolat szabályai olyannyira hasonlóak a házasságéhoz, hogy ezzel sérül a házasság és a család „különleges alkotmányjogi védelme”.¹⁷⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság döntése szerint azonban a törvény nem alkotmányellenes, az sem a házasság és család védelmének alkotmányos alapelveivel, sem az általános megkülönböztetési tilalommal nem ellentétes.¹⁷⁶ A Szövetségi Alkotmánybíróság ezen gondolatmenete alapján tűzte ki célul a jogalkotó „a házasság és a bejegyzett élettársi közösség közötti mesterséges különbségtétel megszüntetését” és a bejegyzett élettársak jogainak és kötelezettségeinek megfelelő szabályozását.¹⁷⁷

A Bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény átdolgozása (LPartGÜG) óta a bejegyzett élettársak *családjogi szempontból* a házastársakkal közel azonos megítélés alá esnek, a rájuk vonatkozó vagyon- és tartásjogi szabályok is immár minden szempontból a házastársakra irányadó előírásoknak felelnek meg, nem beszélve a bejegyzett élettársi kapcsolat felbontásának szabályairól.

A bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény¹⁷⁸ megalkotása Magyarországon sem volt ellentétektől mentes, de végül a német szabályozáshoz hasonlóan vezették be a házasság jogi alternatíváját az azonos nemű párok számára. Az új magyar Ptk. kodifikációja során egyébként a jogintézményt a Családjogi könyvben kívánták röviden szabá-

¹⁷³ Sozialdemokratische Partei Deutschlands, magyarul: Németország Szociáldemokrata Pártja.

¹⁷⁴ BT-Drs. 14/3751.

¹⁷⁵ SCHOLZ, RUPERT – UHLE, ARNDT: „Eingetragene Lebenspartnerschaft und Grundgesetz”. NJW 2001, 393. KRINGS, GÜNTER: *Die eingetragene Lebenspartnerschaft für gleichgeschlechtliche Paare*. ZPR 2000, 409. DIEDERICHSEN, UWE: *Homosexuelle – von Gesetzes wegen?* NJW 2000, 1841. Részletesen lásd BRAUN, JOHANN: *Eingetragene Lebenspartnerschaft und Ehe: Positionen und Argumente*, Regensburg, 2002.

¹⁷⁶ BVerfGE 105, 313.

¹⁷⁷ BT-Drs. 15/4052, S. 1.

¹⁷⁸ 2009. évi XXIX. törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról.

lyozni, erre azonban nem került sor.¹⁷⁹ Így a kizárólag azonos nemű személyek között alapítható bejegyzett élettársi kapcsolat intézményének védelme Magyarországon is külön törvény útján valósul meg.

A magyar Alkotmánybíróság 154/2008. (XII. 17.) határozatában kimondta, hogy az azonos nemű párok kapcsolatának védelme az emberi méltóságból eredő önrendelkezési jogból vezethető le. A jogintézmény szabályozása során a kapcsolat jellegéből adódó sajátosságok figyelembevétele mellett a házastársakéhoz hasonló helyzetet kell teremteni anélkül, hogy a jogalkotó házasság kizárólag különmemű párok számára biztosított intézményét megkettőzné. A két jogintézmény különbségei az alábbi területeken jelentkeznek: bejegyzett élettársak esetén kizárt a közös gyermekké fogadás, a kapcsolat apasági vélelmet nem keletkeztet, továbbá nem alkalmazhatóak a házassági névviselésre és a reprodukciós eljárásban való részvételre vonatkozó szabályok (Bét. 3. §).

A bejegyzett élettársak általi közös örökbefogadásra egyelőre Németországban sincs lehetőség [BGB 1741. § (1) bek. 2. mondat]. A LPartGÜG csak a bejegyzett élettárs vérszerinti gyermekének örökbefogadását tette lehetővé, a házastársak viszont egymás örökbefogadott gyermekeit is örökbe fogadhatják (ún. egymás utáni örökbefogadás, Sukzessivadoption BGB 1742. §). A német Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy ez a különbségtétel az általános megkülönböztetési tilalom [GG 3. cikk (1) bek.] alkotmányos elvébe ütközik és 2013 februárjában alkotmányellenessé nyilvánította a rendelkezést.¹⁸⁰ Ennek alapján várható, hogy Németországban hamarosan lehetőség nyílik a bejegyzett élettársak általi közös örökbefogadásra.

A családjogon kívüli *más jogterületeken* (pl. szociális jog, adójog) a bejegyzett élettársak egyelőre nem rendelkeznek a házastársakkal azonos jogállással. A közelmúltban mondta ki a Szövetségi Alkotmánybíróság,¹⁸¹ hogy a GG általános megkülönböztetési tilalmával ellentétes, ha a bejegyzett élettársakra nem alkalmazhatóak a Jövedelemadóról szóló törvényben (Einkommenssteuergesetz) szabályozott, házastársakra vonatkozó kedvező adójogi rendelkezések.¹⁸² A Szövetségi Alkotmánybíróság aktuális döntése tehát arra enged következtetni, hogy hamarosan a családjog területén kívül is pozitív változások várhatóak a bejegyzett élettársak jogaival és kötelezettségeivel kapcsolatban.

G. A házasságon kívüli életközösség (*Die nichteheliche Lebensgemeinschaft*)

Németországban nem szabályozott a házasságon kívüli élettársi közösség kérdése. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata szerint élettársi közösség alatt „egy férfi és

¹⁷⁹ A kodifikációs dilemmát lásd részletesen HEGEDŰS ANDREA: *Eligazodás az élettársi kapcsolat különféle változatainak útvesztőiben*. In: Forum Acta Juridica et Politica, 2011/2. 105–106. pp.

¹⁸⁰ BVerfG, NJW 2013, 847.

¹⁸¹ BVerfG Beschluss vom 07.05.2013 – 2 BvR 1981, 06 und 2 BvR 288/07.

¹⁸² A BGH állandó ítélkezési gyakorlata alapján a házasság jellegénél fogva kötelesek a házastársak lehetőségeik szerint egymás vagyoni terheit is csökkenteni. Ennek megfelelően a Jövedelemadóról szóló törvény, az Einkommenssteuergesetz előírja, hogy az egyik házastárs kérelmére kötelesek a felek a közös jövedelemadózára, ha azzal a kérelmező fél adóterhe csökkenthető és a másik fél saját adóterhe ezáltal nem emelkedik. A hatályos törvényi rendelkezés [Ehegattensplitting, EStG 26.–26a. § és 32a § (5) bek.] házastársakra vonatkozik, de a BGH 2013. május 7-én hozott döntése alapján ez hátrányosan különbözteti meg a bejegyzett élettársakat, így a közeljövőben várható az ezzel kapcsolatos törvényjavaslat előterjesztése.

*egy nő hosszú távra tervezett, kizárólag egymással alapított életközössége értendő, amelynek jellemzője a felek egymás iránti kötődése és kölcsönös támogatása, ezáltal tehát több egy egyszerű lakó- és gazdasági közösségnél.*¹⁸³

Ha szüksézávan is, de a magyar jogalkotó beemelte már a Polgári törvénykönyv Záró rendelkezései közé is az élettársi kapcsolat definícióját (Ptk. 685/A. §). Ez alapján *élettársi kapcsolat áll fenn két olyan, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személy között, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata és akik nem állnak egymással egyenesági rokonságban vagy testvéri, féltestvéri kapcsolatban* (új Ptk. 6:514. §). A fogalmat az új Ptk. szó szerint veszi át és az élettársakra vonatkozó további rendelkezéseket állapít meg. Hosszas vita után azonban szerkezetileg nem egy részben, hanem kettébontva, a Családjogi és a Kötelmi jogi Könyvben helyezte el a jogalkotó a vonatkozó szabályokat. Ennek háttérében az a kérdés áll, hogy családjogi viszonyként értékelendő-e az élettársi kapcsolat. Az elfogadott törvény sajátos módon, az alapján differenciál, hogy az élettársaknak van-e közös gyermekük. Az új Ptk. Családjogi Könyvének élettársakat érintő különös szabályai ugyanis csak közös gyermek esetén tekintik az élettársakat jogi értelemben véve is családnak.¹⁸⁴ A minden élettársi kapcsolatra vonatkozó közös szabályok pedig a Kötelmi jogi Könyvben találhatók.

A német jogalkotó mindezidáig sem az élettársi közösség fogalmát, sem annak legfontosabb vonatkozásait nem szabályozta. Megoldásra váró problémát jelentenek többek között olyan kérdések, mint az életközösség felbomlásakor egymással szemben fennálló vagyoni igények, az életközösség fennállásának reményében nyújtott juttatások visszakövetelése, a közös háztartás felszámolása vagy az élettárs vállalkozásában nyújtott tevékenység kiegyenlítése, de akár az élettársat a kórházzal szemben megillető tájékoztatási jog kérdése is, ha például balesetet szenvedett a másik fél.

Az élettársak ugyan szabályozhatják az életközösségükkel összefüggő kérdéseket szerződésben (Partnerschaftsvertrag), de erre ténylegesen csak nagyon ritkán kerül sor. Így kizárólag a jogalkalmazóra hárul a feladat, hogy törvényi rendelkezés hiányában is kielégítő megoldással szolgáljon az adott élettársi kapcsolatra nézve (pl. első társaságként értelmezi a bírói gyakorlat az élettársi kapcsolatot).¹⁸⁵ Ez azonban sem dogmatikai, sem kiszámíthatósági szempontból nem vezet elfogadható eredményre. Jogpolitikai szempontból is sajnálatos, hogy a német jogalkotó nem ad egyértelmű eligazítást a házasságon kívüli együttéléssel kapcsolatos, évtizedek óta ismert problémákra. A jelenleg rendelkezésre álló jogi eszközökkel a kérdés egyáltalán nem, vagy csak jelentős nehézségek árán rendezhető.¹⁸⁶

¹⁸³ BVerfG FamRZ 1993, 168.

¹⁸⁴ KÖRÖS – MAKAI – SZEIBERT i.m. 292.

¹⁸⁵ Ehhez lásd részletesen GRZIWOTZ, HERBERT: *Rechtsprechung zur nichtehelichen Lebensgemeinschaft*. FamRZ 2003, 1417.

¹⁸⁶ Jogpolitikai szempontokkal kapcsolatos kritikát lásd részletesen SCHLÜTER–HECKES –STOMMEL: *Die gesetzliche Regelung von außerehelichen Partnerschaften gleichen und verschiedenen Geschlechts*. Deutsches und Europäisches Familienrecht (DEuFamR) 2000, 8.

WILFRIED SCHLÜTER – SZABÓ HELGA

ÜBERBLICK ÜBER DAS DEUTSCHE FAMILIENRECHT

(Zusammenfassung)

Die familiären Verhältnisse werden immer internationaler, daher lohnt es sich, einen Blick in das System einer anderen Rechtsordnung zu werfen. Unsere Abhandlung stellt die grundlegenden materiellen Regeln des deutschen Familienrechts für den ungarischsprachigen Leserkreis dar. Die Rechtsinstitute werden im Hinblick auf ihre Besonderheiten wiedergegeben, um den Interessenten einen Überblick über die Grundzüge des deutschen Familienrechts zu verschaffen. Durch die Einbettung der ursprünglichen Fachwörter im Text gilt der Beitrag gleichzeitig als fachsprachlicher Wegweiser.

Eingangs schildern wir die umfangreichen Neuerungen der letzten Jahrzehnte auf dem Gebiet des deutschen Familienrechts. Die Tragweite des Familienrechts wird durch das Verfassungsrecht bestimmt, daher schildern wir die verfassungsrechtlichen Wurzeln des Rechtsgebiets. Dem Eherecht und dem Kindschaftsrecht als Kerngebiete des Familienrechts schenken wir besonderes Augenmerk. Im eherechtlichen Teil erörtern wir in erster Linie die Eheschließung und -aufhebung, das eheliche Güterrecht, das Unterhaltsrecht bzw. das Institut des Versorgungsausgleichs. Das materielle Kindschaftsrecht regelt das Rechtsverhältnis zwischen Eltern und Kinder. Die Fragen der Abstammung, der Vaterschaft, der elterlichen Rechten und Pflichten sowie der Annahme als Kind stehen im Mittelpunkt des kindschaftsrechtlichen Kapitels unserer Abhandlung.

Anschließend werden die Besonderheiten der eingetragenen Lebenspartnerschaft und der nicht ehelichen Partnerschaft kurz zusammengefasst.

Bezüge zum ungarischen Familienrecht runden den Beitrag ab. Dabei wird auch auf den entsprechenden Vorschriften des neuen ungarischen Bürgerlichen Gesetzbuchs verwiesen.